

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

Навчальний посібник

Укладач О. О. Матрос

Умань
Візаві
2021

УДК 364(477)(075.8)
С34

Рецензенти:

Рассказова О. І., доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри соціальної роботи та соціальної педагогіки Комунального закладу «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради;

Кучер Г. М., кандидат педагогічних наук, начальник Управління праці та соціального захисту населення Уманської міської ради;

Кравченко О. О., доктор педагогічних наук, професор, декан факультету соціальної та психологічної освіти Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини.

Рекомендовано до друку Вченою радою

*Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини
(протокол засідання Вченої ради №16 від 27 квітня 2021 року)*

Система соціального захисту в Україні : навч. посіб. / МОН України, С34 Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; уклад. О. О. Матрос. – Умань : Візаві, 2021. – 175 с.

Навчальний посібник з курсу «Система соціального захисту в Україні» включає програму курсу та його структуру в межах планових годин з поділом на змістові модулі. Він відображає основні законодавчі акти із соціального захисту прав населення та розкриття змісту законів та підзаконних актів, що стосуються реалізації прав та інтересів громадян України, а також теоретичні аспекти й положення професійної діяльності з основними групами клієнтів у їх соціальному захисті.

У посібнику подано матеріали для практичних занять (питання для обговорення, тематику повідомлень, завдання для самостійної роботи), список рекомендованих джерел, термінологічний словник, питання для повторення курсу. Посібник розрахований для студентів денної та заочної форми навчання факультету соціальної та психологічної освіти спеціальності: 232 «Соціальне забезпечення».

УДК 364(477)(075.8)

© Матрос О. О., уклад., 2021

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
РОЗДІЛ I. СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ».....	8
1.1. Опис предмета навчальної дисципліни.....	8
1.2. Програма навчальної дисципліни.....	10
1.3. Навчальний проект (індивідуальне навчально-дослідне завдання).....	10
РОЗДІЛ II. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ.....	14
Тема 2.1. Основні законодавчі акти, що захищають права та інтереси людей. Понятійний апарат соціального захисту особистості	14
2.1.1. Сутність поняття «соціальний захист».....	14
2.1.2. Сучасні уявлення про захист громадян.....	17
2.1.3. Закони та підзаконні акти, спрямовані на соціальний захист громадян	18
Тема 2.2. Основні вимоги у діяльності соціального працівника щодо соціального захисту	22
2.2.1. Професійні вимоги до соціальних працівників та його особистих якостей	22
2.2.2. Обов'язки працівника соціальної сфери	35
2.2.3. Професійні ролі соціальних працівників та головні функції спеціалістів із соціальної роботи	39
Тема 2.3. Соціальний захист законних інтересів дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків	46
2.3.1. Соціальний захист дитинства в Україні.....	47
2.3.2. Державна політика щодо соціального захисту законних інтересів дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.....	49
2.3.3. Служби у справах дітей як виконавчий орган у системі соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.....	55
Тема 2.4. Соціальний захист і державна допомога окремим категоріям населення	59
2.4.1. Історичний розвиток соціального піклування та прав дитини.....	59
2.4.2. Види соціальної допомоги людям похилого віку.....	70
2.4.3. Нормативно-правова допомога особам з інвалідністю... ..	75
2.4.4. Соціальний захист військовослужбовців та їх сімей.....	82
Тема 2.5. Соціальний захист населення і охорона здоров'я	90

2.5.1.	Особливості соціального страхування в Україні як один із аспектів соціального захисту.....	90
2.5.2.	Соціальна допомога як головна складова соціального захисту населення.....	94
2.5.3.	Соціальні послуги як складові соціального захисту населення.....	97
2.5.4.	Особливості соціального захисту дітей та підлітків в Україні.....	104
2.5.5.	Проблеми та особливості охорони здоров'я в Україні...	107
Тема 2.6.	Соціальний захист прав громадян та неповнолітніх нормами законодавства про працю.....	110
2.6.1.	Суть поняття «охорона праці» та «умови праці».....	111
2.6.2.	Кодекс законів про працю як гарант прав	111
2.6.3.	Охорона праці населення України.....	115
Тема 2.7.	Соціальний захист житлових прав населення	116
2.7.1.	Соціальний захист житлових прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування.....	117
2.7.2.	Соціальний захист житлових прав дітей, які мають батьків, але потребують захисту держави	120
2.7.3.	Нормативно-правовий захист житлових прав громадян України.....	122
Тема 2.8.	Соціальний захист прав і законних інтересів неповнолітніх нормами сімейного законодавства	126
2.8.1.	Міжнародні акти ООН з питань захисту прав дитини в сім'ї.....	126
2.8.2.	Соціально-правовий захист дітей через виплату аліментів.....	128
2.8.3.	Тимчасова виплата неповнолітнім дітям як умова соціального захисту.....	131
2.8.4.	Позбавлення та поновлення батьківських прав згідно законодавства України.....	133
РОЗДІЛ III.	МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ПРАКТИЧНИХ ЗАНЯТЬ.....	143
ПІДСУМКОВІ ЗАПИТАННЯ	ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ».....	154
ПИТАННЯ	ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ КУРСУ.....	156
ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК.....		159
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ		168

ПЕРЕДМОВА

Система соціального захисту в Україні у сучасних умовах постійно потребує до себе уваги з боку держави та суспільства. Зміни у нашій державі в останні роки призвели до сильного погіршення умов життя населення, тому потреба у ефективній роботі системи соціального захисту постає перед нами як ніколи. Але ефективна робота установ соціального захисту неможлива без висококваліфікованих працівників, які досконало володіють усіма необхідними професійними навичками та вміннями.

Тому в умовах сьогодення соціальні працівники відіграють важливу роль у вирішенні, які виникають в різних сферах життєдіяльності сучасного суспільства. Вони працюють, як з окремими особами, сім'ями, так і з групами та соціумом загалом. У рамках здійснення соціальної діяльності фахівці надають соціальні послуги, здійснюють соціальне обслуговування, соціальну реабілітацію, патронаж тощо. Загалом професійна діяльність соціального працівника спрямована на розвиток потенціалу та можливостей кожного члена суспільства.

Професія соціального працівника сповідує принцип, за яким гідність та значимість є невід'ємними рисами кожної особи в суспільстві. Стосунки між індивідом і суспільством мають взаємодоповнювальне значення, і кожен індивід може зробити значний внесок у суспільство.

Сучасними вченими (К. Дубич, І. Зверєва, А. Капська, О. Карпенко, М. Кравченко, Н. Кривоконь, І. Мигович, Б. Надточій, Н. Сейко, Т. Семигіна, В. Полтавець та ін.) здійснюється наукове обґрунтування змісту та спрямованості, ефективних технологій професійної підготовки соціальних працівників на основі компетентнісного підходу, а також обговорення нагальних проблем впровадження програм підготовки докторів філософії з системи соціального захисту.

У ході аналізу змісту і спрямованості навчальної дисципліни «Система соціального захисту в Україні» встановлено, що «Соціальна робота» як професійна діяльність має свою власну чітку базу знань, а також інтегрує знання споріднених дисциплін, таких як психологія, психіатрія, соціологія, економіка, суспільні науки та право. Ці знання постійно перевіряються на практиці. Разом із особливою системою

цінностей взаємні стосунки між знаннями і практикою є вирішальною характерною рисою цієї професії. Це пояснює динамізм професії та стійкий стан зростання та зміни.

Мета навчальної дисципліни – навчити майбутнього соціального працівника на основі чинного законодавства тлумачити правові акти, права та обов'язки громадянина через свою особисту діяльність у будь-якій сфері людського життя; розкрити студенту шлях до прийняття та визнання об'єктивної правосвідомості, розкрити активну соціалізуючу роль для себе та впевнити у її впливі на суспільний прогрес; допомогти сформувати високу правову дієздатність, визначити своє місце у правовому полі, а також розвинути право пізнання.

Водночас, вивчення «Системи соціального захисту в Україні» орієнтовано на формування знань про нові і масштабніші проекти як для впровадження нових підходів до розв'язання соціальних проблем з використанням теорій і методів соціальної роботи, так і для підготовки та перепідготовки соціальних працівників. Найбільшу активність виявляють у цьому процесі Міністерство соціальної політики України, а також Державний комітет у справах сім'ї та молоді.

Отже, на основі обґрунтування місця та ролі навчальної дисципліни «Система соціального захисту в Україні» у процесі підготовки майбутніх соціальних працівників, здійснення аналізу навчально-методичного забезпечення встановлено, що ці знання є основою соціальної діяльності, дає координати та інструменти орієнтації у соціальних проблемах, допомагає зрозуміти їх витоки і осмислити накопичений досвід, визначити шляхи вирішення.

РОЗДІЛ I. СТРУКТУРА ПРОГРАМИ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ»

1. Опис навчальної дисципліни

Мета та завдання навчальної дисципліни

Метою даного навчального курсу є: навчити майбутнього соціального працівника на основі чинного законодавства тлумачити правові акти, права та обов'язки громадянина через свою особисту діяльність у будь-якій сфері людського життя, розкрити дитині шлях до прийняття та визнання об'єктивної правосвідомості, розкрити її активну соціалізуючу роль для себе та впевнити у її впливі на суспільний прогрес, допомогти сформувати високу правову дієздатність та інтерес до удосконалення загального спілкування, визначити своє місце у правовому полі, а також розвинути право пізнання.

Завдання: проаналізувати основні законодавчі акти із захисту прав дітей та молоді; розкрити зміст законів та підзаконних актів, що стосуються реалізації прав та інтересів молоді; охарактеризувати документи правового поля України, призначені захищати інтереси дітей; виявити механізми формування правосвідомості дітей та учнівської молоді; сформувати у студентів уміння розкривати зміст законів та тлумачити їх на користь прав та інтересів дітей, молоді та їхніх батьків.

У результаті засвоєння курсу «Система соціального захисту в Україні» студенти повинні:

знати : основні методологічні засади соціально-правовиховної роботи соціального працівника; напрямки соціально-педагогічної діяльності у сфері соціально-правового захисту особистості; особливості забезпечення захисту прав дітей у законодавстві України; законодавчу базу соціально-правового захисту дітей та молоді; зміст та форми правової роботи з дітьми й молоддю дошкільного та шкільного віку.

уміти : аналізувати та розкривати зміст нормативно-правових актів щодо захисту прав особистості; тлумачити їх на користь прав та інтересів дітей, молоді та їхніх батьків; користуватися основними документами стосовно правового захисту дітей; проводити правовиховну роботу з учнями в процесі навчання; використовувати

основну і додаткову літературу для аналізу та вирішення соціально-педагогічних проблем.

Процес вивчення дисципліни спрямований на формування наступних компетентностей:

1. Здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні;

2. Вміння виявляти, ставити та вирішувати проблеми;

3. Здатність використовувати адміністративно-правові механізми призначення та контролю в системі соціального захисту населення;

4. Здатність застосовувати методики індивідуальних обрахунків адресної соціальної допомоги, методики індивідуальних обрахунків призначення субсидій, соціальної допомоги мало захищеним категоріям населення, допомоги по безробіттю;

5. Здатність до планування та реалізації заходів з надання адресної соціальної допомоги.

Розвивати базові вміння soft skills: саморозвиток, критичне мислення, креативність в широкому сенсі, гнучкість розуму, творчі здібності, взаємодія з людьми, емоційний інтелект, формування власної думки та прийняття рішень, клієнтоорієнтованість.

Програмні результати навчання: 1. Застосовувати засоби соціально-правової політики в сфері соціального захисту, базові знання з юриспруденції та законодавства України в галузі соціального забезпечення;

2. Аналізувати та оцінювати рівень матеріально-економічного захисту різних категорій населення;

3. Визначати зміст співпраці з організаціями та установами з метою залучення їх до соціального захисту населення;

4. Приймати практичні рішення для покращення соціального добробуту та підвищення соціальної безпеки;

5. Застосовувати нормативноправову базу в захисті соціальних груп населення.

2. Програма навчальної дисципліни ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ І. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

Тема 1. Основні законодавчі акти, що захищають права та інтереси людей. Понятійний апарат соціального захисту особистості.

Тема 2. Основні вимоги у діяльності соціального працівника щодо соціального захисту.

Тема 3. Соціальний захист законних інтересів дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.

Тема 4. Соціальний захист і державна допомога окремим категоріям населення.

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ ІІ. ХАРАКТЕРИСТИКА ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА У СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

Тема 5. Соціальний захист населення і охорона здоров'я.

Тема 6. Соціальний захист прав громадян та неповнолітніх нормами законодавства про працю.

Тема 7. Соціальний захист житлових прав населення.

Тема 8. Соціальний захист прав і законних інтересів неповнолітніх нормами сімейного законодавства.

3. Індивідуальні завдання

Під час підготовки та виконання науково-дослідної роботи (ІНДЗ) студент самостійно або з допомогою викладача складає план роботи, формулює мету і завдання дослідження, добирає і вивчає літературу, проводить наукове дослідження, здійснює узагальнення, доходить висновків, готує реферат з навчальної дисципліни «Система соціального захисту в Україні» у вигляді реферату на одну із запропонованих тем.

Вимоги до змісту структурних елементів індивідуального науково-дослідного завдання (ІНДЗ):

1. Титульний аркуш

Титульний аркуш містить найменування вищого навчального закладу, інституту, факультету, де навчається студент, а також назву кафедри, де виконана робота;

назва роботи;

прізвище, ім'я, по батькові студента, курс, група;
прізвище, ім'я, по батькові наукового керівника;
місто, рік.

2. Зміст

Він містить найменування та номери початкових сторінок усіх розділів, пунктів, а також вступу, висновків, додатків, списку використаної літератури.

3. Вступ

У вступі зазначаються актуальність, тема, мета, завдання роботи та основні її положення; вказуються і коротко характеризуються методи, які використовувалися для досягнення мети роботи.

4. Основна частина

Основна частина наукового звіту складається з розділів, пунктів. Кожен розділ починають з нової сторінки. У кінці кожного розділу формулюють висновки із стислим викладенням основних результатів.

5. Висновки

Викладення важливих наукових результатів, одержаних під час науково-пошукової роботи. Висловлення власної думки з проблеми дослідження, здійснення логічного підсумку зроблених на основі спостережень, міркувань, розгляду певних фактів.

6. Додатки

До додатків за необхідності доцільно включати допоміжний матеріал: статистичні або якісні результати роботи, схеми, малюнки, моделі, описи, копії першоджерел або архівних матеріалів тощо.

7. Список використаних джерел

Список використаної літератури слід розміщувати в алфавітному порядку прізвищ перших авторів або заголовків.

За **обсягом** реферат не повинен бути меншим за 15 сторінок друкованого тексту.

Орієнтовна тематика рефератів:

1. Соціальні пільги та гарантії для людей з інвалідністю.
2. Сучасна система пенсійного забезпечення в Україні.
3. Особливості системи соціального захисту учасників ООС.
4. Права дитини: реалії та перспективи.
5. Особливості соціального захисту людей з особливими потребами в Україні.
6. Сучасні проблеми соціально-правового захисту дітей, підлітків та молоді.

7. Особливості виховання неповнолітніх: дозвілля та соціально-правові норми.

8. Дитячі проблеми та завдання дорослих із забезпечення соціально-дозвіллевої освіти.

9. Державна та благодійницька політика як умова реалізації прав дітей.

10. Протидія жорстокому поводженню з дітьми.

11. Соціально-правовий захист дітей та молоді в країнах Європи.

12. Правова культура особистості – шлях до правової держави.

13. Діяльність соціального педагога щодо соціально-правового захисту дітей та молоді.

14. Стан реалізації прав дітей та молоді в Україні.

15. Органи внутрішніх справ як один із суб'єктів соціального захисту неповнолітніх.

16. Засади соціально-правової підтримки молоді сім'ї.

17. Мотивація агресивної поведінки підлітків.

18. Патронат над дітьми.

19. Місце дитини в суспільстві: історичний аспект.

20. Формування всесвітнього руху за права дитини.

21. Вразливі групи дітей та їх особливості.

22. Заклади соціального захисту дітей.

23. Повноваження місцевих органів державної виконавчої влади та органів місцевого самоврядування в галузі освіти.

24. Роль сім'ї у вихованні особистості.

25. Роль суспільства у вихованні особистості

26. Соціально-психологічна допомога сім'ям з дітьми.

27. Соціальний захист дітей і молоді.

28. Особисті немайнові права та обов'язки батьків і дітей.

29. Майнові правовідносини батьків і дітей.

30. Соціально-педагогічні умови протидії жорстокому поводженню з дітьми.

31. Немайнові права.

32. Житловий Кодекс України як інструмент захисту соціальних прав неповнолітніх на право користування житлом.

33. Міжнародні акти ООН з питань захисту прав дитини в сім'ї.

34. Шлюбні відносини неповнолітніх у соціально-правовому законодавстві.

35. Забезпечення соціально-правового захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківської опіки через впровадження альтернативних форм піклування.
36. Соціально-правовий захист дітей через виплату аліментів.
37. Опіка, піклування та патронат над дітьми.
38. Професійний світогляд соціального педагога.
39. Сфери професійної діяльності соціального педагога.
40. Роль фахівця соціальної сфери у розв'язанні соціальних проблем суспільства.
41. Професійні знання та уміння спеціаліста соціальної роботи.
42. Протидія жорсткому поводженню з дітьми: Міжнародне та національне законодавство.
43. Особливості соціально-педагогічної роботи з «дітьми вулиці» в Україні
44. Відхилення у поведінці учнів, як психолого-педагогічна проблема.
45. Активні форми та методи профілактичної роботи.
46. Проблеми правового захисту дитинства в Україні.
47. Соціальна робота як професія: права та обов'язки соціального працівника.
48. Формування у старшокласників культури сімейних відносин.
49. Сім'я як об'єкт соціально-психологічної діяльності.
50. Виховання в учнів потреби в здоровому способі життя.
51. Вплив сім'ї на соціалізацію дитини.
52. Особливості соціально-педагогічної роботи з прийомною сім'єю.
53. Педагогічні методи в соціальній роботі.
54. Особливості дітей, позбавлених батьківського піклування.
55. Основні функції та обов'язки працівника соціальної сфери.

РОЗДІЛ 2. МАТЕРІАЛИ ДЛЯ ЛЕКЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

ТЕМА 2.1. ОСНОВНІ ЗАКОНОДАВЧІ АКТИ, ЩО ЗАХИЩАЮТЬ ПРАВА ТА ІНТЕРЕСИ ЛЮДЕЙ. ПОНЯТІЙНИЙ АПАРАТ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ ОСОБИСТОСТІ.

Мета: розкрити студентам суть та зміст понять «соціальний захист» та «система соціального захисту»; ознайомити студентів із змістом нормативно-правових актів щодо захисту прав особистості; тлумачити їх на користь прав та інтересів громадян України; користуватися основними документами стосовно правового захисту людей у системі соціального захисту населення; використовувати основну і додаткову літературу для аналізу та вирішення соціально-педагогічних проблем.

План

1. Сутність поняття «соціальний захист».
2. Сучасні уявлення про захист громадян.
3. Закони та підзаконні акти, спрямованні на соціальний захист громадян.

2.1.1. Сутність поняття «соціальний захист»

У новому понятійно-термінологічному словнику зазначено, що «соціальний захист» – система соціально-правових заходів та гарантій, які забезпечують реалізацію, охорону прав і свобод дітей та молоді [38, с. 126].

Соціальний захист – необхідний елемент функціонування будь-якої країни. У Конституції України соціальний захист трактується як система заходів щодо захисту населення від соціальних ризиків. У ст. 46 йдеться про «право громадян на соціальний захист, який включає право на забезпечення їх у випадку повної, часткової або тимчасової втрати дієздатності, втрати годувальника, безробіття по незалежним від них обставин, а також у похилому віці та інших випадках, які визначені законом».

Учені по різному трактують поняття соціального захисту. Система соціального захисту в широкому розумінні – це система законодавчих, соціально-економічних і політичних гарантій, які надають умови для забезпечення засобами для існування працездатними громадянами соціально незахищеним верствам. У вузькому розумінні соціальний захист – це система законодавчих,

соціально-економічних і морально-психологічних гарантій, засобів і заходів, завдяки яким утворюються рівні для всіх членів суспільства умови, що забезпечує гідну та соціально прийнятну якість їхнього життя. Особливістю сфери соціального захисту є те, що в загальному вигляді обов'язки щодо організації та надання соціального забезпечення й соціального захисту покладаються на державу. Держава виконує соціально-захисну функцію, тобто затверджує й забезпечує права і свободи людини.

Державне управління у сфері соціального захисту населення здійснює Кабінет Міністрів України, місцеві державні адміністрації, органи місцевого самоврядування та їх виконавчі та розпорядчі органи, які забезпечують упровадження в життя державної політики у сфері надання соціальної допомоги населенню, та інші державні органи у відповідності з законодавством України.

Досить цікавим є трактування терміну «соціальний захист» у виданні Національного університету «Києво-Могилянська академія», де зазначено, що «соціальний захист» – термін, який активно вживали у радянські часи й який охоплював соціальне забезпечення, а також частково регулювання трудових відносин та інших сфер. Означає сукупність соціальних і юридичних гарантій, метою яких є забезпечення державою для кожного члена суспільства реалізації його основних соціально-економічних прав, передовсім права на рівень життя, необхідний для нормального відтворення та розвитку особистості. У розумінні Європейського Союзу, соціальний захист – це ефективні засоби, які дозволяють впровадити необхідний рівень солідарності між особами, які отримують доходи, та особами, котрі їх не мають через вік, стан здоров'я та неможливість знайти роботу.

«Гарантування соціальної безпеки в суспільстві є основним завданням соціального захисту. Представники соціальних інституцій, що здійснюють соціальний захист повинні виявляти причини, котрі викликають соціальні ризики, оцінювати можливості впливу на них на різних етапах та забезпечувати формування і реалізацію соціальних гарантій на рівні прийнятного ризику для існуючих економічних умов суспільного розвитку. А основними принципами дієвої системи соціального захисту мають бути: цілісність, структурність, динамічність, врахування соціальної та регіональної диференціації.

На основі детального аналізу різних джерел, дослідник Н. Кривоконь вказує, що «соціальний захист в Україні за ринкових умов має базуватись на принципах:

- визначення соціального захисту пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави;
- законодавче визначення основних соціальних гарантій;
- загальнодоступність і гарантований рівень соціального забезпечення найнагальніших життєвих потреб для всіх громадян;
- визначення рівня наданих гарантій на підставі соціальних нормативів;
- законодавчо встановлений розподіл відповідальності між державою, роботодавцями та працівниками щодо забезпечення гарантій із соціального страхування;
- забезпечення непрацездатному населенню рівня життя, який відповідає встановленому законом прожитковому мінімуму;
- відповідність основних засад соціального захисту рівню соціально-економічного розвитку держави» [25, с. 89].

Автор опираючись на дослідження П. Шевчука зазначає, що «система соціального захисту покликана виконувати дві основні функції:

- пом'якшувати наслідки бідності (реабілітаційна функція) через надання короткотермінової адресної допомоги бідним;
- запобігати бідності (превентивна функція), що досягається запровадженням умов для участі громадян у соціальному страхуванні під час свого активного періоду життя.

Перша функція має, зазвичай, характер пасивної підтримки тих членів суспільства, які з певних причин опинились у скрутному економічному становищі, що допомагає їм уберегтись від зубожіння. Друга полягає у захисті доходу окремої особи і членів її сім'ї на випадок втрати працездатності (через старіння, хворобу, каліцтво) чи самої роботи і є активним заходом».

Дослідник М. Руженський у своєму дослідженні вживає термін «соціальний захист населення» та визначає його як відносини між суспільством та соціально вразливими верствами соціуму з приводу отримання ними економічних благ (соціальні виплати, допомоги, компенсації, пільги, податкові знижки та кредити) для забезпечення існуючих у країні соціальних стандартів через діяльність відповідних інститутів (соціальні гарантії, соціальні стандарти, соціальні

нормативи, державні та громадські організації, фонди і установи, а також корпорації і міжнародні інституції)» [59].

Цікаве, на нашу думку, є визначення Л. Павлової з економічної точки зору, яка на основі аналізу наукових джерел обумовила за необхідності всіх елементів соціального захисту об'єднати у «систему соціального захисту» – це сукупність правових, економічних та соціальних заходів, гарантованих Конституцією України, щодо створення та забезпечення здорового соціально-економічного мікроклімату для життя та розвитку як економічно активної частини населення, так і тих, хто опинився у складних життєвих обставинах, гарантуючи обом групам соціальну безпеку (розвиток без війни і тероризму), соціальні зобов'язання, котрі ґрунтуються на соціальній справедливості й рівності прав.

Отже, дотримуючись принципів соціальної справедливості, система соціального захисту створює для всіх членів суспільства рівні умови, які перешкоджають негативному впливу середовища на людину та забезпечують гідну й соціально прийнятну якість їхнього життя. Відповідно система складається із підсистем вищого рівня, підсистем нижчого рівня.

2.1.2. Сучасні уявлення про захист громадян

Сучасні науковці вважають, що «особливу роль у розвитку справедливого суспільства має відігравати ефективна організація системи соціального захисту, метою якого є реалізація державної політики у сфері підтримки вразливих верств населення, пом'якшення негативних наслідків ринкової економіки і деструктивних процесів її становлення; дотримання законності в діяльності органів соціального захисту, наданні правової допомоги громадянам, організаціям і органам місцевого самоврядування; організація фінансово-економічної і контрольно-ревізійної діяльності, що включає організацію фінансування заходів соціального захисту населення і діяльності закладів соціального обслуговування, проведення бухгалтерського обліку і звітності, організацію і здійснення контролю за цільовим використанням фінансових засобів. Фахівці спеціальності «Соціальна робота», в яких Україна має значну потребу, виступають гарантом захисту прав людей. Вони здатні успішно реалізувати сучасні завдання соціальної політики, вільно володіти новими формами та методами соціальних і соціально-педагогічних досліджень, уміло

використовувати на практиці ефективні технології практичної роботи з різними категоріями населення, захисту їхніх прав».

Тому, на думку дослідника О. Длугопольського, одними з основних елементів системи соціального захисту в Україні є: «...1) вирішення проблем безробіття і забезпечення ефективної зайнятості, перепідготовка кадрів, зокрема, державні гарантії в галузі зайнятості, підготовки і перепідготовки кадрів;

2) утримання непрацевдатного і підтримка життєвого рівня малозабезпечених громадян та сімей з дітьми (пенсійне забезпечення людей похилого віку, інвалідів, сімей, що втратили годувальника);

3) утримання дитячих будинків, інтернатів, будинків для людей похилого віку, хоспісів тощо;

4) застосування системи соціальних трансфертів (допомоги з безробіття; одноразових виплат на дітей, з материнства, на поховання, у зв'язку із захворюванням з інших причин; житлових субсидій тощо);

5) соціальне обслуговування (надання соціальних послуг деяким категоріям громадян);

б) надання необхідної безкоштовної медичної допомоги;

7) захист інтересів споживача за допомогою різноманітних соціально-економічних інновацій та інше.» [7, с. 149].

Сучасна дослідниця А. Халецька вважає, що «соціальний захист населення охоплює практично все населення країни, але по відношенню до різних категорій населення можуть бути використані різні форми і механізми соціального захисту. Із цих позицій соціальний захист служить інструментом вирішення протиріч між ефективністю суспільного виробництва і соціальною справедливістю» [71].

Отже, соціальний захист в Україні є цілою системою, яка створена для забезпечення надання соціальної допомоги тим категоріям населення, які цього потребують. Саме поняття «соціальний захист» має низку значень, що утворюють своєрідну теорію.

2.1.3. Закони та підзаконні акти, спрямованні на соціальний захист громадян

В Україні наявна законодавча база, яка складається із переліку нормативних актів, що регламентують соціальну роботу та захист населення – всього 46 законів і указів Президента України, декрети Кабінету Міністрів України, постанови Кабінету Міністрів України,

розпорядження Президента України та Кабінету Міністрів України, накази – всього 88 найменувань.

У головному Законі України – Конституції України, прийнятій 28 червня 1996 р., гарантуються основні права і свободи громадян.

Конституція України – Основний Закон держави України. Ухвалений 28 червня 1996 року на 5-й сесії Верховної Ради України 2-го скликання. Конституція України набула чинності з дня її прийняття. На пам'ять про прийняття Конституції в Україні щорічно святкується державне свято – День Конституції України [29].

Стаття 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. Права і свободи людини є невідчуженими та непорушними.

Стаття 23. Кожна людина має право на вільний розвиток особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей, та має обов'язки перед суспільством, в якому забезпечується вільний і всебічний розвиток її особистості.

Стаття 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

У статті 46 гарантується право на соціальний захист, що включає право на забезпечення громадян у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом [29].

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними. Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом.

Дуже важливим для правової основи соціальної роботи є Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2017-ІІІ «Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії» [44].

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються з метою:

- 1) визначення механізму реалізації соціальних прав та державних соціальних гарантій громадян, визначених Конституцією України;

2) визначення пріоритетів державної соціальної політики щодо забезпечення потреб людини в матеріальних благах і послугах та фінансових ресурсів для їх реалізації;

3) визначення та обґрунтування розмірів видатків Державного бюджету України, бюджету Автономної Республіки Крим та місцевих бюджетів, соціальних фондів на соціальний захист і забезпечення населення та утримання соціальної сфери.

На основі соціальних стандартів визначаються розміри основних соціальних гарантій: мінімальні розміри заробітної плати та пенсії за віком, інших видів соціальних виплат і допомоги. Державні соціальні стандарти обов'язково враховуються при розробці програм економічного і соціального розвитку.

Основні засади державної політики щодо ветеранів праці та громадян похилого віку висвітлені у Законі України від 16 грудня 1993 р. № 3721-ХІІ **«Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні»** [50].

Держава гарантує кожному ветерану праці та громадянину похилого віку належний рівень життя, задоволення різноманітних життєвих потреб, надання різних видів допомоги шляхом:

- реалізації права на працю відповідно до професійної підготовки, трудових навичок і з урахуванням стану здоров'я;
- забезпечення пенсіями і допомогою;
- надання житла;
- створення умов для підтримки здоров'я і активного довголіття відповідно до сучасних досягнень науки;
- організації соціально-побутового обслуговування, розвитку мережі матеріально-технічної бази для стаціонарних закладів і надомних форм обслуговування громадян похилого віку, а також підготовки відповідних спеціалістів.

Напрямки соціального захисту осіб з інвалідністю відображені в Законі України від 21 березня 1991 р. № 875-ХІІ **«Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»** [48]. Діяльність держави щодо інвалідів виявляється у створенні правових, економічних, політичних, соціально-побутових і соціально-психологічних умов для задоволення їхніх потреб у відновленні здоров'я, матеріальному забезпеченні, посиленій трудовій та громадській діяльності.

Соціальний захист осіб з інвалідністю з боку держави полягає у наданні грошової допомоги, засобів пересування, протезування, орієнтації і сприйняття інформації, пристосованого житла, у встановленні опіки або стороннього догляду, а також пристосуванні забудови населених пунктів, громадського транспорту, засобів комунікації і зв'язку до особливостей інвалідів. Матеріальне, соціально-побутове і медичне забезпечення осіб з інвалідністю здійснюється у вигляді грошових виплат (пенсій, допомог, одноразових виплат), забезпечення медикаментами, технічними та іншими засобами, включаючи автомобілі, крісла-коляски, протезно-ортопедичні вироби, друковані видання зі спеціальним шрифтом, звукопідсилювальну апаратуру та аналізатори, а також шляхом надання послуг з медичної, соціальної, трудової і професійної реабілітації, побутового та торгівельного обслуговування.

У Законі України від 14 січня 1998 р. № 16/98 **«Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування»** [43] визначається поняття загальнообов'язкового державного соціального страхування – це система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає надання соціального захисту, що включає матеріальне забезпечення громадян у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом, за рахунок грошових фондів, що формуються шляхом сплати страхових внесків власником або уповноваженим ним органом, громадянами, а також бюджетних та інших джерел, передбачених законом.

Суб'єктами загальнообов'язкового державного соціального страхування є застраховані громадяни, а в окремих випадках – члени їхніх сімей та інші особи, страхувальники і страховики. Застрахованою є фізична особа, на користь якої здійснюється загальнообов'язкове державне соціальне страхування. Страхувальниками за загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням є роботодавці та застраховані особи, якщо інше не передбачено законами України. Страховиками є страхові фонди, які беруть на себе зобов'язання щодо збору страхових внесків та надання застрахованим особам матеріального забезпечення та соціальних послуг.

Окремі закони визначають порядок державної соціальної допомоги різним категоріям громадян: «Про охорону дитинства», «Про державну соціальну допомогу малозабезпеченим сім'ям», «Про статус

і соціальний захист громадян, що постраждали в результаті Чорнобильської катастрофи», «Про державну соціальну допомогу інвалідам з дитинства та дітям з інвалідністю», «Про основні принципи соціального захисту ветеранів праці й інших громадян літнього віку».

ТЕМА 2.2. ОСНОВНІ ВИМОГИ У ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА ЩОДО СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ

Мета: навчити студентів застосовувати засоби соціально-правової політики в сфері соціального захисту, базові знання з юриспруденції та законодавства України в галузі соціального забезпечення; застосовувати нормативно-правову базу в захисті соціальних груп населення. Виховувати у студентів здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

План

1. Професійні вимоги до соціальних працівників та його особистих якостей.
2. Обов'язки працівника соціальної сфери.
3. Професійні ролі соціальних працівників та головні функції спеціалістів із соціальної роботи.

2.2.1. Професійні вимоги до соціальних працівників та його особистих якостей

Соціальна робота належить до числа професій, які виникли і розвиваються на основі замовлення суспільства щодо створення системи соціальної допомоги населення. Історія створення і формування основних підходів, мети, принципів, методів, технологій соціальної роботи ґрунтується на поступовому розвитку і удосконаленні уявлень суспільства та окремих особистостей про зміст, структуру, особливості людинознавчої діяльності.

У соціальній сфері працюють фахівці різних спеціальностей: психологи, юристи, лікарі, соціологи тощо. Проте провідна роль належить фахівцям із соціальної роботи.

Соціальний працівник – це людина, яка не лише допомагає неблагополучним людям і родинам, а й деякою мірою є суспільним діячем, котрий бере участь у реформуванні соціальної політики і законів країни. Головне для соціального працівника – вміння, бажання йти до людей, виявляти доброту та «внутрішній контроль», знаходити форми спілкування, причому на різних рівнях: соціальний працівник – представник держави; соціальний працівник – група; соціальний працівник – клієнт. Тому набуття моральних, етичних навичок, зокрема, моделі спілкування є дуже важливим для соціальних працівників.

Сучасний соціальний працівник вбачає своє завдання в тому, щоб людина, якій він допомагає, у подальшому мала змогу обходитися без цієї допомоги, що і є показником професійного успіху, а характер діяльності вимагає від соціального працівника знання широкого кола питань: організації системи соціального забезпечення в цілому, відповідного законодавства, елементів соціології та економіки, конкретних прийомів індивідуальної роботи з людьми.

Соціальний працівник повинен уміти виявляти соціальну проблему, встановлювати її причини, а потім сприяти її вирішенню. Він допомагає людям, які опинилися у скрутній життєвій ситуації, почувати себе повноцінними членами суспільства. Разом з тим соціальній роботі притаманні певні особливості. Характер проблем, з якими вона стикається, не дозволяє запропонувати однозначні методи їх ефективного розв'язання. Будь-які недоліки тут особливо помітні [18, с. 168].

Спроби спеціалістів соціальної сфери розробити об'єктивно наукові спроби вирішення людських проблем часто викликають недовіру у зв'язку з тим, що ця сфера розглядається, перш за все, як особиста і побутова. Тому важливим аспектом є сформованість професійного іміджу соціального працівника – це спеціально сконструйований образ для потенційних клієнтів, в якому відображається міра його відповідності їхнім очікуванням і потребам. Для іміджу характерними є певні особливості, які дозволяють судити про нього як про особливий механізм соціальної перцепції. Це значить, що далеко не кожна людина професійно придатна для роботи у соціальній сфері. Визначальною у цьому є її система цінностей, в основі якої знаходиться базисне переконання щодо абсолютної цінності і унікальності кожного члена суспільства, які заслуговують на

увагу і повагу, та усвідомлена необхідність партнерської і міжсекторальної взаємодії у розв'язанні складних соціально-педагогічних проблем як окремих осіб, так і груп суспільства [1, с. 12].

Дослідниця Л. Клос у дослідження дає власне бачення стосовно професійного портрету фахівця соціальної сфери, зокрема: «професійний портрет фахівця передбачає врахування як зовнішніх, так і внутрішніх характеристик особистості професіонала. Щодо професійного портрету соціального працівника, готового до здоров'язбережувальної діяльності, потрібно детальніше вказати особливості кожної з означених груп рис і якостей [21, с. 62].

До першої групи характеристик відносимо ті особливості професійної діяльності, що зумовлені її специфікою і виражені через зміст, завдання здоров'язбережувальної діяльності соціального працівника (що і як робить соціальний працівник для збереження здоров'я клієнтів і власного), характеристику груп клієнтів і закладів, у яких вона реалізується (пацієнти установ системи охорони здоров'я – онкологічних і геронтологічних стаціонарів, відділень паліативної допомоги і хоспісів, психоневрологічних інтернатів і наркологічних диспансерів, будинків дитини; учні та студенти різних вікових груп навчально-виховних закладів різних рівнів акредитації, позашкільної освіти та виховання; клієнти установ системи соціального захисту (дитячих будинків, інтернатів для дітей з проблемами-вадами фізичного і психічного розвитку і здоров'я, навчально-реабілітаційних центрів і відділень для дітей і молоді з особливими потребами, відділень обслуговування самотніх громадян похилого віку тощо); підопічні закладів пенітенціарної системи (колоній для неповнолітніх злочинців, виправно-трудова установ), клієнти державних та громадських соціальних служб тощо). При цьому потрібно вказати на багатство і різноманіття функцій (діагностична, проектувальна, технологічна, організаційно-управлінська, дослідницька, прогностична ін.) та ролей соціального працівника у здоров'язбережувальній діяльності (помічника клієнта, наставника, вихователя, інформатора, консультанта, посередника, брокера соціальних послуг, організатора виробничого навантаження, керівника мультидисциплінарної команди тощо).

Зовнішніми характеристиками можна вважати й об'єктивно представлені знання, уміння, навички, набуті фахівцем у процесі професійної підготовки і виражені у відповідних формах, методах,

технологіях професійної діяльності. Важливим ілюстративним засобом цього є освітньо-кваліфікаційна характеристика випускника вищого навчального закладу за напрямом підготовки «соціальна робота», що є нормативним документом, де узагальнюється зміст вищої освіти, відображаються цілі вищої освіти та професійної підготовки, визначає місце фахівця соціальної роботи в структурі галузей економіки держави і вимоги до його компетентності, інших соціально важливих властивостей та якостей. Освітньо-кваліфікаційна характеристика відображає соціальне замовлення на підготовку фахівця з урахуванням аналізу професійної діяльності та вимог до змісту вищої освіти з боку держави та окремих замовників фахівців. Підготовку до здоров'язбережувальної діяльності у соціальній роботі розглядаємо як формування готовності майбутнього соціального працівника до ефективної професійної діяльності, як особистісне і соціально-психологічне утворення, що становить єдність психологічної, теоретичної та практичної складових. При цьому психологічна готовність майбутнього спеціаліста соціальної роботи до здоров'язбережувальної діяльності визначається ступенем засвоєнням мотиваційно-гуманістичного, ціннісного, особистісно-вольового компонентів підготовки. Теоретичну готовність майбутнього соціального працівника до здоров'язбережувальної діяльності формують когнітивно-змістовий і рефлексивний компоненти підготовки, а практичну – професійно-діяльний і здоров'язбережувальний компоненти. Останній визначає готовність до вирішення професійних завдань засобами здоров'язбережувальних технологій.

Другу групу характеристик представляють особистісні якості фахівця, готового до здоров'язбережувальної діяльності. Оскільки сама професійна підготовка майбутнього соціального працівника до здоров'язбережувальної діяльності розглядається нами як формування готовності майбутнього соціального працівника до здоров'язбережувальної діяльності, і водночас формування особистості соціального працівника готового до здоров'язбережувальної діяльності, то для забезпечення готовності майбутній соціальний працівник має сам бути цілісною особистістю, яка власним прикладом у професійній діяльності і повсякденному житті демонструє здатність до саморозвитку, самоактуалізації та самореалізації на засадах біосоціодуховної моделі здоров'я. Майбутній соціальний працівник,

готовий до здоров'язбережувальної діяльності, – це особистість, яка поступово прогресивно розвивається до відповідних рівнів здоров'я (фізичного, вітального, психосоціального, інтелектуального, духовного). Людина, яка досягла духовного здоров'я може вважатися здоровою з позицій біосоціодуховного підходу, а фахівець такого рівня приймає соціальну роботу не через її певні зовнішні форми – диплом чи посаду, а як внутрішнє переконання, місію, як самореалізацію, самоактуалізацію, покликання служити людям. Для такого соціального працівника характерні якості: милосердя, співчуття, безстрашність, рішучість, цілеспрямованість, чесність, вірність ідеї, чистота, відповідальність, терплячість, скромність, простота, дружелюбність, великодушність, неупередженість, працьовитість, поміркованість» [21, с. 61–64].

Ще одним важливим є те, що на сьогодні соціальний працівник взаємодіє з великою кількістю джерел інформації, причому не якоїсь конкретної однієї галузі, а багатьох: отримує юридичну інформацію, економічну, медичну, соціальну, педагогічну.

Тому, соціальний працівник мусить володіти фаховими знаннями з психології, соціології, психіатрії, знати законодавство, правові аспекти соціального захисту, теорії та методи соціальної роботи, наявні ресурси та методи їх використання; уміти спілкуватися та надавати інформацію, оцінювати потреби та представляти інтереси людини, підвищувати її можливості та сприяти розвиткові, створювати «мережу допомоги» та керувати процесом допомоги. Таким чином значно розширюється кругозір, чи, навіть, збільшується простір існування особи.

По-друге, дуже важливим є морально-психологічне задоволення від праці. Коли працюєш зі слабшими, стаєш сильнішим сам. Зрештою, це просто цікаво – знайомитися зі сферами життя, про які лише чув, і не просто знайомитися, але і допомагати людям звільнитись.

До того ж, досвід соціальної роботи дає впевненість у здатності подолати проблеми, що можуть виникнути у майбутній власній сім'ї. Крім того, ця сфера приваблює ще й тим, що вона є новою, лише розвивається, і тому відкриває широке поле діяльності: немає перенасиченості ринку праці й до кожного, хто вирішує цим займатися, ставляться високі вимоги. Багато проектів створюються у співробітництві з іншими країнами, де соціальна служба допомоги

стоїть на більш високому рівні. Це дає унікальну можливість вчитися на уроках міжнародного досвіду.

Соціальна робота невідривна від суспільства і спрямована на усі його проблемні прошарки. Тому необхідність у соціальній роботі існуватиме доки існує суспільство, навіть за найвищого його розквіту, не кажучи вже за суспільство у кризовій ситуації.

Соціальна робота є складним процесом, що вимагає міцних знань соціології, психології, педагогіки, медицини, правознавства, економіки, теорії управління та інших галузей, її ефективність значною мірою залежить від самого соціального працівника, його вмінь, досвіду, особистих якостей. Офіційне введення цієї професії в Україні (як і в колишньому СРСР у цілому) відбулося весною 1991 р.

Цей колектив було створено для апробування нових підходів до виховної роботи за місцем проживання. У країні все більшої підтримки набуває концепція соціального виховання – педагогічно орієнтованої і доцільної системи подання допомоги особистості дитини в оптимальній реалізації здібностей і можливостей у суспільстві. Здійснюється вона на всіх етапах, у різних сферах мікросередовища особистості, з повноцінним використанням потенціалу кожного суб'єкта виховного процесу, включаючи й саму дитину.

За умов нашого недавнього минулого система шкільної освіти та виховання була орієнтована на підготовку слухняних виконавців, об'єктів зовнішнього впливу. Нині конче потрібне виховання вільної, творчої та відповідальної особи, здатної витримати конкуренцію, утвердитися і свідомо, активно діяти в динамічному, суперечливому суспільстві.

Відоме на Заході під різними назвами (соціальне, громадянське, гігієнічне, моральне та ін.), воно має за мету сприяти власному благополуччю дитини, органічною частиною якого є турбота про благополуччя інших людей. Тобто це альтруїстичне виховання за своїм спрямуванням. Його першочергове завдання – сформувати у дітей сукупність найважливіших бажань, які відповідають тим соціальним цінностям, що мають стати їхніми особистими цінностями. Необхідність такого виховання очевидна і в нашій країні. Його дієвим механізмом може стати соціальна робота серед батьків та дітей.

На думку, сучасних дослідників І. Мигович та Т. Семигіної складовими образу ідеального соціального працівника є:

- кваліфікаційні вимоги до спеціалістів різних рівнів (знання, навички, вміння, функції);
- психолого-педагогічна готовність до оволодіння професією (обізнаність із специфікою професії, її сутність, рівень мотивації);
- особистісні якості, що зумовлюють професійне призначення спеціаліста (позитивна життєва спрямованість, дотримання етичних норм, цінностей, установок, риси характеру, що відповідають місії та завданням соціальної роботи [31, с. 87]).

Процес організації й надання соціальних послуг потребує залучення соціальних працівників різної кваліфікації, оскільки пов'язаний із виконанням різних функціональних обов'язків: організацією процесу надання послуг (менеджмент) та безпосереднім наданням послуг (робота з отримувачем соціальних послуг). Тому існує необхідність введення посад соціальних працівників різного кваліфікаційного рівня. Окрім того важливим є спеціалізація соціальних працівників.

Також актуальним є включення в структуру кваліфікаційних характеристик не лише того, що має знати працівник, а також того, що він має вміти. Наприклад, важливо включити вимогу, що соціальний працівник усіх кваліфікаційних рівнів повинен мати:

- навички спостереження та складання звітів;
- розвинені навички інтерв'ювання та консультування клієнтів;
- навички спілкування з клієнтами з різноманітних соціально-економічних груп, з різною культурно-етнічною приналежністю, як персонально, так і телефоном;
- навички проведення оцінки ситуації клієнта (первинне оцінювання) та його потреб [33, с. 109–110].

Інша дослідниця соціального працівника, як цілісного суб'єкта О. Карпенко, дотримуючись позицій різних шкіл соціальної роботи, визначила такі групи професійно-педагогічних знань, якими має володіти фахівець:

- методологічні знання;
- теоретичні знання;
- методичні знання;
- технологічні знання [16, с. 93].

Окрім знань соціальний працівник повинен демонструвати певні вміння і навички, а саме:

- навички і вміння індивідуальної роботи;

- навички, вміння представництва і посередництва;
- навички і вміння діловодства;
- навички оцінювання;
- навички активної профілактичної роботи;
- навички обслуговування [26, с. 80].

Нам імпонує твердження О. Конюк, на основі проведених досліджень А. Ляшенко, стосовно виділення кількох груп умінь, якими має володіти соціальний працівник, зокрема: «- когнітивні вміння – вміння аналізувати та оцінювати наукові концепції, практичний досвід як свій, так і інших; вивчати і виявляти проблеми; застосовувати на практиці свої знання та розуміння проблем та ін.;

- уміння взаємодії і спілкування – вміння створювати і підтримувати робочу обстановку та атмосферу; виявляти та долати негативні почуття, які впливають на людей і на нього самого; визначати та враховувати в роботі відмінності особистісного, національного, соціального і культурно-історичного характеру; розпізнавати та переборювати у відносинах з людьми агресію та ворожість, мінімізувати злість із врахуванням ризику для себе та інших; сприяти наданню опіки нужденним; представляти себе у ролі адвоката свого клієнта та ін.;

- конструктивні вміння – це вміння виробляти рішення, які потребують попереднього узгодження з іншими працівниками, діяти в алгоритмі вироблення рішення, приймати рішення, яке б передбачало співробітництво з іншими закладами, установами;

- організаторські вміння – вміння вести чіткі та лаконічні записи, проводити політику служби відносно конфіденційності та належного підходу до справи, організовувати, планувати і проводити переговори, ділові зустрічі, перевіряти отриману інформацію за допомогою доступної технології» [30, с. 255–256].

Сучасні дослідники дають різноманітні визначення стосовно «професійної компетентності» соціального працівника. Так, О. Карпенко, під професійною компетентністю розуміє інтегративне особистісно-діяльнісне новоутворення, яке представляє собою збалансоване поєднання знань, умінь і сформованої професійної позиції, що дозволяє самостійно і якісно виконувати завдання професійної діяльності і яке перебуває у відносинах діалектичної залежності з професійною спрямованістю особистості [17, с. 10].

Дослідниця О. Коваленко у своїй статті, опираючись на погляди Ю. Бойчук, зазначає: «в умовах вищої професійної освіти на особливу увагу заслуговує набуття майбутнім спеціалістом професійної компетентності – якості високопрофесійного працівника, здатного максимально реалізовувати себе конкретних видах трудової діяльності, здатного адаптуватися до умов, які змінюються разом із ринковим механізмом, що управляє професійною мобільністю, плануванням професійного зростання та професійною самореалізацією. На думку О. Коваленко, найбільш влучне визначення дав С. Горобець, який вважає, що професійна компетентність – комплекс професійних та особистісних якостей фахівця, інтегративний показник ступеня оволодіння професійними знаннями, вміннями, навичками, поєднання професійного досвіду та особистісних компетентностей (креативності, готовності до постійного саморозвитку, самовдосконалення), що дозволяє вирішувати як звичні, так і не типові проблемні виробничі задачі на високому професійному рівні» [26, с. 81].

«О. Антонова та Л. Маслак дають визначення професійній компетентності як здатності особистості здійснювати професійну діяльність на основі набутих професійних компетенцій, які сприяють розвитку творчого потенціалу особистості, професійному саморозвитку та самовдосконаленню. Дослідники описують підхід зарубіжних вчених, які вважають, що професійна компетентність формується лише у взаємозв'язку із соціальними установками фахівця через: професійну ідентичність – прийняття професійних норм і відповідальності через процес професійної соціалізації; професійну етику – опанування етичними нормами професії; конкурентоспроможність – здатність до ефективної професійної діяльності в структурі ринкових відносин; прагнення до наукового вдосконалення – необхідність отримати нові знання в процесі дослідницької діяльності; мотивацію до продовження освіти – потребу в постійному професійному самовдосконаленні відповідно до вимог сучасності» [там само, с. 81].

Деякі дослідники вважають, що «Професіоналізм фахівця із соціальної роботи включає: здатність аналізувати ситуацію, правильно її сприймати, брати до уваги всі існуючі альтернативи та робити необхідний вибір; уміння встановлювати контакт з людьми, здійснювати диференційований підхід до клієнтів; здібність управляти

діяльністю соціальної служби, використовувати в соціальній роботі технології проектування, моделювання та інші.

Головним внутрішнім стимулом праці в соціальній сфері є альтруїстична мотивація – бажання фахівців із соціальної роботи приносити користь своїм клієнтам і суспільству. Також до значимих внутрішніх стимулів відносять можливість постійного прояву самостійності, ініціативи і творчості в роботі. До зовнішніх стимулів належить суспільне визнання важливості професії соціального працівника, усвідомлення необхідності її здійснення для підвищення соціального здоров'я і благополуччя громадян, прояв поваги з боку оточуючих.

Стиль поведінки, професійна компетентність фахівця із соціальної роботи обумовлені сукупністю його професійних знань, умінь, навичок; комплексом психологічних особливостей та професійно важливих якостей та здібностей. Здатність досягати найвищих успіхів в професійній діяльності багато в чому залежить від самооціночних здібностей (самоконтроль, самовдосконалення, самоосвіта). Фахівець повинен бути психологічно готовим до діяльності в соціальній сфері, мати сформоване професійне мислення, вміти самостійно аналізувати конкретну ситуацію, оцінювати можливі наслідки та брати відповідальність за обрані рішення, які часто пов'язані з життям людини.

Соціальний працівник, який не одержав спеціальних і наукових знань щодо роботи з тією чи іншою категорією населення, не може приступати до професійної діяльності. Однак при наявності необхідних знань, фахівець повинен удосконалювати свої практичні навички, оскільки об'єкт на який спрямована діяльність постійно змінюється» [2, с. 23–25].

Ми теж, погоджуємося із влучними визначенням дослідників стосовно «професійної компетентності».

Дослідниця О. Коваленко аналізуючи тематичний випуск «Вища освіта України у контексті інтеграції до європейського освітнього простору» зазначено, що професійна компетенція передбачає володіння власне професійною діяльністю на достатньо високому рівні, здатністю проектувати свій подальший професійний розвиток. До професійної компетентності відносять такі ключові компетенції: вивчати, думати, шукати, прийматися за справу, співпрацювати, адаптуватися [26, с. 81].

Ще одні науковці вважають, що важливе значення в професійному становленні соціального працівника поряд із знаннями, які є основою формування професійних вмінь та навичок, є стиль поведінки соціального працівника, обумовлений сукупністю його особистісних якостей, його ціннісними орієнтаціями та інтересами, що і робить вирішальний вплив на систему відносин, яку він формує.

В. Матвійчук розділяє особистісні якості соціального працівника на три групи:

«перша – психологічні характеристики, які є складовою частиною здатності до даного виду діяльності;

друга – психолого-педагогічні якості, орієнтовані на вдосконалення соціального працівника, як особистості;

третья – психолого-педагогічні якості, спрямовані на прояв особистої чарівності» [33, с. 206].

Л. Михайлова у власній статті, опираючись на погляди С. Белановського і П. Павльонка зазначає, що до особистісних якостей соціального працівника відносять: інтелектуальний, загальнокультурний і моральний потенціал. Наявність (формування і закріплення) таких якостей дозволяє соціальному працівнику більш ефективно здійснювати свою професійну діяльність, передбачати наслідки своїх дій, бути професійно тактовним [34, с. 101].

Так, П. Павльонк більш ширше характеризує якості соціального працівника, поділяючи їх на три групи: до першої групи – відносить вимоги до психічних процесів фахівця (сприйняття, пам'ять, уява, мислення), психічні стани (утома, апатія, стрес, тривожність, депресія), емоційні процеси (стриманість, індиферентність) і вольові процеси (наполегливість, послідовність, імпульсивність); до другої групи – самоконтроль, самокритичність, самооцінку своїх учинків, а також стресостійкі якості – фізичну тренуваність, самосугестивність, уміння переключатися і керувати своїми емоціями; до третьої групи – комунікативність (уміння швидко встановлювати контакт із людьми); емпатію (уловлювати настрій людей, виявляти їхні установки і очікування, співпереживання); зовнішні дані (зовнішня привабливість особистості): красномовність (уміння вселяти і переконувати словом) [15, с. 100].

Так, на думку дослідника Ю. Овода [36], «Сукупність особистісних якостей втілюється у стилі поведінки соціального працівника і системі стосунків, які він формує. Деякі з них вільно

почуваються в конфліктних ситуаціях, інші віддають перевагу співробітництву та взаємодопомозі колег. Одні вміють спілкуватися з балакучими клієнтами, інші швидше «знаходять мову» із небагатослівними й мовчазними. Одні більш чутливі до дітей, інші-до людей похилого віку. Деякі витримують і агресивне ставлення, а дехто сприймає болюче найменшу недовіру до себе.

Подібні приклади можна довго продовжувати. Та вони лише підтверджують одне: велику роль індивідуальних якостей соціального працівника у його професійній діяльності. Серед них виділимо насамперед такі: гуманістична спрямованість, особиста і соціальна відповідальність, загострене відчуття добра й справедливості, власна гідність і повага гідності іншої людини, терпеливість, ввічливість, порядність, емпатичність, готовність зрозуміти клієнта й прийти йому на допомогу, стриманість, адекватність самооцінки, щирість, щедрість, соціальна адаптованість.

Ці та інші риси можна поділити на три групи:

- психологічні характеристики, що є складовою частиною придатності до соціальної роботи;
- психолого-педагогічні якості, орієнтовані на вдосконалення утвердження соціального працівника як особистості;
- методичні навички і зусилля, спрямовані на створення особистого іміджу (привабливості).

Позиція соціальних працівників як спеціалістів-професіоналів передбачає об'єктивність і неупередженість, проте вони рідко залишаються байдужими, постійно стикаючись з потужним зарядом людських страждань. Професіоналів соціальної роботи вирізняють особливий статус та знання, спираючись на які вони об'єктивно оцінують ситуацію. Основою професійних знань соціальних працівників є дві функціональні концепції: по-перше, власне ідея професіоналізму, по-друге, ставлення до прав людини» [18, с. 169].

Інші науковці, виділяють такі групи особистісних якостей соціального працівника:

1. Психофізіологічні характеристики, від яких залежать здібності до цього виду діяльності:

- психічні процеси (сприйняття, пам'ять, увага, мислення);
- психічні стани (втома, апатія, стрес, тривожність, депресія), увага як стан свідомості;

- емоційні та вольові прояви (стриманість, індиферентність, наполегливість, послідовність, імпульсивність).

2. Психологічні якості, що характеризують соціального працівника як особистість (самоконтроль, самокритичність, самооцінка власних вчинків, стресовитривалість (фізична тренованість, самонавіювання, вміння переключатися й керувати власними емоціями).

3. Психолого-педагогічні якості від яких залежить ефект особистої привабливості:

- комунікабельність – уміння швидко налагоджувати контакт із людьми;

- емпатійність- вловлювання настрою людей, виявлення їхніх установок і очікувань, співпереживання;

- атрактивність – зовнішня привабливість особистості;

- красномовність – вміння гарно, майстерно говорити, ораторський хист тощо [25, с. 88].

Також у професійному портреті соціальний працівник повинен володіти комунікативними вміннями, що передбачають володіння культурою міжособистісного спілкування, налагодження контакту з клієнтом у позитивному, емоційному напрямі, чітке, послідовне, логічне висловлювання своїх думок і переконань; підтримання гармонійної соціальної мережі ділових та особистісних контактів як передумови психічного здоров'я й ділового успіху. Важливе місце посідає комунікативна етика, зокрема, бути комунікабельним, контактним посередником між клієнтом і його оточенням та іншими суб'єктами соціальної роботи [14, с. 57].

На думку Р. Зозуляк-Случик, одним із моральних якостей, яким соціальний працівник повинен володіти – доброта, що є критерієм оцінювання найрізноманітніших учинків. Зауваживши, що добро – це вияв людиною тих необхідних учинків, які повинні бути завжди і в усьому морально необхідним [13, с. 11].

Ще одну важливу роль відіграє у роботі соціального працівника – це совість. У своїх дослідженнях Р. Зозуляк-Случик, зазначає: «Це віддзеркалення вищої доброти у свідомості, яка примушує чинити суд над собою, самовиховуватися, оцінює вчинки та намагання фахівця». Далі дослідниця вказує, що совість особливо потрібна соціальному працівнику в його повсякденних справах, що полягають у допомозі вирішення проблем різних категорій клієнтів. Світло совісті фахівця

творює справжні духовні цінності, робить їх стійкими й високовартісними в індивідуальному і суспільному житті. Важливо передусім сформувати у соціального працівника поняття совісного акту [там само, с. 12].

Сучасні вчені стверджують, що важливим показником кваліфікації соціального працівника є супервізорство. У теорії і практиці соціальної роботи в Україні термін «супервізія» вживається як професійний неологізм. Його буквальний переклад з англійської мови – нагляд- не відповідає його повному змісту. В українській мові найближчими у змістовному плані є поняття «наставництво», «наставник» («той, хто дає поради, навчає; порадник, учитель, наглядач»), «наставляти» («даючи поради, навчати чогось; наводити; направляти, націлювати тощо у потрібному напрямку; скеровувати, спрямовувати»). У професійній лекції вживається також термін «куратор». Проте його тлумачення, як особи, якій доручено наглядати за якоюсь роботою. Але на нашу думку, найбільш вдалим є терміни «наставництво» та «наставник». Супервізія здійснюється щодо студентів спеціальності «Соціальна робота» і на більш високому рівні щодо колег – соціальних працівників. У цілому супервізію розглядають як складову технології організації соціальної роботи, яка включає підготовку соціального працівника, турботу про професійне зростання працівників, профілактику професійних ризиків. Тому для соціального працівника дуже важливі певна психолого-педагогічна готовність до професійної діяльності, високий рівень мотивації, наявність власного етичного кодексу, цінностей і соціальних аттитюдів» [30, с. 255–256].

Отже, моральні та етичні якості сучасного соціального фахівця постійно ускладнюються, адже їм щоразу потрібно пропускати через себе все нові і нові соціально-етичні турботи. Водночас творіння добра надає соціальному працівнику із соціальної роботи зміст буття, виступає їх моральним обов'язком.

2.2.2 Обов'язки працівника соціальної сфери

Сьогодні в Україні ми спостерігаємо вельми неприємні тенденції. Це зменшення чисельності населення, збільшення кількості розлучень, а отже і проблемних сімей, сиріт, відбувається старіння населення, зuboжіння, а тому поширюється жебрацтво, через неякісне медичне обслуговування зростає кількість неповноцінних дітей, інвалідів,

широко розповсюджені венеричні хвороби, у тому числі СНІД, що зазвичай трапляється під час суспільних негараздів, зростає захворюваність на наркоманію і токсикоманію, зростає злочинність.

На соціальну сферу впливає економічна ситуація в країні: спад виробництва, зниження продуктивності праці, знецінення заощаджень населення внаслідок гіперінфляції, зниження реальної заробітної плати і пенсій, падіння рівня зайнятості, зростання безробіття. За таких умов населення деморалізується. Тому діяльність соціальних працівників сьогодні залишається вкрай перспективною і необхідною.

На думку Л. Дітковської компетентності з інформаційних і комунікаційних технологій (ІКТ-компетентності) є необхідною умовою ефективності професійної діяльності сучасного спеціаліста. Дослідниця вважає, що «ІКТ-компетентність соціального працівника – це здатність особистості використовувати ІКТ для задоволення власних потреб і вирішення суспільно значущих, зокрема професійних завдань. Виділено взаємопов'язані та взаємообумовлені компоненти зазначеної компетентності: базовий (комплекс знань, умінь і навичок застосування програм загального призначення, необхідний для вирішення власних і суспільно значущих завдань) і професійний (засвоєння програм спеціального призначення й активне їх використання для вирішення професійних завдань)» [6, с. 49–50].

Ефективна робота установ соціального захисту неможлива без висококваліфікованих працівників, які досконало володіють усіма необхідними професійними навичками та вміннями.

Так, деякі дослідники (О. Ковальчук) [27] вважають, що професійна діяльність соціального працівника у роботі з клієнтом підпорядковується індивідуальним закономірностям, найхарактернішими із яких є:

- усвідомлення необхідності організації діяльності не за наказом, а за внутрішнім бажанням і мотивом;
- уміння брати на себе відповідальність при виявленні й вирішенні важливих професійних проблем;
- висока професійна компетентність, самостійність суджень, оперативність і сміливість щодо прийняття рішень;
- наявність особистої методики, досвіду, сприятливої морально-психологічної атмосфери, що сприяє ефективності роботи;
- здатність до постійного самовдосконалення, творчого пошуку;
- здатність швидко пов'язувати нові знання з уже набутими;

- гуманна поведінка.

Без сумніву, основу особистості соціального працівника складають її гуманістичні цінності, які передбачають усвідомлення ним значущості людини у всій широті її душевних проявів; свідоме і емоційне прийняття вибраної професії; розуміння творчої природи професійної діяльності, що вимагає серйозних нервово-психічних затрат, постійної роботи над собою; оволодіння професійно-етичною культурою, що включає єдність моральної суті і поведінкових проявів [27, с. 132].

Дослідниця Н. Клименюк вважає, що одним із обов'язків у діяльності соціального працівника є його спрямованість на здійснення системи комплексних заходів різними спеціалістами щодо соціальної реабілітації незахищених верств населення та створення необхідних умов для розвитку дітей. Авторка дослідження вживає термін «інклюзивний супровід», і саме інклюзивний супровід, (а не інклюзія повною мірою), вважає, що є найбільш реальною формою у роботі з дітьми-інвалідами в умовах нашого сьогодення.

Таким чином, Н. Клименюк «інклюзивну компетентність соціального працівника» визначає, як: «основоположною в процесі соціальної адаптації дитини-інваліда. Узагальнивши різні класифікації понять «компетентність» та «інклюзія», можемо дати таке визначення. Інклюзивна компетентність соціального працівника – це інтегративно-особистісна професійна сформованість, що обумовлює здатність здійснювати професійну діяльність у процесі інклюзивного супроводу, ураховуючи різні можливості клієнтів із обмеженими можливостями здоров'я, забезпечуючи максимальну включеність їх у суспільне середовище через створення умов реалізації та розвитку особистісних можливостей особи (здібностей, знань, навичок, прагнень) та соціальних потенцій (приховані потенційні можливості, здатності до якої-небудь діяльності, що можуть виявитися за певних умов) аж до максимально повноцінної соціалізації індивіда. Структура інклюзивної компетентності майбутнього соціального працівника має базуватись на таких ознаках: поглиблені знання, їх мобільність і оперативність; критичність мислення – здатність обирати серед безлічі рішень найбільш оптимальні, аргументовано спростовувати та ставити під сумнів менш ефективні; гнучкість методу – спроможність адекватно виконувати завдання, готовність до актуального виконання діяльності; ефективність дій (адаптована класифікація М. Чошанова)» [20, с. 79].

Отже, одним із найважливіших напрямків роботи у цій сфері є підготовчий, навчальний етап, етап професійної орієнтації і професійного відбору кадрів для соціальних служб.

Тому висококваліфікований спеціаліст соціальної сфери наділений різноманітними посадовими обов'язками. Основні з них такі:

- «володіти основами пенсійної справи, соціального захисту сімей з дітьми, осіб з інвалідністю, одиноких та інших соціально незахищених громадян;
- виявляти на підприємствах, в мікрорайонах, селах сім'ї окремих осіб, які потребують соціально-медичну, юридичну, психолого-педагогічну, матеріальну й іншу допомогу, охорону морального, фізичного і психічного здоров'я;
- встановлювати причини виникаючих у них труднощів, конфліктних ситуацій, в т.ч. за місцем роботи, навчання і т.д., допомагати їм у розв'язанні існуючих проблем, працевлаштуванні, соціальному захисті;
- сприяти інтеграції діяльності різних державних і громадських організацій та установ по наданню необхідної соціально-економічної допомоги населенню;
- проводити психолого-педагогічні та юридичні консультації з питань сім'ї і шлюбу, виховну роботу серед дітей, схильних до правопорушень;
- надавати допомогу в укладанні угод про надомну працю батькам що мають неповнолітніх дітей, особам з інвалідністю, пенсіонерам;
- виявляти і надавати підтримку дітям та дорослим, яким потрібна опіка і піклування, влаштування в лікувальні й учбово-виховні заклади, матеріальна, соціально-побутова та інша допомога;
- організовувати громадський захист неповнолітніх правопорушників при необхідності та брати в ньому особисту участь;
- сприяти створенню і діяльності центрів соціальної служби для молоді, допомоги сім'ї (всиновлення, опікунство, піклування), юнацьких, підліткових, дитячих об'єднань, асоціацій, клубів за інтересами;
- допомагати організації і виховній діяльності інтернатів, притулків для інвалідів, людей похилого віку, бездомним та ін.;

- брати участь в роботі по соціальній адаптації і реабілітації осіб, які повернулися з спеціальних навчально-виховних установ і місць позбавлення волі, розв'язанні інших гострих соціальних проблем» [18, с. 169–170].

Отже, соціальний працівник наділений безліччю обов'язками, які він повинен виконувати, адже, основу особистості працівника соціальної сфери складають її гуманістичні цінності, які передбачають усвідомлення ним значущості людини у всій широті її душевних проявів; свідоме і емоційне прийняття вибраної професії; розуміння творчої природи професійної діяльності, що вимагає серйозних нервово-психічних затрат.

2.2.3. Професійні ролі соціальних працівників та головні функції спеціаліста із соціальної роботи

Діяльність соціальних працівників передбачає широкий перелік сервісних послуг, які надаються клієнтам для їхнього інформування, консультування, обслуговування, стимулювання тощо [31, с. 46].

У перших наукових дослідженнях із соціальної роботи, які зверталися до зарубіжних науковців, зазначали: «Надаючи певну послугу, соціальний працівник може одночасно виконувати одну або декілька ролей» [там само, с. 46]. На думку Г. Слосанської «роль соціального працівника – це те як його бачать інші, з чим асоціюють його діяльність. Досить часто роль визначається завданнями, які виконують соціальні працівники, їх робочими функціями, моделями поведінки» [62, с. 265].

«У численних статтях Енциклопедії соціальної роботи – настільної книги соціальних працівників США – виділяється, згідно з різними авторськими поглядами, від п'яти до двадцяти ролей. Порівняльний аналіз точок зору північноамериканських та європейських колег показує, що рольові репертуари соціальних працівників обох сторін – Європи (Австрія, Велика Британія, Німеччина, Росія, Франція, Швейцарія, Швеція та ін.) і Північної Америки (Канада, США) – багато в чому конгруентні. Рольові репертуари як зарубіжних, так і вітчизняних соціальних працівників можуть бути об'єднані у шість груп: практичних, посередницьких, керівних, дослідницьких, сервісних та латентних ролей» [9, с. 46].

Тому можна зробити такий аналіз класифікації ролей соціального працівника:

- Група практичних ролей (вчитель соціальних умінь, консультант/консультант-клініцист, агент з питань соціальних змін, аніматор, соціальний менеджер, помічник клієнта, вуличний працівник);
- Група посередницьких ролей (брокер соціальних послуг, керуючий справами клієнта, захисник прав та інтересів клієнта);
- Група керівних ролей (керівник робочого навантаження, лідер команди, керівник персоналу, адміністратор);
- Група дослідницьких ролей (експерт, аналітик, дослідник);
- Група сервісних ролей (викладач, керівник польової практики, супервізор);
- Група латентних ролей (захисник панівного порядку, підривач державного устрою, брокер у сірих тонах, цап-відбувайло, донор, потенційний гнобитель, всезнайко) [9, с. 47].

На думку дослідників, група практичних ролей соціального працівника є стрижнем всього його рольового репертуару, першоосновою якого, як відомо, були благодійники і філантропи ХІХ сторіччя. Вони надавали посильну допомогу бідним, знедоленим, хворим; здійснювали добрі справи і вчинки щодо безробітних (надаючи роботу), дітей-сиріт, перестарілих (здійснюючи патронаж, догляд), правопорушників (допомагаючи виправити поведінку) тощо.

Головне ж наповнення практичної частини рольового репертуару сучасного соціального працівника відбулося у 30-70-х роках ХХ століття і пов'язане з розширенням концептуальної бази професії, поглибленням спеціалізації її носіїв, зростанням соціальної активності людей. У зв'язку із соціально-економічними змінами, які перманентно відбуваються у світі, процес формування практичних ролей соціального працівника відбувається досі. Підтвердження такої тези бачимо, наприклад, у появі та утвердженні позицій у цілій низці європейських та азійських країн, а також в Україні так званого вуличного соціального працівника [там само, с. 47].

Дослідниці М. Лукашевич та Т. Семигіна виділяють групу терапевтичних ролей, де соціальний працівник виконуючи дану роль, консультують клієнтів з різноманітних життєвих запитів, таких як:

- «- консультування молоді, що втікає з дому;
- консультування суїцидальної особистості;
- консультування фостерних (прийомних) батьків при влаштуванні бездомних дітей в сім'ю;

- консультування підлітків щодо вживання наркотиків;
- консультування клієнтів, що мають сексуальні дисфункції;
- допомога алкоголікам усвідомити, що вони мають проблеми;
- професійне консультування та з питань влаштування на роботу [31, с. 61].

Також, терапевтичну роль виконує соціальний працівник, коли здійснює сімейні терапевтичні сесії, у сім'ях, що мають близьку людину з проблемами психічного здоров'я. Під час таких терапевтичних сесій, наприклад за моделлю Андерсена, соціальний працівник заохочує співпрацю між клієнтом та членами сім'ї, допомагає членам сім'ї справитися зі своїми почуттями, проговорити очікування, врегулювати сімейні ролі, визначити стилі поведінки, посилювати незалежність, підтримувати баланс влади [там само, с. 61].

Загалом, дослідниці М. Лукашевич та Т. Семигіна вважають, що усі ролі взаємопов'язані між собою. При наданні соціальних послуг, соціальний працівник може інтегрувати ці ролі, тобто одночасно виконувати кілька ролей; ролі можуть включати в себе додаткові ролі та функції [там само, с. 58].

Сучасна дослідниця ролей соціального працівника, у своїх працях звернулася до характеристики досліджень, як вітчизняних так і зарубіжних, зокрема, зазначає: «серед російських дослідників значний прорив у визначенні ролей соціальних працівників здійснила І. Зімня. Науковець виділяє 13 професійних ролей соціального працівника: «той, хто здійснює пошук клієнта», брокер, адвокат, оцінювальник, мобілізатор, вчитель, коректор поведінки, консультант, проєктант, менеджер інформації, адміністратор та практик. Серед вітчизняних науковців питанням ролей соціальних працівників цікавилися М. Лукашевич, Т. Семигіна, В. Сидоров. Зокрема, М. Лукашевич і Т. Семигіна, враховуючи головні цілі практики соціальної роботи, визначені Національною асоціацією соціальних працівників США, виділили чотири групи ролей соціальних працівників в громаді (практичні, посередницькі, адміністративні та ролі пов'язані із аналізом політики та розвитком систем).

В. Сидоров запропонував свою класифікацію ролей соціального працівника та структурував їх у 6 груп: практичні, посередницькі, керівні, дослідницькі, сервісні та латентні [28, с. 185].

Характеризуючи дослідження зарубіжних науковців, Г. Слосанська зазначає: «Два основних підходи до визначення і

класифікації ролей соціальних працівників можна простежити в працях науковців із Австралії, Великої Британії та Нової Зеландії. М. Пейн та Л. Домінелі, підсумовуючи дослідження науковців із зазначених країн, структурували усі ролі у три групи. Так, М. Пейсен виділяє такі групи ролей соціального працівника: – терапевтичні – сприяють налагодженню процесу інтеракції і рефлексії між соціальними працівниками і клієнтами задля вирішення проблем останніх; – трансформаційні – розширюють права і можливості знедолених і пригноблених осіб та налагоджують взаємне співробітництво і навчання; – та соціального порядку – ролі, що сприяють задоволенню індивідуальних потреб клієнта в період, коли він цього потребує [62, с. 267].

Л. Домінелі також виділяє три групи ролей соціального працівника: – обслуговуючі – ролі, що дозволяють покращити умови функціонування індивіда та полегшити процес його адаптації до нових умов. допомога індивіду надається відповідно до чітко визначених критеріїв; – терапевтичні – ролі, що передбачають професійну інтервенцію у справи клієнта з метою покращення умов його функціонування; – емансипаторські – ролі, що дозволяють визначити реальний баланс сил в суспільстві і основні підходи до розподілу ресурсів.

Досить цікавою для нашого посібника виявилась робота С. Асквіта, К. Кларка та Л. Ватерхаус «Роль соціального працівника у XXI столітті», у якій здійснено аналіз концептуальних ролей соціального працівника. До них науковці відносять такі ролі: соціальний працівник-консультант, соціальний працівник-захисник, соціальний працівник-партнер, соціальний працівник-експерт з оцінки ризику і потреб, соціальний працівник-управляючий випадком, соціальний працівник- агент соціального контролю» [12, с.180].

Ми погоджуємося із запропонованою характеристикою професійних ролей соціального працівника зарубіжних та вітчизняних науковців дослідницею Г. Слосанською.

Але ролі соціального працівника не можливі без функцій. Адже функції соціального працівника – це дії, які відображають зміст професійної спрямованості соціального працівника.

В енциклопедії фахівця соціальної сфери дається таке трактування функцій соціального працівника, як: «предметно-інструментальна основа його професійної діяльності. Професійні

функції соціального працівника дозволяють уявити структуру функціональних обов'язків як певну суму знань, вмінь і навичок, які забезпечують професійну компетентність спеціалістів у практичній роботі. Існують різноманітні підходи до виокремлення та класифікації функції соціального працівника» [9, с. 202].

Перші дослідники в галузі соціальної роботи виділяють два підходи до опису професійної діяльності соціального працівника за допомогою функцій: спектральний і процесуальний. Спектральний підхід виходить з того, що конкретні рольові дії соціального працівника представлені у вигляді такого собі спектра реалізованих ним функцій (або функціонального спектра).

Процесуальний підхід ґрунтується на виділенні функцій соціального працівника як частини процесу його взаємодії з клієнтом, відповідно до парадигми «оцінка – прогноз – перетворення». Причому, процес у даній парадигмі (загальній і локальній) здійснюється незалежно від приналежності соціального працівника до будь-яких сфер соціальної роботи; виконуваного рольового репертуару; відданості різним концепціям чи практичним методам. Дослідники цього періоду виділяють від 7 до 20 функцій соціального працівника, основні з них були об'єднані у два класи: базисних та спеціальних функцій. До базисних функцій відносять:

- Діагностична (оціночна);
- Прогностична;
- Перетворююча.

Клас спеціальних функцій складають:

- Комунікативна;
- Організаторська;
- Правозахисна;
- Превентивна;
- Психотерапевтична;
- Рекламно-пропагандистська;
- Соціально-медична;
- Соціально-педагогічна;
- Соціально-економічна [16, с. 75–76].

М. Лукашевич та І. Мигович вважають, що функції соціальних працівників виконуються через державну політику із забезпечення прав людини у соціальній галузі, зокрема: «Для регіонального (місцевого) рівня основні функції регламентовані зазначеними

органами і передбачають певну свободу щодо компетенції з урахуванням специфіки і можливостей територій. На ці органи державою покладено розв'язання виробничо-економічних проблем щодо виконання соціальних завдань; планово-управлінську діяльність, згідно з якою здійснюється гнучка політика адміністративних і самоврядних форм керівництва галуззю; фінансово-економічну діяльність; створення різноманітних фондів соціальної допомоги; виконання регіональних програм; створення сприятливих умов для проживання населення та ін. Загалом через різні управлінські органи (комітети, відділи, сектори, фонди тощо), що мають певні рівні функціональних обов'язків, розв'язуються проблеми соціальної захищеності людини» [32, с. 22].

Сучасні науковці виділяють такі основні функції соціального працівника, як:

1. Соціально-діагностична функція, яка передбачає вивчення соціальним працівником особливостей особистості, групи, а також направленість впливу на них задля визначення соціальної ситуації.

2. Прогностична функція передбачає розв'язання подій і створення певної моделі соціальної ситуації. У зарубіжній практиці соціальної роботи прогностична функція соціальних працівників реалізується у формі контракту – письмової або усної угоди, яка, не маючи юридичної сили, все ж таки укладається між соціальним працівником, клієнтом та іншими зацікавленими особами. Контракт здебільшого укладається з метою роз'яснення різноманітних аспектів сервісних послуг і визначення обов'язків усіх задіяних сторін.

3. Превентивна функція дозволяє передбачення розвитку соціальних аномалій, запобігання та обмеження асоціальних явищ, причин соціальної дезадаптації, забезпечення умов для формування соціально-позитивної спрямованості особистості.

4. Правозахисна функція передбачає використання нормативно-правової бази щодо відстоювання прав та інтересів клієнтів на основі державних і міжнародних документів.

5. Соціально-медична функція передбачає володіння навичками першої медичної допомоги, основами культури харчування та сприяння формуванню здорового способу життя, формування відповідального ставлення до репродуктивної та сексуальної поведінки.

6. Соціально-комунікативна функція передбачає володіння навичками міжособистісного спілкування, встановлення контактів з тими, хто потребує допомоги і підтримки, формування стратегії і тактики співробітництва соціального працівника з клієнтами.

7. Посередницька функція передбачає координацію зусиль різних спеціалістів щодо розв'язання певних соціальних проблем.

8. Психотерапевтична функція передбачає організацію різних видів консультування, допомогу в соціальній реабілітації, сприяння соціальній адаптації особистості.

9. Соціально-педагогічна функція передбачає виявлення інтересів і потреб людей у різних видах діяльності, залучення до роботи різних організацій та спеціалістів, сприяння соціалізації особистості.

10. Контрольно-наглядова функція передбачає здійснення контролю за виконання прийнятих рішень, за цільовим використанням коштів, проведення перевірок щодо надання соціальної допомоги, оформлення необхідних документів.

11. Соціально-економічна функція передбачає сприяння та надання необхідної допомоги й підтримки різним категоріям населення, надання грошової та натуральної допомоги, встановлення пілг, здійснення соціально-побутового патронажу.

12. Науково-дослідна функція передбачає визначення проблем, аналіз літературних джерел, використання наукових методів збирання первинної інформації та її обробки, оформлення результатів дослідження та визначення шляхів впровадження їх у практику.

13. Освітня функція передбачає формування у соціальних працівників зацікавленості у працівників у навчанні та підвищенні кваліфікації.

14. Рекламно-пропагандистська функція передбачає організацію реклами надання соціальних послуг, пропаганду та поширення ідей соціального захисту населення.

15. Організаційно-управлінська функція передбачає сприяння організації соціальних служб, залучення до роботи громадськості, забезпечення узгодженості взаємодії всіх ланок соціального захисту [38, с. 106–107].

Соціальні працівники також можуть виконувати функції вуличного працівника, а також того, хто надає догляд (забезпечує послуги підтримки для тих, хто не може самостійно вирішити свої

проблеми та задовольнити особистісні потреби), або того, хто змінює поведінку (як-то зміна специфічних патернів поведінки клієнта). Виконання цих ролей вимагає застосування таких методів роботи, як: індивідуальна робота/консультування, подружня/сімейна терапія, групова робота, освіта/поширення інформації та інших.

Російські дослідники (В. Бочарова і Г. Філонов) також пропонують вперше виокремити корекційну функцію, обґрунтувавши її суть як «конструктивні зміни в соціумі та системі життєзабезпечення людини». Аналіз практики соціальної роботи дозволяє вести мову про два рівні реалізації корекційної функції: конкретний і програмний. Кожний рівень передбачає задоволення потреб індивідів, груп, спільнот за спеціально розробленою моделлю. Корекційна діяльність на програмному рівні здійснюється шляхом залучення соціально скривджених, маргінальних прошарків населення до цільових і / або комплексних соціальних проєктів регіонального, державного або міждержавного характеру. Прикладом перетворення на програмному рівні можуть служити програми Європейського союзу [8].

Також, в літературі можна зустріти визначення таких функцій, як евристична, суть якої полягає у підвищенні соціальним працівником своєї кваліфікації та професійної майстерності; системно-моделююча – визначення характеру, обсягу, форм і методів соціальної допомоги; активізуюча – сприяння активізації потенціалу власних можливостей окремої людини, сім'ї та соціальної групи; дієво-практична – передбачає діяльність соціального працівника в напрямі поліпшення взаємовідносин між окремими людьми та їх оточенням, консультації з питань соціального захисту тощо. А в окремих зарубіжних країнах розрізняють такі функції соціального працівника: адміністративну, організаторську, індустріальну та клінічну [там само, с. 205].

Отже, соціальний працівник виконує різну кількість функцій та ролей у своїй роботі. При цьому один працівник виконуючи одну роль може переключатися на безліч інших ролей та застосовувати різні функції, таким чином розширюючи спектр власної майстерності та ефективності у щоденній діяльності.

ТЕМА 2.3. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ ДІТЕЙ-СИРИТ І ДІТЕЙ, ЯКІ ЗАЛИШИЛИСЯ БЕЗ ПІКЛУВАННЯ БАТЬКІВ.

Мета: розкрити студентам суть та зміст понять «соціальний захист» та «система соціального захисту»; ознайомити студентів із змістом нормативно-правових актів щодо захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків; тлумачити їх на користь прав та інтересів громадян України; користуватися основними документами стосовно правового захисту людей у системі соціального захисту населення; використовувати основну і додаткову літературу для аналізу та вирішення соціально-педагогічних проблем.

План

1. Поняття «дитина-сирота» та «діти, позбавленні батьківського піклування».
2. Державна політика щодо соціального захисту законних інтересів дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.
3. Служби у справах дітей як виконавчий орган у системі соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.

2.3.1. Поняття «дитина-сирота» та «діти, позбавленні батьківського піклування»

Здійснювана у нашій країні реформа соціального захисту різних категорій населення вносить багато нового у сферу правового регулювання його соціального забезпечення. По суті, будується нова система соціального захисту, яка отримала своє законодавче обґрунтування в Основному Законі України – Конституції, зокрема у статті 46 закріплено право громадян на соціальний захист [29].

Захист дитинства є одним із стратегічних загальнонаціональних пріоритетів державної політики багатьох країн світу. Термін «соціальний захист» відноситься до функцій держави, що означає турботу про матеріальне забезпечення непрацездатних громадян, зокрема дітей, інвалідів, людей похилого віку. Система соціального захисту дітей включає різні заходи, що проводяться у школі, у позашкільних закладах, роботу із сім'єю та громадськістю. Основним результатом цієї діяльності має стати формування соціальної захищеності дітей.

Соціально-педагогічна захищеність дітей здійснюється шляхом диференціації індивідуальних планів розвитку особистості, навчальних завдань, освіти. У результаті цього вони набувають достатніх знань для

реалізації своїх професійних намірів та пізнавальних інтересів. Потрібно виходити із загального припущення про те, що ніяке нормативне соціальне мислення не буде можливим до тих пір, доки у нас не складеться стійке уявлення про індивідуальні цілі людини, до яких вона повинна прагнути і на підставі чого можна зробити висновки про адекватність будь-якого суспільства.

У Законі України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (2005 р.) [45] наведені терміни, які вживаються в такому значенні:

- **дитина-сирота** – дитина, в якій померли чи загинули батьки;
- **діти, позбавлені батьківського піклування** – діти, які залишилися без піклування батьків у зв'язку з позбавленням їх батьківських прав, відібранням у батьків без позбавлення батьківських прав, визнанням батьків безвісно відсутніми або недієздатними, оголошенням їх померлими, відбуванням покарання в місцях позбавлення волі та перебуванням їх під вартою на час слідства, розшуком їх органами Національної поліції, пов'язаним з відсутністю відомостей про їх місцезнаходження, тривалою хворобою батьків, яка перешкоджає їм виконувати свої батьківські обов'язки, а також діти, розлучені із сім'єю, підкинуті діти, батьки яких невідомі, діти, від яких відмовилися батьки, діти, батьки яких не виконують своїх батьківських обов'язків з причин, які неможливо з'ясувати у зв'язку з перебуванням батьків на тимчасово окупованій території України, в районах проведення антитерористичної операції, здійснення заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації у Донецькій та Луганській областях, та безпритульні діти.

Особи із числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – особи віком від 18 до 23 років, у яких у віці до 18 років померли або загинули батьки, та особи, які були віднесені до дітей, позбавлених батьківського піклування.

Набуття дитиною статусу дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування:

Статус дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування - визначене відповідно до законодавства становище дитини, яке надає їй право на повне державне забезпечення і отримання передбачених законодавством пільг та яке підтверджується

комплектом документів, що засвідчують обставини, через які дитина не має батьківського піклування.

Для надання дитині статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, служба у справах дітей за місцем походження дитини **протягом двох місяців** повинна зібрати необхідні документи (свідоцтво про народження дитини та документи, що засвідчують обставини, за яких дитина залишилась без батьківського піклування). Рішення про надання статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, приймається районною, районною у м. Києві та Севастополі держадміністрацією, виконавчим органом міської чи районної у місті (в разі утворення) ради, сільської, селищної ради об'єднаної територіальної громади за місцем походження такої дитини за поданням служби у справах дітей.

У рішенні зазначаються прізвище, ім'я, по батькові дитини, дата народження, обставини, за яких вона залишилась без батьківського піклування, документи, які підтверджують ці обставини, та форма влаштування дитини.

Статус дитини-сироти надається:

- дітям, у яких померли батьки (підтверджується свідоцтвом про смерть кожного з них).

2.3.2. Державна політика щодо соціального захисту законних інтересів дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків

Одним із головних напрямків соціальної діяльності фахівців в українському суспільстві є соціально-правова підтримка дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування.

В Україні склалася така ситуація, за якої функції служб допомоги дітям-сиротам та дітям, які залишилися без батьківського піклування, розподіляються між установами освіти, охорони здоров'я, соціального захисту населення. Відповідно до Статті 6 Закону України від 5 лютого 1993 року № 2998 «Про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді в Україні» на соціальні служби для молоді, у яких працює соціальний працівник покладено функцію соціальної опіки дітей-сиріт та дітей, які залишилися без батьківського піклування.

У Постанові Кабінету Міністрів України «Про порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної

із захистом прав дитини» визначено захист майнових та житлових прав дітей, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. Зокрема, особи, яким стало відомо про наявність у дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, майна, повідомляють про це службу у справах дітей за місцем знаходження майна [41]

Служба у справах дітей за місцем знаходження майна дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, протягом десяти днів після надходження повідомлення про наявність у неї майна, складає опис такого майна за формою.

До опису майна додаються оригінали документів, які підтверджують право власності дитини на майно або їх копії, засвідчені в установленому порядку.

Опис майна складається у двох примірниках, підписується особами, які брали участь у його складанні. Один примірник опису та завірені копії документів зберігаються в службі у справах дітей за місцем знаходження майна, другий примірник та оригінали документів – в особовій справі дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, яка зберігається в службі у справах дітей за місцем влаштування дитини.

Якщо місце походження дитини не є місцем знаходження її майна, опис майна складається у трьох примірниках. У такому разі один примірник опису майна та завірені копії документів зберігаються в службі у справах дітей за місцем знаходження майна, другий примірник та оригінали документів – в особовій справі дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, яка зберігається в службі у справах дітей за місцем влаштування дитини, а третій примірник та завірені копії документів подаються в службу у справах дітей за місцем походження дитини.

За місцем знаходження майна забезпечує Служба збереження майна дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, і вживає заходів до встановлення опіки над майном. Рішення про встановлення опіки над майном приймається за місцем знаходження майна за поданням служби у справах дітей.

Законом України «Про повну загальну середню освіту» № 463-ІХ від 16.01.2020 р. забезпечується соціальний захист таких дітей-сиріт: вихованці шкіл-інтернатів усіх типів з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, перебувають на повному державному утриманні. Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського

підклування, які навчаються в інших закладах загальної середньої освіти, забезпечуються харчуванням, одягом та всіма необхідними для їх життєдіяльності послугами. Але невизначеність окремих нормативних положень щодо державних структур, покликаних забезпечувати захист прав та інтересів дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, ускладнює реалізацію заходів щодо соціально-правового захисту дітей цієї категорії [53].

Ще дотепер в українському законодавстві не виокремлюють дітей-сиріт та дітей – соціальних сиріт, а також не розмежовуються діти, які навчаються у загальноосвітніх школах і живуть у родичів або прийомних батьків, і діти, які навчаються у школах-інтернатах. Немає сумніву в тому, що соціальний працівник повинен мати знання щодо різниці у підході до виховуючих і адаптуючих процесів основою цих категорій дітей. Як правило, діти що зростають при піклуванні дорослих, більш захищені, вони можуть навіть і не знати про опікуєнство. Діти ж, що навчаються і виховуються в інтернатних закладах, не захищені і соціально, і матеріально, а по закінченні навчального закладу більшість з них мають великі труднощі щодо адаптації до нового соціуму середовища, їм важко знайти роботу, ні з ким поділитися вдома і радістю, і невдачами, ні з ким порадитись; деяка частина з них потрапляє у несприятливі обставини після отримання квартири; частіше за все вони одружуються або виходять заміж лише для того, щоб мати хоч якусь опору у своєму житті.

Основні засади державної політики щодо соціального захисту дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування:

- створення умов для реалізації права кожної дитини на виховання в сім'ї;
- виховання та утримання дітей за принципом родинності;
- сприяння усиновленню дітей, створення системи заохочення та підтримки усиновлювачів;
- забезпечення пріоритету форм влаштування;
- захист майнових, житлових та інших прав та інтересів таких дітей;
- створення належних умов для їх фізичного, інтелектуального і духовного розвитку, підготовки дітей до самостійного життя;
- забезпечення права на здоровий розвиток;
- забезпечення соціально-правових гарантій;

- створення умов для надання психологічної, медичної та педагогічної допомоги;
- формування системи соціальної адаптації;
- забезпечення вільним вибором сфери професійної діяльності, яка б оптимально відповідала потребам та бажанням особистості дитини-сироти, дитини, позбавленої батьківського піклування, а також особи із їх числа та запитам ринку праці;
- належне матеріально-технічне забезпечення незалежно від форми влаштування та утримання дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб із їх числа, сприяння в наданні реальної допомоги і підтримки підприємствами, установами та організаціями різних форм власності, банківськими установами, культурно-освітніми, громадськими, спортивними та іншими організаціями;
- вжиття вичерпних заходів щодо забезпечення доступу до безоплатної правової допомоги на підставах та в порядку, встановлених законом, що регулює надання безоплатної правової допомоги.

Державні соціальні стандарти на утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлюються на рівні, не меншому за встановлений прожитковий мінімум для осіб відповідного віку, незалежно від того, де така дитина перебуває на утриманні та вихованні.

Державні соціальні стандарти на утримання дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, встановлюються на рівні, не меншому за встановлений прожитковий мінімум для осіб відповідного віку, незалежно від того, де така дитина перебуває на утриманні та вихованні.

Державні соціальні стандарти і нормативи встановлюються щодо:

- мінімального матеріального забезпечення, витрат на харчування, одяг та взуття;
- житлового забезпечення таких дітей після досягнення ними 18-річного віку, якщо вони не мають свого житла відповідно до житлових нормативів або мають житло з характеристиками, нижчими за встановлені нормативи;
- забезпечення гарантованого першого робочого місця, яке не може бути змінено за бажанням роботодавця протягом трьох років з

моменту початку роботи, а в разі неможливості надання робочого місця – встановлення грошової компенсації на цей період, яка виплачується за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів;

- мінімальної разової державної фінансової допомоги по закінченні такими дітьми виховного, навчального закладу чи при закінченні перебування у різних формах влаштування після досягнення ними 18-річного віку;

- мінімального щомісячного утримання таких дітей за умови навчання їх у вищих навчальних закладах до досягнення ними 23-річного віку;

- мінімального медичного обслуговування;

- мінімального забезпечення іграшками, що сприяють розвитку, спортивним інвентарем, газетами та журналами відповідного дитячого, юнацького загальнопізнавального та виховного спрямування;

- мінімального грошового забезпечення батьків-вихователів, прийомних батьків.

Кабінет Міністрів України може встановлювати інші мінімальні соціальні стандарти, нормативи споживання та нормативи забезпечення.

Відповідно до частини третьої статті 52 Конституції України [29] утримання та виховання дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, покладається на державу.

Діти, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьків батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, мають право на особливий захист і допомогу з боку держави (стаття 25 Закону України «Про охорону дитинства») [54].

Діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які навчаються, мають право на:

- повне державне забезпечення в навчальних закладах (діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, віком до 18 років та особи з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, при продовженні навчання до 23 років або до закінчення відповідних навчальних закладів);

- виплату соціальної стипендії в порядку та розмірі, встановлених Кабінетом Міністрів України та виплату 100 відсотків

заробітної плати, яка нарахована в період виробничого навчання та виробничої практики;

- виплату щорічної допомоги для придбання навчальної літератури в розмірі трьох соціальних стипендій. Виплата зазначеної допомоги здійснюється протягом 30 днів після початку навчального року за рахунок коштів, що передбачаються для навчальних закладів у відповідних бюджетах;

- збереження на весь період академічної відпустки (при наданні академічної відпустки за медичним висновком) повного державного забезпечення та виплату стипендії. Навчальний заклад сприяє організації їх лікування;

- забезпечення випускників навчальних закладів за рахунок навчального закладу або відповідної установи у порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України, одягом і взуттям, а також одноразовою грошовою допомогою в розмірі не менше шести прожиткових мінімумів для осіб відповідного віку. Нормативи забезпечення одягом і взуттям затверджуються Кабінетом Міністрів України. За бажанням випускників навчальних закладів їм може бути видана грошова компенсація в розмірі, необхідному для придбання одягу і взуття.

Держава встановлює соціальні гарантії з захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків:

- соціальний супровід дитини;
- щорічне безоплатне оздоровлення;
- за дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування, зберігається право на житло, в якому вони проживали з батьками, рідними тощо до влаштування у відповідні заклади.

- дітям-сиротам та дітям, позбавленим батьківського піклування, після досягнення ними 18-річного віку надається одноразова допомога у розмірах і порядку, визначених Кабінетом Міністрів України.

- держава гарантує працевлаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, після повернення їх з дитячих закладів, від опікунів чи піклувальників, з дитячих будинків сімейного типу та прийомних сімей, закінчення навчання в державних та комунальних навчальних закладах.

2.3.3. Служби у справах дітей як виконавчий орган у системі соціального захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків

На сьогодні основними напрямками соціальної діяльності фахівців в українському суспільстві є супровід, патронаж та соціально-правовий захист дітей-сиріт, як біологічних, так і соціальних, дітей, які залишилися без піклування батьків.

Сьогодні ще не вирішено питання із патронажем соціального працівника сімей малолітніх вагітних дівчат та породіль.

У Постанові Кабінету Міністрів України «**Про порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини**» зазначено, що «особи, яким стало відомо про факт залишення дитини без батьківського піклування, зобов'язані негайно повідомити про це службу у справах дітей за місцем виявлення дитини» [41].

Служба у справах дітей або виконавчий орган сільської, селищної ради, до яких надійшло повідомлення про дитину, яка залишилась без батьківського піклування, повинні з'ясувати місце знаходження дитини, її вік, відомості про батьків або осіб, які їх замінюють, обставини, за яких дитина залишилась без батьківського піклування, прізвище, ім'я, по батькові та адресу особи, від якої надійшло повідомлення, та отримати іншу інформацію, що має істотне значення.

Сільський, селищний голова або інша уповноважена особа виконавчого органу сільської, селищної ради протягом доби після надходження інформації про дитину, яка залишилась без батьківського піклування, передає її службі у справах дітей.

Усі повідомлення про дітей, залишених без батьківського піклування, служба у справах дітей реєструє в журналі обліку повідомлень про дітей, які залишились без батьківського піклування, що ведеться за формою згідно з додатком 1.

Служба у справах дітей, а у разі, коли дитина виявлена на території села, селища – виконавчий орган сільської, селищної ради (ОТГ) разом з працівниками органів внутрішніх справ та охорони здоров'я протягом доби після надходження повідомлення про дитину, яка залишилась без батьківського піклування, проводять обстеження умов її перебування, стану здоров'я та з'ясовують обставини, за яких дитина залишилась без батьківського піклування.

За результатами обстеження умов перебування дитини складається акт, в якому зазначається дата, місце проведення обстеження, відомості про дитину, її батьків, інших осіб, з якими вона проживає, умови утримання дитини та стан її здоров'я, за яких обставин та з яких причин дитина залишилась без батьківського піклування, а також заходи, що були вжиті для захисту прав дитини.

Обстеження умов перебування не проводиться у разі, коли дитина перебуває у закладі охорони здоров'я, притулку для дітей служби у справах дітей, центрі соціально-психологічної реабілітації дітей.

Тимчасове влаштування дітей, які залишились без батьківського піклування, проводиться відповідно до пункту 31 цього Порядку.

У разі коли дитина покинута в пологовому будинку, іншому закладі охорони здоров'я, або її відмовилися забрати батьки чи інші родичі, підкинута чи знайдена, складається акт за формою, затвердженою МОЗ і МВС.

Якщо виникла безпосередня загроза життю або здоров'ю дитини, орган опіки та піклування, якому стало відомо про це, приймає рішення про негайне відібрання дитини у батьків або осіб, які їх замінюють.

Для прийняття рішення про негайне відібрання дитини у батьків служба у справах дітей подає голові районної, виконавчого органу міської, районної у місті ради відповідне клопотання. Після чого протягом одного дня розглядається порушене питання та приймає відповідне рішення.

Якщо надійшла інформація про загрозу життю або здоров'ю дитини, яка проживає на території сільської, селищної ради, виконавчий орган сільської, селищної ради протягом одного дня приймає рішення про негайне відібрання дитини у батьків, забезпечує її тимчасове влаштування та у день відібрання дитини письмово повідомляє про це службу у справах дітей.

Про відібрання дитини у батьків орган опіки та піклування того ж дня письмово інформує прокуратуру за місцем проживання дитини та у семиденний строк після прийняття рішення звертається до суду з позовом про позбавлення батьків чи одного з них батьківських прав або відібрання дитини у матері, батька без позбавлення батьківських прав.

Якщо протягом року після прийняття судом рішення про відібрання дитини у батьків не усунені причини, які перешкоджали належному вихованню дитини її батьками, служба у справах дітей за місцем походження дитини, позбавленої батьківського піклування, зобов'язана вжити заходів до позбавлення батьків їх батьківських прав.

Протягом двох місяців після виявлення дитини, яка залишилась без батьківського піклування, служба у справах дітей за місцем виявлення дитини разом з адміністрацією закладу, до якого тимчасово її влаштовано, органами внутрішніх справ, охорони здоров'я вживає заходів до встановлення особи дитини, місця її проживання, відомостей про батьків або осіб, які їх замінюють, інших родичів, місця їх проживання (перебування) та організовує роботу з повернення дитини на виховання в сім'ю чи заклад для дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, який вона самовільно залишила, або забезпечує підготовку документів для надання їй статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування.

У разі коли дитина деякий час перебувала поза сімейним оточенням і місце проживання (перебування) її батьків не встановлено, її влаштування і встановлення статусу дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, забезпечує служба у справах дітей за місцем виявлення дитини.

Служба у справах дітей за місцем проживання дитини протягом 15 днів після надходження повідомлення з'ясовує умови проживання та утримання дитини батьками або особами, які їх замінюють, розглядає питання про доцільність (недоцільність) повернення дитини в сім'ю або до закладу (коли встановлено, що дитина самовільно залишила заклад для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування), готує відповідний висновок з урахуванням інтересів дитини, надсилає його керівникові закладу, в якому тимчасово перебуває дитина, та протягом двох місяців забезпечує її повернення до місця проживання, а у разі потреби готує документи, які підтверджують статус дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, подальше її влаштування та захист прав дитини.

У разі коли дитина тимчасово перебуває в сім'ї родичів або інших осіб, з якими у неї склалися близькі стосунки (сусіди, знайомі), висновок про доцільність (недоцільність) повернення її до батьків або

закладу, який вона самовільно залишила, надсилається службі у справах дітей за місцем виявлення дитини.

Під час вирішення питання про повернення дитини до батьків, осіб, які їх замінюють, або до закладу, який вона самовільно залишила, враховується думка дитини, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити. Думка дитини має бути зазначена у висновку про доцільність (недоцільність) її повернення.

Передача дитини батькам, особам, які їх замінюють, здійснюється в присутності працівника служби у справах дітей, про що складається акт за формою згідно з додатком 2 у двох примірниках, один з яких зберігається у закладі, в якому тимчасово перебувала дитина, а другий – в службі у справах дітей.

Облік дітей, які залишились без батьківського піклування, здійснює служба у справах дітей за місцем проживання батьків дитини або одного з них, з яким проживала дитина до настання обставин, за яких вона залишилася без піклування батьків, незалежно від місця виявлення дитини, а дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування – служба у справах дітей за місцем походження дитини.

У разі коли батьки дитини або місце їх проживання невідомі, дитина, яка залишилась без батьківського піклування, береться на облік у службі у справах дітей за місцем виявлення дитини або місцем розташування закладу охорони здоров'я, в якому дитину залишили.

Відомості про дитину, яка залишилась без батьківського піклування, збираються службою у справах дітей протягом 10 днів після надходження повідомлення про таку дитину. Зазначений строк може бути продовжений за рішенням керівника служби у справах дітей, але не більше ніж на 25 днів.

Служба у справах дітей на підставі зібраних відомостей про дитину приймає рішення, яке оформлюється наказом, про взяття її на первинний облік дітей, які залишились без батьківського піклування, дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (дал – первинний облік), і вносить дані про таку дитину до книги первинного обліку, яка ведеться за формою згідно. Дитина вважається такою, що взята на первинний облік, з дати прийняття такого рішення.

Підставою для прийняття рішення про взяття дитини на первинний облік є акт обстеження умов перебування дитини, в якому зазначається факт відсутності батьківського піклування, або інші

документи, що підтверджують факт залишення дитини без батьківського піклування.

Служба у справах дітей за місцем первинного обліку дитини-сироти та дитини, позбавленої батьківського піклування, здійснює її супровід до досягнення повноліття або зняття її з цього обліку на підставах, передбачених у пункті 20 цього Порядку.

Служба у справах дітей у разі зміни форми влаштування дитини передає її особову справу з оригіналами документів за новим місцем влаштування. Переміщення дитини, зміна її життєвих обставин чи стану здоров'я фіксуються в її електронній обліково-статистичній картці.

Отже, на кожну дитину-сироту та дитину, позбавлену батьківського піклування, формується особова справа, яка зберігається в службі у справах дітей протягом п'яти років після досягнення дитиною повноліття. Після закінчення цього строку особова справа передається до архіву.

ТЕМА 2.4. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ І ДЕРЖАВНА ДОПОМОГА ОКРЕМИМ КАТЕГОРІЯМ НАСЕЛЕННЯ

Мета: навчити студентів застосовувати засоби соціально-правової політики в сфері соціального захисту, базові знання з юриспруденції та законодавства України в галузі соціального забезпечення; застосовувати нормативно-правову базу в захисті соціальних груп населення. Виховувати у студентів здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

План

1. Історичний розвиток прав дитини.
2. Види соціальної допомоги людям похилого віку.
3. Нормативно-правова допомога особам з інвалідністю.
4. Соціальний захист військовослужбовців та їх сімей.

2.4.1. Історичний розвиток дитини

Раніше люди й гадки не мали про права дітей. Дитину розглядали як другорядний матеріал, з якого повинна утворитися повноцінна

людина. До думок дитини не прислухались, бо вважали їх незрілими та нераціональними. Дорослі мали повну владу над дітьми, а дітям нічого не залишалось, як сприймати все це як належне, бо необізнаність населення про права та обов'язки дітей, необізнаність самих дітей завжди залишалась і залишається актуальною проблемою нашого суспільства.

З плином часу ситуація поступово змінювалась. На початку століття права дитини розглядались, в основному, як міри по захисту від рабства, дитячої праці, торгівлі дітьми, проституції неповнолітніх, повної влади батьків, економічної експлуатації. У зв'язку з цим Ліга Націй (прообраз ООН) у 1924 році прийняла Женевську декларацію прав дитини.

Після Другої Світової війни ООН (після створення у 1945 році) прийняла у 1948 році Загальну декларацію прав людини, в якій зазначалося, що діти повинні бути об'єктом особливого нагляду і допомоги.

Нарешті у 1959 році ООН прийняла Декларацію прав дитини. Декларація прав дитини 1959 року мала 10 коротких декларативних статей, програмних положень, які призивали батьків, окремих осіб, державні органи, місцеву владу й уряд визнати викладені в ній права свободи й дотримуватися їх. Це були 10 соціальних й правових принципів, які значно вплинули на політику і справи уряду і людей в усьому світі.

Однак декларація (лат.Бесіагаііа– проголошення) – не зобов'язує, не має певної обов'язкової сили, це лише рекомендація. Нові часи, погіршення положення дітей, потребували більш конкретних законів й заходів, міжнародних договорів по захисту і забезпеченню прав дитини.

У 1979-1989 рр. розробляється Конвенція ООН про права дитини. 20 листопада 1989 року Конвенція була прийнята [24] 26 січня 1990 року, в день відкриття її для підписання, її підписала 61 країна.

Конвенція – документ високого міжнародного рівня, який має велику обов'язкову силу для тих держав, які його ратифікували.

Необхідність охороняти дитину також була передбачена у Міжнародному пакті про громадянські та політичні права 1966 року, міжнародному пакті про економічні, соціальні та культурні права 1966 р., документах спеціалізованих установ ООН, таких як МОП, ЮНЕСКО, ВОЗ тощо.

Основним правовим принципом захисту дітей є рівність прав усіх дітей. У ст.1 Декларації прав дитини 1959 року ООН проголосила, що перелічені в Декларації права повинні визнаватися за усіма дітьми, без будь-яких винятків та обмежень.

Особливістю прав дитини є необхідність спеціального захисту цих прав, щоб були забезпечені можливості та сприятливі умови щодо вільного і повноцінного розвитку дітей. Якнайкраще забезпечення інтересів і потреб дитини – ось головний пріоритет у захисті прав дитини.

«Світовою конституцією прав дитини» називають Конвенцію про права дитини, прийняту Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1989 р. З того часу Конвенцію ратифікували уряди всіх країн, за винятком Сомалі та Сполучених Штатів Америки.

Норми цієї конвенції діють як складова національного законодавства України з 27 вересня 1991 року, тобто з часу її ратифікації Україною.

Ратифікація Конвенції означає, що уряди беруть на себе зобов'язання забезпечити дитині зростання у безпечних та сприятливих умовах, маючи доступ до високоякісної освіти та охорони здоров'я, а також високий рівень життя.

Це означає, що уряди зголошуються захищати дітей від дискримінації, сексуальної та комерційної експлуатації та насильства, і особливо піклуватися про дітей-сиріт та біженців.

Конвенція містить повний перелік прав дитини: на життя, на ім'я, на набуття громадянства, на піклування з боку батьків, на збереження своєї індивідуальності, право бути заслуханою у ході будь-якого розгляду, що стосується дитини; право на свободу совісті та релігії; право на особисте та сімейне життя; недоторканість житла; таємницю кореспонденції; право користуватися найдосконалішими послугами системи охорони здоров'я; благами соціального забезпечення; на рівень життя, необхідний для її розвитку; на освіту; на відпочинок; на особливий захист: від викрадень та продажу, від фізичних форм експлуатації, фізичного та психічного насильства, участі у військових діях; право на вжиття державою всіх необхідних заходів щодо сприяння фізичному та психічному відновленню та соціальній інтеграції дитини, яка стала жертвою зловживань або злочину.

Метою цієї Конвенції є встановлення стандартів для захисту дітей від зневаги та образ, з якими вони стикаються до певної міри

щодня в усіх країнах. В ній беруться до уваги різні культурні, політичні та економічні особливості держав, що є дуже важливим фактором. На першому плані у цьому документі стоять права дитини. Права, викладені в Конвенції, умовно можна поділити на три частини.

Забезпечення: право володіти певними речами, отримувати певні послуги та мати доступ до того чи іншого (мова йде про ім'я та громадянство, медичний догляд, освіту, відпочинок та ігри, опікування інвалідами, сиротами та біженцями).

Захист: право бути захищеним від дій, що завдають шкоди дитині (наприклад, від розлучення з батьками, залучення до воєнних дій, комерційної, економічної чи сексуальної експлуатації, фізичного чи психічного знування тощо).

Участь: Дитина має право бути почутою, коли приймаються рішення, що стосуються її життя. Підростаючи, дитина повинна мати дедалі більше можливостей брати участь у житті суспільства, готуватися до самостійного життя, користуватися правами свободи думки та слова, вибору культури, релігії та мови.

Конвенція надає точки відліку, за допомогою яких можна вимірювати ефективність зусиль різних країн щодо поліпшення життя дітей.

Кожні п'ять років уряди мають звітувати перед Комітетом ООН з прав дитини.

Згідно зі ст. 43 Конвенції про права дитини такий Комітет складається з десяти експертів, які відзначаються високими моральними якостями та визначною компетенцією в галузі, що її охоплює ця Конвенція. Члени Комітету обираються таємним голосуванням із числа внесених до списку осіб, висунутих державами-учасницями [23].

Кожна держава-учасниця може висунути одну особу з числа своїх громадян. Вибори проводяться на нарадах держав-учасниць, що скликаються Генеральним секретарем у центральних установах Організації Об'єднаних Націй. Згідно із ст. 44 держави-учасниці зобов'язуються подавати Комітетові через Генерального секретаря ООН доповіді про вжиті ними заходи щодо закріплення визнаних у Конвенції прав та прогрес, досягнутий у здійсненні цих прав:

- протягом двох років після набрання чинності цією Конвенцією для відповідної держави-учасниці.

- надалі через п'ять років.

Члени Комітету оцінюють їхні успіхи, зустрічаються з представниками уряду та прислуховуються до думок недержавних організацій (НДО) перед тим, як надати рекомендації щодо вдосконалення роботи у кожній країні. З метою сприяння здійсненню конвенції та міжнародному співробітництву таких організацій, як Міжнародна організація праці (МОП), Всесвітня організація здоров'я (ВОЗ), Організація ООН з питань освіти, науки та культури (ЮНЕСКО) та Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ) заохочуються до надання консультацій Комітету та мають дозвіл на відвідання його засідань. Вони можуть надавати Комітету відповідну інформацію, та їх можуть запрошувати до надання консультацій щодо оптимального виконання Конвенції, разом з представниками інших організацій, визнаних компетентними, в тому числі, інших органів ООН та НДО, що мають статус консультантів ООН.

У різних державах і регіонах світу Конвенція ООН про права дитини виконується по-різному із врахуванням особливостей та менталітету кожної держави. Але об'єднує усі держави відношення до дітей, виявлене у повазі, турбота і любов.

Здійснювана у нашій країні реформа соціального захисту різних категорій населення вносить багато нового у сферу правового регулювання його соціального забезпечення. По суті, будується нова система соціального захисту, яка отримала своє законодавче обґрунтування в Основному Законі України – Конституції, зокрема у Статті 46 закріплено право громадян на соціальний захист.

Захист дитинства є одним із стратегічних загальнонаціональних пріоритетів державної політики багатьох країн світу. Термін «соціальний захист» відноситься до функцій держави, що означає турботу про матеріальне забезпечення непрацездатних громадян, зокрема дітей, осіб з інвалідністю, людей похилого віку. Система соціального захисту дітей включає різні заходи, що проводяться у школі, у позашкільних закладах, роботу із сім'єю та громадськістю. Основним результатом цієї діяльності має стати формування соціальної захищеності дітей.

Соціальна захищеність дітей здійснюється шляхом диференціації індивідуальних планів розвитку особистості, навчальних завдань, освіти. У результаті цього вони набувають достатніх знань для реалізації своїх професійних намірів та пізнавальних інтересів. Потрібно виходити із загального припущення про те, що ніяке

нормативне соціальне мислення не буде можливим до тих пір, доки у нас не складеться стійке уявлення про індивідуальні цілі людини, до яких вона повинна прагнути і на підставі чого можна зробити висновки про адекватність будь-якого суспільства.

На сьогодні соціальний захист у школі проводиться вчителями, вихователями, соціальними педагогами, психологами, які виступають від імені органів соціальної роботи, підприємств громадськості та суспільства. Суспільство повинно створити позитивні умови для розвитку та захисту прав всіх дітей.

Кожне суспільство має регулювати відносини між людьми, здійснювати охорону і захист таких відносин. Таке регулювання і охорона суспільних відносин базується на соціальних нормах. У демократичній державі система таких правових норм посідає провідне місце.

Захистити і зберегти дитинство, здорове психічно і фізично, – це не тільки моральний імператив, а й потенційна передумова стійкого економічного та соціального розвитку країни. Причини, через які діти залишаються без батьківського піклування та виховання, досить різні, але наслідок один – дитина позбавляється конституційного права на сімейне виховання та батьківське піклування.

Забезпечити оптимальні умови життєдіяльності дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, безпритульних дітей, дітей-інвалідів, дітей із багатодітних сімей та прийомних сімей, дітей, які знаходяться у будинках сімейного типу, дітей-біженців, малолітніх матерів, дітей із сімей військовослужбовців – завдання закладів освіти, системи соціально-виховних інститутів держави. Це завдання мають вирішувати соціальні працівники і соціальні педагоги, які діють за різними напрямками соціально-педагогічної діяльності.

Традиційним для української культури є етичне, гуманне, милосердне і толерантне ставлення до дітей та молоді, які потребують особливої уваги внаслідок інвалідності або відхилень у фізичному чи розумовому розвитку. На жаль, в Україні історично склалася ситуація, за якої ця категорія дітей і молоді протягом довготривалого часу залишалася соціально незахищеною, і навіть, певною мірою, ізольованою від соціуму, а відкрите обговорення проблем стосовно інвалідності було непопулярним у суспільстві.

Народитися, або стати «не таким, як треба» – завжди велике нещастя для дитини. Ратифікуючи Конвенцію ООН про права дитини,

держави-учасниці взяли на себе зобов'язання виявляти особливу турботу про дітей з обмеженими можливостями та забезпечувати їм людські умови, за яких діти ростимуть з почуттям власної гідності, впевненості у собі та можливістю брати участь у житті суспільства.

Сучасний соціально правовий захист інвалідів з боку держави полягає у дотриманні норм щодо надання грошової допомоги, засобів пересування, протезування, організації і прийняття інформації, пристосованого житла, у встановленні опіки або стороннього догляду, а також пристосуванні забудови населених пунктів, громадського транспорту, засобів комунікації і зв'язку до особливостей інвалідів.

На жаль, сьогодні в українському суспільстві фактично практикується сегрегація щодо інвалідів, а її наслідком є не толерантне ставлення більшості громадян до них. У контексті цього постає необхідність не лише адаптувати дитину-інваліда до соціуму, але й змінити ставлення людей до неї. Адже на сьогодні в Україні нараховується кілька десятків тисяч дітей з різними видами фізичних та психічних обмежень. І суспільство, яке претендує на високий рівень гуманності та цивілізованості, не може відвернутися від своїх дітей. Закон України «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року № 2402-III визначає таку категорію дітей, як: «Дитина з інвалідністю – дитина зі стійким розладом функцій організму, спричиненим захворюванням, травмою або вродженими вадами розумового чи фізичного розвитку, що зумовлюють обмеження її нормальної життєдіяльності та необхідність додаткової соціальної допомоги і захисту». Інвалідність у дітей різко обмежує можливість включення дитини в адекватні її віку виховні і педагогічні процеси. Це значне обмеження життєдіяльності, що призводить до соціальної дезадаптації, тому дитина з інвалідністю має особливі потреби у розвитку психофізичних можливостей, доступі до об'єктів соціального оточення і засобів комунікації, соціалізації та самореалізації [54].

Провідним компонентом роботи соціального працівника з даною категорією дітей є формування індивідуальності, їх соціалізація з урахуванням потенційних можливостей і потреб кожної дитини. Побудова взаємозв'язків дитини з мікро- і макросередовищем, розвиток певних у неї психофізичних можливостей здійснюється шляхом розширення сфери спілкування, організації дозвілля, творчої ігрової діяльності, допомоги у самообслуговуванні і пересуванні, забезпеченні ліками і продуктами харчування, організації

оздоровлення. З цією метою, соціальний працівник повинен запроваджувати такі організаційні форми роботи, як клуби спілкування, творчі лабораторії, недільні школи для дітей, котрі не навчаються у державних закладах, реабілітаційні центри, ігротеки, літні реабілітаційні школи, гуртки з декоративно-прикладної, художньої та літературної творчості, дитячі журнали, виїзні консультації у школах-інтернатах, конкурси і фестивалі художньої творчості, виставки творчості, свята до пам'ятних дат, благодійні естафети, телемарафони й інші благодійні акції, відвідування закладів культури і спортивних заходів, екскурсії, бібліотечне обслуговування тощо.

Є певна закономірність: всебічний розвиток дітей тісно пов'язаний з умовами, в яких вони ростуть. Упевненість дитини у собі і своєму майбутньому, її самоусвідомлення значною мірою залежать від можливості жити безпечним і гідним життям.

Посередником у цьому довгому та нелегкому процесі природно має стати соціальний працівник. Це повністю відповідає його цілям як професіонала. Соціальні працівники можуть і повинні допомагати дітям з обмеженими можливостями стати рівноправними людьми, долаючи необізнаність суспільства стосовно дітей-інвалідів, яка призводить до дискримінації останніх. Сьогодні в Україні нараховується понад 2,5 млн. інвалідів. Майже 156 дітей з кожних 10000 – це діти з обмеженими можливостями. На сьогодні є гострою необхідність вивчення соціального та юридичного статусу дітей з обмеженими можливостями, зокрема: причини, які заважають їх рівноправності з іншими дітьми – відсутність відповідних законів чи упередженість населення; вплив ступеню інвалідності на ставлення до них суспільства, а отже можливості адаптації до соціального середовища як способу життя; пристосованість соціального середовища (будівель, транспорту, шляхів та інших громадських місць) для користування ними такими дітьми. Діяльність держави щодо інваліда повинна виявлятися у створенні правових, економічних, політичних, соціально-побутових і соціально-психологічних умов для задоволення їх потреб у відновленні здоров'я, матеріальному забезпеченні, посильній трудовій та громадській діяльності.

На сьогодні в Україні не виокремлюється та не досліджується питання про рівність і дискримінацію дітей. Рівні права для всіх дітей – ось основоположний принцип Конвенції ООН про права дитини

(зокрема ст. 2, 22, 23, 27-30), який поширюється на іммігрантів, біженців та осіб, які домагаються політичного притулку, такою ж мірою, як і на законних корінних мешканців країни. Соціальний працівник на основі правових актів повинен викривати офіційну дискримінацію, відсутність рівноправності в освіті, умовах життя, охороні здоров'я, інших галузях життя дітей і молоді. Всі факти дискримінації потрібно перевіряти у самих дітей та їхніх рідних, не забуваючи при цьому нагадувати їм про право дитини на самовизначення самореалізацію. У даному плані соціальний працівник має співпрацювати з органами самоуправління, громадськими організаціями та із засобами масової інформації, надаючи матеріал про тих, хто просить притулку, про інвалідів, іммігрантів, бідняків, біженців та інші групи населення, які знаходяться у меншості. Ефективні оперативні підходи до роботи з дітьми та підлітками у надзвичайних ситуаціях ґрунтуються на законах і правах про дитинство та їх розвиток. Так, наприклад для ефективного захисту дітей-біженців необхідно, у першу чергу, визнати права, що мають всі діти, а також те, що вони є невід'ємною частиною політики держави, причому держава, яка прийняла таких дітей, є відповідальною за захист прав по відношенню до всіх, включаючи і дітей-біженців [23].

Це ще один напрямок соціально-педагогічної діяльності фахівців в українському суспільстві, який потребує окремого дослідження та спеціальної підготовки спеціалістів.

Згідно з мандатом Управління Верховного комісара ООН у справах біженців, біженцями є особи, що вимушені залишити країни свого походження або проживання внаслідок обґрунтованих побоювань стати жертвою переслідувань через свою расу, релігію, національність, політичні переконання або належність до певної соціальної групи, та які не бажають або не можуть повернутися до своєї країни. На початку 1996 року була запроваджена процедура визначення статусу біженця. З того часу приблизно 7690 заявників звернулися за статусом біженця в Україні. Майже 4000 з них отримали статус біженця, з яких 2697, включаючи 715 дітей, фактично знаходилися в країні. Більшість біженців походять з Афганістану – 80%. 30% біженців проживають у Києві та області, 30% – у Одесі та області, решта – у Львові, Харкові, Хмельницькому та інших регіонах. Щорічно приймальний центр УВКБ ООН приймає більше 18000 звернень.

Дитина-біженець – це дитина, котра є іноземним громадянином чи особою без громадянства, якій у порядку та на підставах, визначених Законом України «Про біженців», надано статус біженця. У березні 1999 року у Києві було відкрито Соціальний центр УВКБ ООН для біженців. Центр пропонує таким клієнтом кваліфіковане юридичне та психологічне консультування, освітні програми для дітей дошкільного та молодшого шкільного віку, художню та музичну студії, бібліотеку, рукоділля, спортивні секції, курси української та російської мов.

На сьогодні постає питання підготовки соціальних педагогів до роботи з такою категорією дітей, як біженці. В Україні відсутні традиції в такій роботі, помітна недостатня робота недержавних організацій у наданні допомоги, простежуються проблеми з реєстрацією та податками недержавних організацій,

Основна мета політики інтеграції біженців полягає у встановленні взаємовідносин між біженцями і суспільством, яке їх приймає. Головна роль при цьому відводиться самовизначенню та самодостатності мігрантів-біженців, а також тим діям, які спрямовані на їх підтримку з боку держави.

Збереження людської гідності біженця – це розуміння самоцінності людини, невід’ємності його прав на позитивні умови життя. Вимушена міграція ставить особистість у нерівні з усіма умови, доводить до стану нужденності та безправ’я. Це необхідно враховувати при проведенні певної педагогічно-правовиховної роботи.

Соціальний працівник сприяє у вирішенні питання професійної орієнтації батьків дітей-біженців, влаштування дитини у дитячий садок, школу, роз’яснює, де знаходяться установи, до яких можна звернутися по допомогу. У даному разі він виступає у ролі представника держави і є водночас посередником між клієнтом і державою.

Проблема біженців потребує комплексного вирішення своєї проблеми за участю різних відомств державного та регіонального рівня підпорядкування. На даний момент особливо важливим є падання конкретної допомоги людині-біженцю, що можливо здійснити лише за умови функціонування мережі територіальних закладів, які враховують ситуацію на місцях та її особливості. Нагальною потребою існування нової держави є утворення розвинутої системи спеціалізованих закладів, які мають проводити роботу з біженцями.

Адже для біженців є дуже важливою не тільки і не стільки свобода пересування та вибір місця проживання, скільки державно-правова захищеність, реінтеграція та адаптація, для чого потребується реалізація їхніх прав на соціальне обслуговування, працевлаштування, освіти дітей, медичну, психологічну, правову допомогу.

На сьогодні всезростаючою є потреба у розширенні мережі місцевих міграційних служб, соціальних служб та інших відомств, які б допомагали та підтримували біженців.

Соціальне оточення кожної дитини – це певна система соціальних зв'язків, яка впливає на формування особистості, самопочуття, поведінкові орієнтації, систему цінностей, життєві плани. Сім'я є найбільш впливовим елементом структури соціального оточення неповнолітнього. Знання того, як дитина сприймає своє соціальне оточення, якими є її соціальні погляди, якими чинниками визначається її соціальне самопочуття, дозволяє краще розуміти поведінку та шляхи впливу на процес виховання, допомагає визначити потреби у соціальній підтримці, проблеми повсякденного життя. На сьогодні п'ята частина дітей виховується без рідного батька, 5% – без рідної матері, 13% дітей зазначили, що не бачаться зі своїм батьком. Неповна сім'я – сім'я, що складається з матері або батька і дитини (дітей). На сьогодні в Україні нараховується 2 млн. неповних сімей. Виховання дитини у неповній сім'ї відбувається у більш важких умовах. Тому дуже розумно поступає той із батьків, який один виховує дитину, коли осмислює, розуміє ситуацію та шукає правильні шляхи для визначення перепон, щоб запобігти труднощам. У даний час в Україні ніхто не супроводжує такі сім'ї. Це є ще одним напрямком соціально-педагогічної діяльності фахівців в українському суспільстві.

Проблема багатодітних сімей постала сьогодні особливо гостро. Це обумовлено, з одного боку, суперечливими реаліями сьогодення, а з іншого – підвищенням вимог до соціальної роботи в державі. Багатодітна сім'я – сім'я, що складається з батьків (або одного з батьків) і трьох та більше дітей. В Україні нараховується 321,4 тис. сімей із трьома дітьми, 79,3 тис. сімей із чотирма дітьми, 44,6 тис. – із п'ятьма та більше дітей. Доречно було б залучити до такої роботи соціальних працівників, які мають знання з педагогіки, захисту дитинства та материнства і практичної психології. В ідеалі багатодітну сім'ю повинні супроводжувати два спеціалісти – соціальний педагог,

який займається проблемами дітей, та соціальний працівник, який вирішує проблеми батьків. -

На сьогодні майже не проводиться робота соціальних працівників із неповнолітніми матерями, яка повинна включати індивідуальне та групове педагогічне, медичне і психологічне консультування. Неповнолітні вагітні потребують соціального патронажу, який дозволить знизити кількість дітей, від яких відмовилися, покращити психічне та фізичне здоров'я таких матерів.

Окремим напрямком роботи соціального працівника повинен стати супровід сімей військовослужбовців. У таких сім'ях безліч проблем, які виникають внаслідок частих переїздів за місцем служби батька; зміною шкіл, як мінімум 5-7; низькою можливістю працевлаштування матері, у випадку, якщо сім'я проживає не в місті обласного значення. Цей напрямок діяльності соціального працівника потребує окремого дослідження.

На сьогодні основними напрямками соціально-педагогічної діяльності фахівців в українському суспільстві є супровід, патронаж та соціально-правовий захист дітей-сиріт, як біологічних, так і соціальних, дітей з інвалідністю різних категорій, дітей із багатодітних та неповних сімей, дітей-біженців, малолітніх матерів, сімей військовослужбовців.

На сьогодні ще не вирішено питання із патронажем соціального працівника сімей малолітніх вагітних дівчат та породіль.

Вагомим є питання соціального захисту прав дітей, матері яких знаходяться у в'язницях. Тільки діти до 3-х років перебувають у виховних закладах при жіночих в'язницях, де відбувають покарання їх мами. Після трьох років вони переводяться до інтернатів. У даний час ця сфера соціалізації дитини не досліджена.

2.4.2. Види соціальної допомоги людям похилого віку

Важливою соціальною проблемою ХХІ століття на світовому рівні та в Україні є створення комфортних умов для людей похилого віку, щоб вони не так вразливо сприймали процес старіння.

Значне збільшення частки населення людей літнього та старого віку впливає на всі сфери життєдіяльності суспільства та спонукає освітню систему держави до визначення пріоритетних напрямів щодо соціальної роботи із зазначеною віковою категорією населення.

Аналіз стану похилих людей свідчить про те, що вони є найбільш соціально незахищеними категоріями населення, що потребує особливої уваги зі сторони держави.

Соціальний захист людей літнього і старого віку – це комплекс економічних, соціальних і правових гарантій для громадян літнього і старого віку, що ґрунтується на принципах поваги і милосердя зі сторони держави.

Соціальний захист населення літнього і старого віку складається із:

- профілактики;
- підтримки;
- представництва.

Профілактика – це збереження благоустрою старої людини, зменшуючи або знищуючи фактори ризику, перетворюючи її приміщення у стаціонарне соціальне обслуговування.

Підтримка являє собою допомогу, що необхідна старим людям для збереження максимально можливого рівня самостійності.

Представництво – захист інтересів старих недієздатних людей від їх імені, для надання необхідної допомоги.

Традиційно склалися три напрямки діяльності органів соціального захисту населення і літніх і старих людей, зокрема:

- соціальна допомога (надання старим людям пільг і переваг, допомоги);
- соціальне обслуговування;
- організація пенсійного забезпечення.

Механізм соціального захисту старих людей реалізується на державному і регіональному (міському) рівнях.

Державний рівень соціального захисту забезпечує гарантоване надання законодавчо-встановлених пенсій, послуг і пільг у відповідності із грошовими і соціальними нормативами.

На регіональному рівні із врахуванням місцевих умов і можливостей вирішуються питання додаткового підвищення рівня забезпечення.

Основна мета соціального захисту літніх і старих людей – це позбавлення їх від абсолютних злиднів, бідності, надання конкретної допомоги. Соціальна допомога літнім і старим людям – це забезпечення в грошовій чи натуральній формі, у вигляді послуг чи

пільг, наданих з врахуванням законодавчо встановлених державою соціальних гарантій із соціального забезпечення.

Основними принципами соціальної допомоги є:

- принцип адресності, надання соціальної допомоги конкретно потребуючим особам із врахуванням їх індивідуальних здібностей;
- принцип гарантованості, обов'язкове надання допомоги старим людям, що звернулись у відповідні органи;
- принцип диференційованого підходу при визначенні розмірів і видів допомоги в залежності від місця проживання і специфіки умов;
- принцип комплексності, надання одночасно деяких видів допомоги, (грошова, послуги, пільги);
- принцип самостійності місцевих органів влади і соціального захисту з питань організації і проведення заходів, щодо надання старим людям допомоги;
- принцип соціального регулювання, перегляд соціальних нормативів у зв'язку із вимогами життя.

Існують різні форми соціальної допомоги, серед яких слід виділити такі:

- термінова соціальна допомога – надання допомоги одноразового характеру;
- адресна соціальна допомога – здійснюється в кризовій ситуації самотнім старим людям;
- бригадна форма допомоги важкохворим – це комплексне обслуговування з наданням соціальних і медичних послуг.

Соціальне обслуговування літніх і старих людей

Соціальне обслуговування людей літнього і старого віку – це сукупність спеціальних послуг, які надаються людям літнього і старого віку в домашніх умовах чи спеціалізованих державних закладах, що включають соціально-побутову допомогу і морально-психологічну підтримку.

Основні принципи діяльності в сфері соціального обслуговування людей похилого віку такі:

- врахування прав людини і громадянина;
- надання державних гарантій;
- забезпечення рівних можливостей в одержанні соціальних послуг, і їх доступності для старих людей;

- наступність, поступовість, доступність всіх видів соціального обслуговування;
- орієнтація соціального обслуговування на індивідуальні потреби.

Держава гарантує літнім і старим людям можливість одержання соціальних послуг на основі принципу соціальної справедливості незалежно від статі, раси, національності, мови, походження, місця проживання.

Соціальне обслуговування включає в себе стаціонарні, напівстаціонарні та нестаціонарні форми. До стаціонарних форм соціального обслуговування відносяться пансіонати для ветеранів праці й інвалідів, ветеранів війни, окремих професійних категорій старих людей; а також спеціальні будинки для одиноких і бездітних подружніх пар з комплексом служб соціально-побутового призначення.

Стаціонарне соціальне обслуговування спрямоване на надання різносторонньої соціально-побутової допомоги людям літнього і старого віку, які повністю чи частково втратили здатність до самообслуговування.

Напівстаціонарні форми соціального обслуговування включають відділи денного і нічного перебування, реабілітаційні центри, медико соціальні відділи. Напівстаціонарне соціальне обслуговування включає в себе соціально-побутове, медичне і культурне обслуговування старих людей, організацію їх харчування, відпочинку, забезпечення їх участі в посильній трудовій діяльності і підтримування активного способу життя.

До нестаціонарних форм соціального обслуговування входить соціальне обслуговування за місцем проживання, термінове соціальне обслуговування, соціально-консультативна допомога, соціально-психологічна допомога. Нестаціонарні форми соціального обслуговування створені для надання соціальної допомоги і обслуговування старих людей, що надають перевагу звичній для них домашній обстановці.

Основні соціальні послуги, що здійснюються за місцем проживання такі:

- організація харчування і доставка продуктів додому;
- допомога у придбанні медикаментів, продовольчих і промислових товарів першої необхідності;

- сприяння в організації медичної допомоги та інших правових форм;
- підтримка умов проживання у відповідності з гігієнічними вимогами;
- організація різних соціально-побутових послуг в залежності від умов проживання;
- допомога в оформленні різних документів;
- допомога в оформленні у стаціонарний заклад соціального обслуговування.

Право на соціальне обслуговування мають жінки старші 55 років та чоловіки старші 60 років, що потребують постійної чи часткової допомоги у зв'язку з неможливістю самотійно задовольнити свої життєві потреби.

Вперше пенсійне забезпечення людей було введено в Німеччині у 1889 році. Ініціатором цього гуманного акту нашої цивілізації став Бісмарк.

Перший державний закон, що гарантував пенсійне забезпечення в старості, при втраті працездатності і у випадку хвороби у колишньому Радянському Союзі був прийнятий у 1956 році. Встановлено єдиний пенсійний вік і стаж роботи для нарахування пенсій у старості: чоловіки – 60 років з 25 – річним стажем роботи; жінки – 55 років з 20-річним стажем роботи. Було враховано також зниження віку виходу на пенсію [50].

Основою для пенсійного забезпечення є:

- досягнення пенсійного віку;
- втрата годувальника – працездатних членів сім'ї;
- довготривала професійна діяльність – для окремих категорій працюючих.

Розмір пенсії у старості залежить від 2-ох факторів:

- загальної тривалості стажу роботи;
- середньомісячної зарплати, від якої відраховується пенсія.

Отже, до основних завдань як з боку соціальних працівників, так і від держави має входити не лише забезпечення психоемоційного комфорту, допомога у виробленні позитивної стратегії емоційного старіння, але і соціальний захист та підтримка. Швидше за все, найбільший вплив на це має осмислення життєвого шляху.

2.4.3. Нормативно-правова допомога особам з інвалідністю

На сьогодні в Україні одним із пріоритетних завдань є створення оптимальних та відповідних умов для підтримки такої незахищеної категорії як особи з інвалідністю. Вирішення такої проблеми безпосередньо пов'язане із професійним рівнем фахівців соціальної сфери, які покликані працювати з такою категорією населення.

Деякі дослідники зауважують (В. Полтавець), що сучасний рух на захист прав людей з інвалідністю наголошує на тому, що основна проблема полягає не в обмеженні можливостей, пов'язаних з порушенням тих чи інших функцій організму, а в існуючому в суспільстві ставленні до осіб з інвалідністю та інвалідності. Наявність функціональних обмежень як таких не заперечується, проте стверджується, що самі по собі вони не заважали б людині жити повноцінним життям, якби суспільство терпиміше й гуманніше ставилося до таких особливих проблем. Тому рух потребує прийняття законодавства, яке забороняло б дудь-яку дискримінацію на цьому ґрунті й забезпечило б особам з інвалідністю вільний доступ до всіх громадських місць. З цією метою мають бути переглянуті спеціальні пристрої для осіб з інвалідністю у громадському транспорті, кінотеатрах, музеях, театрах, бібліотеках, школах, університетах, ресторанах [65, с. 17].

В Україні діє ґрунтовна нормативно-правова база щодо соціально-правового захисту людей з інвалідністю. Тому їх можна класифікувати на такі групи, як:

- 1) Міжнародні нормативно-правові документи:
 - Конвенція ООН про права дитини;
 - Конвенція ООН про права людини;
 - Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю (в Україні ратифікована в 2008 р.);
 - Європейська соціальна хартія [11].
 - Всесвітня декларація про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей;
 - Декларація про права інвалідів.
- 2) Нормативно-правові документи державного рівня – це:
 - Конституція України.
 - Закони України («Про основи соціальної захищеності інвалідів в Україні» (1991), Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (1996), «Про державні соціальні

стандарти та державні соціальні гарантії» (2000), «Про охорону дитинства» (2001), «Про соціальні послуги» (2003), «Про реабілітацію інвалідів в Україні» (2006), «Про освіту» (2017), «Про спеціальну освіту» (2015).

- Укази Президента України («Про додаткові невідкладні заходи щодо створення сприятливих умов для життєдіяльності осіб з обмеженими фізичними можливостями», «Про додаткові заходи щодо підвищення якості освіти в Україні».

- Розпорядження та постанови Кабінету Міністрів України («Про затвердження плану заходів щодо запровадження інклюзивного та інтегрованого навчання у загальноосвітніх навчальних закладах на період до 2020 року», «Про затвердження Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах» та ін.

- Накази МОН України.

Тому, можна провести деяку послідовність щодо запровадження нормативно-правової бази для осіб з інвалідністю в Україні з 1991 року до нинішнього часу, зокрема:

- 1991 рік, Закон України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»;

- 1992 рік, Закон України «Про охорону праці»;

- 1999 рік, Закон України «Про прожитковий мінімум»;

- 2000 рік, Закон України «Про психіатричну допомогу»;

- 2000 рік, Закон України «Про державну соціальну допомогу людині з інвалідністю з дитинства та дітям-людинам з інвалідністю»;

- 2001 рік, Закон України «Про страхові тарифи на загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»;

- 2001 рік, Закон України «Про охорону дитинства»;

- 2001 рік, Закон України Про внесення змін до Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»;

- 2002 рік, Закон України «Про вищу освіту»;

- 2003 рік, Закон України «Про ратифікацію Конвенції про професійну реабілітацію та зайнятість осіб з інвалідністю»;

- 2004 рік, Закон України Про внесення змін до Закону України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»;

- У 2004 р. Уряд України затвердив Концепцію соціальної адаптації осіб з розумовою відсталістю. У галузі освіти політику держави спрямовано на створення умов для забезпечення здобуття освіти інвалідами відповідно до їх здібностей та індивідуальних можливостей. У Концепції Державної програми розвитку освіти на 2006–2010 р., схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України від 12.07.2006 р. № 396 р. [31, с. 18].

- 2005 рік, Закон України Про внесення змін до Закону України «Про державну соціальну допомогу людині з інвалідністю з дитинства та дітям-людинам з інвалідністю»;

- 2005 рік, Закон України Про внесення змін до деяких законів України у зв'язку з прийняттям Закону України «Про державну соціальну допомогу особам, які не мають права на пенсію, та людини з інвалідністю»;

- 2005 рік, Закон України «Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні»;

- 2005 рік, Закон України Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо професійної і трудової реабілітації осіб з інвалідністю;

- 2006 рік, Закон України Про внесення зміни до Закону України «Про Державний бюджет України на 2006 рік» щодо розміру збору на обов'язкове державне пенсійне страхування для підприємств, установ та організацій, де працюють інваліди;

- 2007 рік, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо соціального захисту осіб з інвалідністю»;

- 2009 рік, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо забезпечення осіб з інвалідністю автомобілями»;

- 2010 рік, Закон України «Про внесення змін до законів України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» та «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні»;

- 2011 рік, Закони України «Про внесення змін до деяких законів України щодо прав осіб з інвалідністю»;

- 2013 рік, Закон України «Про внесення зміни до статті 13 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо першочергового безплатного забезпечення санаторно-курортним лікуванням осіб з інвалідністю війни»;

- 2013 рік, Закон України Про внесення змін до статті 3 Закону України «Про державну соціальну допомогу людині з інвалідністю з дитинства та дітям-людинам з інвалідністю»;
- 2014 рік, Закон України Про внесення змін до деяких законів України «Про освіту щодо організації інклюзивного навчання»;
- 2014 рік, Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту прав осіб з інвалідністю»;
- 2015 рік, Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію щодо посилення захисту прав дітей-осіб з інвалідністю»;
- 2015 рік, Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо розширення доступу сліпих, осіб з порушеннями зору та осіб з дислексією до творів, виданих у спеціальному форматі»;
- 2016 рік, Закон України Про внесення зміни до статті 32 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» щодо призначення пенсій особам, які стали особами з інвалідністю внаслідок поранень, каліцтва, контузії чи інших ушкоджень здоров'я, одержаних під час участі у Революції Гідності»;
- Постанова КМУ від 1 серпня 2012 р. № 706 «Про затвердження Державної цільової програми «Національний план дій з реалізації Конвенції про права інвалідів» на період до 2020 року» [40].

Держава взяла на себе обов'язок щодо підтримки громадян з інвалідністю. Це зафіксовано у законодавстві України з питань соціального захисту осіб з інвалідністю, яке ґрунтується на Конституції України та Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» та ряду інших вище перерахованих нормативно-правових документів, які регулюють забезпечення соціального захисту в грошовому еквіваленті.

Саме у статті 46 Конституції України зазначено, що громадяни мають право на соціальний захист, що включає право на забезпечення їх у разі повної, часткової або тимчасової втрати працездатності, втрати годувальника, безробіття з незалежних від них обставин, а також у старості та в інших випадках, передбачених законом.

Це право гарантується загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням за рахунок страхових внесків громадян, підприємств, установ і організацій, а також бюджетних та інших джерел соціального забезпечення; створенням мережі державних, комунальних, приватних закладів для догляду за непрацездатними.

Пенсії, інші види соціальних виплат та допомоги, що є основним джерелом існування, мають забезпечувати рівень життя, не нижчий від прожиткового мінімуму, встановленого законом [20].

Болючим питанням для України постає питання працевлаштування осіб з інвалідністю, тому на подолання головних перешкод зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями націлена Державна програма розвитку системи реабілітації та трудової зайнятості осіб з обмеженими фізичними можливостями, психічними захворюваннями та розумовою відсталістю на 2007–2011 рр., яку затверджено постановою Кабінету Міністрів України від 12.05.2007 р. № 716. При складанні цієї Програми було враховано напрями Плану дій Ради Європи на 2006–2015 рр. щодо захисту прав людей з обмеженими можливостями та забезпечення їх повноцінної участі у житті суспільства. На створення умов для працевлаштування інвалідів спрямовано наказ Мінпраці України від 03.05.2007 р. № 201 «Про затвердження порядку взаємодії органів праці та соціального захисту населення, центрів зайнятості, відділень Фонду соціального захисту інвалідів, центрів професійної реабілітації інвалідів і навчальних закладів системи Мінпраці щодо працевлаштування інвалідів» [32, с. 20].

В Україні Урядовий уповноважений з прав осіб з інвалідністю є уповноваженою Кабінетом Міністрів України посадовою особою, на яку покладено організацію здійснення Кабінетом Міністрів України своїх повноважень з питань захисту прав і законних інтересів осіб з інвалідністю та виконання Україною міжнародних зобов'язань у відповідній сфері [40].

Варто зазначити, що новою формою забезпечення рівного доступу до якісної освіти дітям з інвалідністю у закладах середньої освіти є інклюзивне навчання, що «організовується відповідно до «Порядку організації інклюзивного навчання у загальноосвітніх навчальних закладах», затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 15 серпня 2011 р. та наказу міністерства освіти і науки України від 23.07.2013 р. «Про затвердження заходів щодо впровадження інклюзивного навчання в дошкільних та загальноосвітніх навчальних закладах». Мета інклюзивного навчання – реалізація права дітей з інвалідністю на освіту за місцем проживання, їх соціалізація та інтеграція в суспільство та інше [4, с. 227] та змінами затверджених постановою Кабінету Міністрів України від 9 серпня

2017 р., що вносяться до Порядку організації інклюзивного навчання в загальноосвітніх навчальних закладах. Зокрема, у пункті 3: 1) в абзаці першому слова «з вадами фізичного» замінити словами «з порушеннями фізичного, інтелектуального», а слова, в тому числі «дітей-інвалідів» виключити; 2) в абзаці другому слово «вадами» замінити словом «порушеннями»; 3) в абзаці п'ятому слово «кадрами» замінити словом «працівниками» [59].

За Законом України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» призначаються пенсії по інвалідності внаслідок:

- загального захворювання;
- каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства.

Пенсія по інвалідності призначається в разі настання інвалідності, що спричинила повну або часткову втрату працездатності внаслідок загального захворювання (в тому числі каліцтва, не пов'язаного з роботою, інвалідності з дитинства) за наявності страхового стажу, передбаченого статтею 32 цього Закону.

Пенсія по інвалідності призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи.

Пенсія по інвалідності від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання призначається відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності».

Залежно від ступеня втрати працездатності визначено три групи інвалідності. Причина, група, час настання інвалідності, строк, на який встановлюється інвалідність, визначаються органом медико-соціальної експертизи згідно із законодавством. Пенсія по інвалідності призначається незалежно від того, коли настала інвалідність: у період роботи, до влаштування на роботу чи після припинення роботи [62].

Групи інвалідності в Україні визначаються відповідно до Інструкції про встановлення груп інвалідності від 28 грудня 1991 р. № 16.01/20. Залежно від важкості інвалідності встановлюється перша, друга, третя група інвалідності. Питання про встановлення груп інвалідності розглядається після проведення діагностичних, лікувальних та реабілітаційних заходів. Рішення ґрунтується на оцінюванні комплексу клінічних, психологічних, соціально-побутових

і професійних факторів. При цьому враховуються: характер захворювання, ступінь порушення функцій, ефективність лікування і реабілітаційних заходів, стан компенсаторних механізмів, клінічний і трудовий прогноз, можливість соціальної адаптації, потреба в різних видах соціальної допомоги, особисті установки, конкретні умови і зміст праці, професійна підготовка, вік та ін.

При огляді у медико-соціальних експертних комісіях у кожному випадку, незалежно від захворювання чи дефекту, проводиться комплексне обслідування усіх систем організму хворого з метою об'єктивного оцінювання стану здоров'я і ступеня соціальної адаптації, використовуються дані функціональних і лабораторних методів дослідження, проводяться опитування хворого, аналіз необхідних документів. Звертається увага на особисті установки інваліда, можливість соціальної адаптації. Огляд ґрунтується на принципах медичної етики і деонтології. При винесенні рішення про інвалідність складається індивідуальна програма реабілітації, що передбачає послідовність з проведеними раніше медико-соціальними заходами, розглядається питання про потребу в різних видах реабілітації, соціально-побутових послуг, матеріальної допомоги [36].

При нестійких, зворотних морфологічних змінах і порушеннях функцій органів і систем організму з метою спостереження за ефективністю лікування та проведення реабілітаційних заходів, станом здоров'я і ступенем соціальної адаптації проводиться періодичний огляд інвалідів через 1-3 роки.

При стійких, незворотних морфологічних змінах і порушеннях функцій органів і систем організму, неможливості поліпшення перебігу захворювання і відновлення соціальної адаптації, внаслідок неефективності вжитих реабілітаційних заходів, інвалідність установлюється без зазначення строку переогляду [36].

Підставою для встановлення першої групи інвалідності є різко виражене обмеження життєдіяльності, обумовлене захворюваннями, наслідками травм, уродженими дефектами, що призводять до різко вираженої соціальної дезадаптації внаслідок неможливості навчання, спілкування, орієнтації, контролю за своєю поведінкою, пересуванням, самообслуговуванням, участю у трудовій діяльності, якщо вказані порушення викликають потребу в постійному сторонньому догляді чи допомозі. При забезпеченні засобами компенсації анатомічних дефектів чи порушення функцій організму, створенні спеціальних умов

праці на виробництві чи вдома можливе виконання різних видів праці [там само].

Підставою для встановлення другої групи інвалідності є різко виражене обмеження життєдіяльності, обумовлене захворюванням, наслідками травм, уродженими дефектами, що не потребують постійного стороннього догляду чи допомоги, але призводять до вираженої соціальної дезадаптації внаслідок різко вираженого утруднення навчання, спілкування, орієнтації, контролю за своєю поведінкою, пересування, самообслуговування, участі у трудовій діяльності або при неможливості працювати [там само].

Підставою для встановлення третьої групи інвалідності є обмеження життєдіяльності, обумовлене захворюваннями, наслідками травм, уродженими дефектами, що призводять до значного зниження можливостей соціальної адаптації внаслідок вираженого утруднення навчання, спілкування, пересування, участі у трудовій діяльності (значне зменшення обсягу трудової діяльності, зниження кваліфікації, значні утруднення у виконанні професійної праці внаслідок анатомічних дефектів) [там само].

Щоб пенсія по інвалідності була призначена від дня встановлення інвалідності, заяву на її призначення слід подати до управління Пенсійного фонду не пізніше трьох місяців із дня встановлення інвалідності [62].

Отже, підсумовуючи можна зробити висновок, що сьогодні державне управління в сфері соціального захисту осіб з інвалідністю спрямований на всебічний їх розвиток. Але для цього необхідно створити належні умови щодо реалізації тих принципів та засад проголошених в документах та змінити негативні стереотипи до неповносправних людей в українському суспільстві. А це може стати перспективним напрямом для подальших розвідок.

2.4.4. Соціальний захист військовослужбовців та їх сімей

Складні соціально-політичні події, що відбуваються в Україні, позначаються на життєдіяльності великої кількості населення країни. Найбільшої уваги потребують люди, які борються за територіальну єдність нашої держави. Згідно Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» щодо статусу осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність держави», тому усіх учасників бойових дій

можна згрупувати так: учасники бойових дій; інваліди війни; учасники війни; особи, на яких поширюється чинність Закону.

У Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» від 22. 10. 1993 року, визначено поняття «учасник бойових дій», зокрема, «учасниками бойових дій є особи, які брали участь у виконанні бойових завдань по захисту Батьківщини у складі військових підрозділів, з'єднань, об'єднань всіх видів і родів військ Збройних Сил діючої армії (флоту), у партизанських загонах і підпіллі та інших формуваннях як у воєнний, так і у мирний час» [52].

У цьому ж Законі «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» наводиться перелік учасників бойових дій це: військовослужбовці (резервісти, військово-зобов'язані) та працівники Збройних Сил України, Національної Гвардії України, Служби безпеки України інших, утворень відповідно до законів України військових формувань, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення, перебуваючи безпосередньо в районах АТО у період її проведення, а також учасники добровольчих формувань, за умови, що в подальшому такі добровольчі формування були включені до складу Збройних Сил України, Міністерства внутрішніх справ України, Національної гвардії України та інших утворених відповідно до законів України військових формування та правоохоронних органів [52].

Кабінет Міністрів України видав постанову від 20 серпня 2014 року «Про порядок». Цей Порядок визначає процедуру надання та позбавлення статусу учасника бойових дій осіб, які захищали незалежність, суверенітет та територіальну цілісність України і брали безпосередню участь в антитерористичній операції, забезпеченні її проведення чи у здійсненні заходів із забезпечення національної безпеки і оборони, відсічі і стримування збройної агресії Російської Федерації в Донецькій та Луганській областях, забезпеченні їх здійснення, та категорії таких осіб [51].

Аналіз сучасного стану вирішення проблем забезпечення соціального захисту учасників антитерористичної операції свідчить про наступне.

По-перше, залишається актуальним питання підвищення рівня грошового забезпечення військовослужбовців Збройних сил України, створення ефективної системи матеріального заохочення та

соціального захисту мобілізованих військовослужбовців, які беруть безпосередню участь у проведенні АТО. Водночас певні позитивні зміни відбуваються, зокрема:

- збільшено розміри грошового забезпечення військовослужбовцям, які проходять військову службу за контрактом від восьми до десяти мінімальних заробітних плат (Постанова КМУ від 14.05.15р. № 406);

- військовослужбовцям, які проходять військову службу за призовом під час мобілізації, встановлено виплату грошового забезпечення, як для військовослужбовців, які проходять військову службу за контрактом, тобто на цих військовослужбовців поширюються пільги, передбачені законами України «Про військовий обов'язок і військову службу», «Про соціальний і правовий статус військовослужбовців і членів їх сімей», Кодексом законів про працю та іншими нормативно-правовими актами (Постанова КМУ від 09.04.14 р. № 111);

- надається одноразова грошова допомога у разі звільнення військовослужбовців, призваних на військову службу у зв'язку з мобілізацією - залежно від посади ця виплата становить від 4241 грн. до 9451 грн. (Постанова КМУ від 17.09.14 р. № 460);

- встановлено виплату винагороди в розмірі 100 % місячного грошового забезпечення, але не менше 3000 гривень (Постанова КМУ від 04.06.14р. № 158), таким чином, з урахуванням здійснених підвищень грошові виплати військовослужбовцям Збройних сил України, які залучаються до проведення Антитерористичної операції, збільшилися вдвічі порівняно з іншими військовослужбовцями і становлять залежно від посад від 5700 до 16710 грн. на місяць;

- встановлено новий рівень виплат грошової винагороди та визначено розмір додаткових винагород військовослужбовцям, які беруть безпосередню участь в АТО в умовах особливого періоду (Постанова КМУ від 31.01.15 р. № 24): за успішне виконання бойового завдання – від 50 до 300 мінімальних заробітних плат; за безпосередню участь у бойових діях – 1000 грн. на добу; за знищення різних видів ворожої військової техніки – від 20 до 100 мінімальних зарплат.

За даними Міністерства оборони України, за знищену військову техніку противника українські військовослужбовці вже отримали близько 724,5 тис. грн. Крім того, бійцям виплачено понад 3 млн. грн.

за успішне виконання бойових завдань у складі підрозділів та понад 58 млн. грн. за безпосередню участь у бойових діях [3, с. 194].

У травні 2015 р. ухвалено рішення про виплати за безпосередню участь у бойових діях у розмірі 13 млн. грн., за знищену техніку та успішно виконані завдання оформлено виплати винагород у розмірі 15,3 млн. грн [51].

Соціальний захист учасників АТО охоплює також питання, пов'язані з трудовою діяльністю. За працівниками, призваними на військову службу під час мобілізації, зберігаються (на особливий період, але не більше одного року) місце роботи, посада й компенсується середній заробіток на підприємстві, в установі, організації, в яких вони працювали на час призову незалежно від підпорядкування та форми власності.

Виплата компенсацій здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України. Виплата пенсії пенсіонерам з-поміж військовослужбовців у разі призову їх на військову службу під час мобілізації не припиняється. При цьому після звільнення зі служби при виплаті пенсії враховуватиметься додаткова вислуга років. Громадян, призваних під час мобілізації, звільнено від штрафних санкцій за фінансовими, податковими зобов'язаннями (не нараховуються відсотки за користування кредитом) [3, с. 192].

По-друге, важливою проблемою соціального захисту учасників АТО є відсутність ефективного механізму вирішення житлових проблем військовослужбовців-учасників АТО. Хоча в Україні існує Комплексна програма забезпечення житлом військовослужбовців, осіб рядового і начальницького складу, посадових осіб митної служби та членів їх сімей, проте внаслідок хронічного недофінансування ефективність зазначеної програми як інструменту вирішення житлових проблем військовослужбовців є вкрай низькою.

Так, у 2010-2013 рр. при загальній кількості військовослужбовців, які потребували поліпшення житлових умов, на рівні 44-45 тис., житлові умови покращили 2 тис. сімей.

Позитивним кроком є виділення в 2020 р. з державного бюджету 1140,5 млн. грн. на будівництво та придбання житла для військовослужбовців Збройних сил України, що дозволить Міністерству оборони збудувати та отримати понад 3 тис. квартир. Водночас окремо не визначено долю квартир для військовослужбовців-учасників АТО [3].

По-третє, не відповідає потребам сьогодення система пільгового забезпечення військовослужбовців, ветеранів війни, учасників АТО та членів їхніх сімей. Вона здебільшого має компенсаторний, а не мотивувальний характер, не зважає на особливості сьогодення, не корелюється з потребами національної безпеки та оборони, зокрема з нагальною необхідністю побудови ефективної моделі соціального заохочення громадян до виконання свого військового обов'язку тощо. Військовослужбовці-учасники АТО, які отримали статус (посвідчення) учасника бойових дій, мають право на користування пільгами, визначеними статтею 12 Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту».

Обмежені кошти, які держава виділяє на забезпечення пільг військовослужбовцям і ветеранам війни, розпорошуються серед пільговиків, що не тільки не дає можливості вирішувати проблеми їх соціального захисту, а й породжує соціальне невдоволення. Станом на листопад 2015 р. статус учасника бойових дій отримали більше 52 тис. військовослужбовців та працівників Збройних сил України – учасників АТО (призвано загалом близько 300 тис. осіб). Аналіз практики надання учасникам АТО статусу учасника бойових дій вказує на існування численних корупційно-бюрократичних перешкод та повільні темпи надання статусу учасника бойових дій, які штучно ускладнюють процес отримання належного статусу [3, с. 196–197].

По-четверте, потребує системного вирішення проблема полегшення адаптації військовослужбовців-учасників АТО до процесів мирного життя. У першу чергу це стосується відновлення здоров'я та працевлаштування. Із квітня 2015 року передбачено у державному бюджеті кошти на забезпечення постраждалих учасників антитерористичної операції санаторно-курортним лікуванням (Постанова КМУ від 31.03.15р. № 200), а також кошти для здійснення заходів щодо психологічної реабілітації постраждалих учасників антитерористичної операції (Постанова КМУ від 31.03.15 р. № 221).

Структурні підрозділи з питань соціального захисту населення районних, районних у м. Києві та Севастополі держадміністрацій, виконавчі органи міських рад забезпечують осіб безоплатними путівками до санаторно-курортних закладів відповідно до зазначеного Порядку згідно з медичними рекомендаціями в порядку черговості в міру надходження путівок: – учасників бойових дій - щороку строком на 18-21 день; – інвалідів війни - позачергово щороку строком на 18-21

день; – інвалідів із захворюваннями нервової системи (з наслідками травм і захворюваннями хребта та спинного мозку) відповідно до медичних рекомендацій, з них: I та II груп - до санаторіїв спінального профілю з лікуванням строком на 35 днів; III групи - до санаторіїв неврологічного профілю з лікуванням строком на 18-21 день.

Для одержання путівки особи повинні перебувати на обліку в органах соціального захисту населення за зареєстрованим місцем проживання, а такі, що переселилися з тимчасово окупованої території чи районів проведення антитерористичної операції, - за фактичним місцем проживання відповідно до довідки про взяття на облік особи, яка переміщується з тимчасово окупованої території України або району проведення антитерористичної операції.

Органи соціального захисту населення організовують направлення учасників антитерористичної операції до підприємств, установ, організацій та закладів будь-якої форми власності, які здійснюють психологічні реабілітаційні заходи. За державні кошти надаються зазначені послуги, а також послуги протезування та ортезування виробами підвищеної функціональності за технологіями, які відсутні в Україні; забезпечення житлом осіб, які брали безпосередню участь в АТО і втратили функціональні можливості нижніх кінцівок.

Також відповідною постановою Кабінету Міністрів України (Постанова КМУ від 01.10.14 р. № 518) надано доручення Міністерству закордонних справ України сприяти Державній службі у справах ветеранів війни та учасників антитерористичної операції та Українському науково-дослідному інституту протезування, протезобудування та відновлення працездатності в налагодженні контактів з провідними закордонними підприємствами, установами та організаціями, що надаватимуть спеціалізовану допомогу з протезування та ортезування виробами підвищеної функціональності за технологіями виготовлення, які відсутні в Україні, учасникам антитерористичної операції, які втратили функціональні можливості кінцівок, а також налагодити контакти з іноземними урядовими та неурядовими організаціями, які сприятимуть отриманню відповідної допомоги [4].

Для учасників АТО запроваджено низку соціальних пільг, включно з безкоштовним отриманням ліків, санаторно-курортним лікуванням, знижками з оплати житлово-комунальних послуг, правом

на першочергове отримання житла тощо. У 2020 р. виділено спеціальну субвенцію з державного бюджету місцевим бюджетам у розмірі 367 725,1 тис. грн на будівництво (придбання) житла для сімей загиблих військовослужбовців, які брали безпосередню участь в антитерористичній операції, а також для інвалідів I–II групи з числа військовослужбовців, які брали участь в АТО та потребують поліпшення житлових умов. Також реалізовано низку програм з підвищення рівня соціального забезпечення учасників антитерористичної операції, здійснення заходів з психологічної реабілітації, забезпечення житлом, на що з державного бюджету виділено понад 300 млн грн. Водночас у сфері соціального забезпечення учасників АТО залишається низка проблем, що потребують негайного вирішення [3, с. 292].

Але варто звернути увагу на погляди Н. Кривоконь, яка вважає, що «до переліку видів соціальної, психологічної та медичної допомоги і послуг та пільг для осіб з інвалідністю, які мають статус «інвалід війни», включені й інші форми соціального захисту та підтримки. Повертаючись до проблеми збереження чи відміни пільг, то варто відмітити, що не всі перераховані пільги на сьогодні забезпечуються державою. Наприклад, за умов ринкової економіки отримання безкоштовного житла позачергово є доволі проблематичним для більшості пільговиків. Однак, є пільги, якими користується велика кількість учасників бойових дій. І, на наш погляд, потрібно дуже обережно ставитися до проблеми пільгового забезпечення, тому що необдуманий підхід до цього питання не просто викличе соціальні протести та невдоволення громадян, але і може поглибити проблематику даної категорії людей. Ось чому серед напрямів реформування соціального та пільгового забезпечення учасників бойових дій має стати посилення адресності соціальної підтримки населення; удосконалення інституту соціальних інспекторів через розширення їх повноважень; запровадження нових механізмів оцінки доходів громадян, які претендують на отримання державної підтримки тощо» [25, с. 142–143].

Систему соціального захисту військовослужбовців в Україні доцільно вдосконалювати на основі таких принципів:

- поєднання особистих інтересів військовослужбовців з інтересами держави при взаємній відповідальності;

- співвідношення необхідного рівня соціальної захищеності з реальними можливостями її забезпечення;
- забезпечення соціального захисту військовослужбовців на компенсаційній основі з безумовним виконанням ними своїх обов'язків та добровільним прийняттям певних обмежень своїх прав;
- обов'язкового включення до сфери дії норм соціального захисту членів сімей військовослужбовців, ветеранів війни, військової служби, учасників бойових дій та інвалідів війни;
- створення найбільш сприятливих умов для роботи державних органів щодо забезпечення соціальних прав військовослужбовців та членів їх сімей;
- створення законних (легітимних) механізмів і форм реалізації державної соціальної політики у військовій сфері [43].

Ключовими напрямками діяльності органів державної влади у сфері посилення соціального захисту військовослужбовців, які беруть участь у військових діях, сьогодні є:

1) створення єдиного реєстру учасників АТО, що дозволить забезпечити їм та їхнім сім'ям належний рівень соціального захисту та гарантій (формування і введення бази даних; встановлення статусу учасника бойових дій, що дає право на відповідні пільги та компенсації; забезпечення гарантованого виконання державою прав інвалідів-учасників АТО; підтримка сімей військовослужбовців, які загинули в зоні АТО тощо);

2) побудова ефективної моделі грошового забезпечення військовослужбовців;

3) створення дієвого механізму забезпечення житлом військовослужбовців та їхніх сімей;

4) підвищення ефективності існуючої системи пільг та компенсацій для учасників АТО та членів їхніх сімей;

5) удосконалення механізму вирішення соціальних проблем в умовах військового навчання, несення бойової та допоміжної служби;

6) створення системи психологічної та фізіологічної реабілітації;

7) забезпечення санаторно-курортним лікуванням [9].

Отже, створення ефективної системи соціального захисту військовослужбовців – це важливе та актуальне завдання держави по гарантуванню національної безпеки.

ТЕМА 2.5. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ І ОХОРОНА ЗДОРОВ'Я

Мета: навчити студентів застосовувати засоби соціально-правової політики в сфері соціального захисту, базові знання з юриспруденції та законодавства України в галузі соціального забезпечення; застосовувати нормативно-правову базу в захисті соціальних груп населення. Виховувати у студентів здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

План

1. Особливості соціального страхування в Україні як один із аспектів соціального захисту.
2. Соціальна допомога як головна складова соціального захисту населення.
3. Соціальні послуги як складові соціального захисту населення.
4. Особливості соціального захисту дітей та підлітків в Україні.
5. Проблеми та особливості охорони здоров'я в Україні.

2.5.1. Особливості соціального страхування в Україні як один із аспектів соціального захисту

Сьогодні, соціальна політика держави має перетворитися на один з головних напрямів діяльності, але на жаль, в Україні не вироблено прийнятну ідеологію соціальних перетворень, а концепція соціальної політики має виглядати вельми просто й полягати в розумному поєднанні принципів індивідуальної та солідарної відповідальності держави перед громадянами через механізм соціального страхування. Це означає, що держава проявляє турботу про працездатне населення у формах, які підвищували б особисту відповідальність, не ставлячи в принизливе становище одержувачів допомоги. Водночас ідеї солідарності в суспільстві повинні реалізовуватися у фінансовій підтримці державою найуразливіших і незахищених верств населення: пенсіонерів, дітей, інвалідів.

На думку В. Фещук: «Після здобуття незалежності перед Україною постало питання розроблення національного законодавства з пенсійного забезпечення й нової державної стратегії соціального захисту, яка б відповідала ринковим умовам, забезпечувала кращу соціальну захищеність пенсіонерів. Тому в 2004 р. набрали чинності Закони України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» (у законі поняття «пенсійне забезпечення» замінено поняттям «пенсійне страхування»), та «Про недержавне пенсійне забезпечення», що поклали початок формуванню нової системи пенсійного страхування. Так, у 2010 р. набуває чинності Закон України «Про збір та облік єдиного внеску на загальнообов'язкове державне страхування», який визначає правові та організаційні засади забезпечення збору та обліку єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, умови та порядок його нарахування і сплати» [69, с. 246].

Далі авторка дослідження визначає, що «на сьогодні, доцільно виокремити й п'ятий етап реформування (2010 р. – до сьогодні), адже відбувся перехід до застосування єдиного соціального внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування з подальшим його перерозподілом за встановленими нормативами до Пенсійного фонду та фондів соціального страхування, а також здійснено крок у напрямі застосування накопичуваної системи пенсійного страхування та законодавчо закріплено підвищення пенсійного віку, що залишався незмінним протягом 80-ти років» [69, с. 247].

«Роль соціального страхування у нейтралізації соціальних ризиків та у збереженні добробуту населення важко переоцінити. Система соціального страхування, пройшовши тривалий шлях еволюції, модифікувалась відповідно до потреб часу, проте й нині відбуваються зміни та адаптація окремих її елементів та механізмів відповідно до потреб сьогодення» [там само, с. 248].

Багато науковців по різному дають визначення поняття «соціальне страхування», але досить цікавим є трактування терміну у виданні Національного університету «Києво-Могилянська академія», де зазначено, що «соціальне страхування» – встановлена державою система права щодо надання соціальних послуг та матеріального забезпечення громадянам у разі хвороби, повної, часткової або тимчасової втрати годувальника, безробіття з незалежних від громадянина причин, старості та в інших випадках, передбачених

законом, за рахунок грошових коштів, що формуються шляхом сплати страхових внесків працедавцями та найманими працівниками, а також бюджетних асигнувань у випадках, визначених законодавством.

Дослідник Б. Надточій, дає власне тлумачення «соціальному страхуванню», зазначаючи: «Соціальне страхування є джерелом матеріального забезпечення громадян у разі безробіття, захворювання, нещасного випадку, а також у старості. Його можна собі уявити як соціальну систему, що ставить за мету створення загальнонаціональної організації взаємодопомоги обов'язкового характеру, яка зможе діяти з найвищою ефективністю лише у тому випадку, якщо вона буде всеосяжною як з точки зору охоплення нею населення, так і з точки зору покриття ризиків. Кінцева мета полягає в реалізації плану, який захищав би всю сукупність населення від всієї сукупності факторів нестабільності. Тобто всеосяжність та універсальність є одним із способів символічного стирання класових відмінностей у сфері соціального простору» [35].

У Законі України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування» дано визначення терміну загальнообов'язкове державне соціальне страхування (далі – соціальне страхування) – система прав, обов'язків і гарантій, яка передбачає матеріальне забезпечення, страхові виплати та надання соціальних послуг застрахованим особам за рахунок коштів Фонду соціального страхування України.

У статті 1 вище вказаного закону наведено види соціального страхування:

- у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності;
- від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності (далі – страхування від нещасного випадку);
- медичне.

У статті 3 цього закону прописані принципи соціального страхування

1. Соціальне страхування здійснюється за принципами:

- 1) законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального страхування;
- 2) обов'язковості страхування осіб відповідно до видів соціального страхування та можливості добровільності страхування у випадках, передбачених законом;

3) державних гарантій реалізації застрахованими особами своїх прав;

4) обов'язковості фінансування Фондом витрат, пов'язаних із наданням матеріального забезпечення, страхових виплат та соціальних послуг, в обсягах, передбачених цим Законом;

5) формування та використання страхових коштів на засадах солідарності та субсидування;

6) диференціації розміру виплати допомоги залежно від страхового стажу;

7) диференціювання страхового тарифу з урахуванням умов і стану безпеки праці, виробничого травматизму та професійної захворюваності на кожному підприємстві;

8) економічної заінтересованості суб'єктів страхування в поліпшенні умов і безпеки праці;

9) цільового використання коштів соціального страхування;

10) відповідальності роботодавців та Фонду за реалізацію права застрахованої особи на матеріальне забезпечення та соціальні послуги за цим Законом» [43].

А у статті 4 цього закону зазначено, що Фонд соціального страхування України є органом, який здійснює керівництво та управління загальнообов'язковим державним соціальним страхуванням від нещасного випадку, у зв'язку з тимчасовою втратою працездатності та медичним страхуванням, провадить акумуляцію страхових внесків, контроль за використанням коштів, забезпечує фінансування виплат за цими видами загальнообов'язкового державного соціального страхування та здійснює інші функції згідно із затвердженим статутом [43].

Серед основних функцій соціального страхування найчастіше називаються:

- формування грошових фондів, з яких компенсуються втрати;
- забезпечення чисельності та структури трудових ресурсів;
- скорочення розриву між рівнями матеріального забезпечення працюючих та непрацюючих громадян;

- сприяння вирівнюванню життєвих рівнів представників різних соціальних груп суспільства, не залучених до трудового процесу.

Як зазначає дослідниця О. Кисельова, соціальне страхування вирішує ряд важливих завдань:

- формує грошові фонди, з яких покриваються витрати, пов'язані з утриманням непрацездатних чи осіб, що не беруть участь у трудовому процесі;

- забезпечує необхідну кількість та структуру трудових ресурсів, а також їхній розподіл відповідно до об'єктивних потреб розвитку суспільства;

- домагається вирівнювання життєвого рівня різних соціальних груп населення, не зайнятих в трудовому процесі [19, с. 110].

Отже, важливим завданням соціального страхування в державі є забезпечення перерозподілу відповідальності у фінансуванні системи соціального захисту населення між державою, підприємцями та громадянами. Залежно від меж дії страхування поділяється на: міжнародне, загальнодержавне, регіональне, місцеве, професійне, галузеве. Залежно від того, на яких засадах проводиться страхування, страхові заходи можуть бути – добровільними або обов'язковими. Зрозуміло, що система соціального захисту в державі формується на основі загальнообов'язкового страхування.

2.5.2. Соціальна допомога як головна складова соціального захисту населення

В умовах зміни суспільно-економічної формації в будь-якому суспільстві виникають глибокі соціальні, політичні, економічні, і, як наслідок, етикопсихологічні проблеми. Це призводить до порушення нормальної життєдіяльності більшості членів суспільства, загострення проблематики особистості та соціальних груп, а також неспроможності самостійно вирішувати певні соціалізаційні завдання. Наслідком цього є деформація суспільства, злам цінностей та соціальних норм, розвиток дестабілізаційних процесів в усіх сферах суспільного життя.

Однак, соціальна робота є актуальною не лише як інструмент соціальної політики, вона виконує і функцію зворотного зв'язку, виступаючи в якості своєрідного «соціального локатора», котрий визначає на основі соціальних показників реальні наслідки соціальної політики, її ефективність. Важливими складовими системи соціального захисту в Україні на сьогодні є соціальна допомога та соціальні послуги.

Соціальна допомога – сукупність заходів, які гарантують сім'ї (особі) надання адресної диференційованої допомоги в особливо складних життєвих обставинах у вигляді готівкової чи безготівкової

грошової допомоги, у вигляді пільг, послуг, консультацій тощо. Метою соціальної допомоги є створення умов для подолання скрутних життєвих обставин та забезпечення можливості рівної участі особи у житті суспільства. Складні життєві обставини визначаються як відсутність засобів до існування, неспроможність самостійного обслуговування, знаходження в зоні стихійного лиха, тощо. Соціальна допомога представляє собою систему соціальних заходів у вигляді сприяння підтримки та послуг, які надаються окремим особам чи групам, соціальними службами для подолання чи пом'якшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності, адаптації в суспільстві.

Цікавим є твердження В. Скуратівського стосовно поняття «соціальна допомога», зокрема, соціальна допомога – це грошова допомога й допомога в натуральній формі, що здебільшого фінансується з бюджету та добровільних пожертвувань і сплачуються людям, які перебувають у нужді, як на основі перевірки їхнього доходу та засобів існування, так і за певними критеріями без перевірки доходу. Це означає також, що одні прошарки населення користуватимуться благами програми допомоги, а інші будуть виключені зі сфери її дії. Розмір допомоги, яку отримують найнужденніші групи населення, може бути менший, а ніж допомога менш нужденним [61, с. 183].

Важливими принципами надання соціальної допомоги є:

- адресність, що полягає у цільовому характері соціальної допомоги та визначенні її розміру, виходячи з матеріального стану конкретного одержувача з урахуванням його майна;
- пріоритетність в наданні соціальної допомоги сім'ям з дітьми, інвалідам;
- надання соціальної допомоги на основі встановлених соціальних стандартів;
- добровільність отримання соціальної допомоги;
- гуманність та доступність соціальної допомоги всім, хто її потребує;
- цільове використання коштів, передбачених для надання соціальної допомоги;
- безповоротність соціальної допомоги;
- конфіденційність – відомості про особу, отримані працівниками органів, що надають допомогу, використовуються з додержанням конфіденційності;

- стимулювання індивідуальної самопідтримки – заохочення до суспільно корисної праці, подолання складних життєвих обставин самостійно тощо.

Соціальна допомога може надаватись у таких формах: грошовій (готівковій чи безготівковій); натуральній; соціальних послуг вдома чи в стаціонарних установах; зниження плати за окремі види послуг.

Соціальна допомога як складова соціального захисту виконує певні функції у суспільстві. Зокрема, виділяють:

1) функцію безпосередньої соціальної допомоги, що включає:

- виявлення, облік сімей та окремих осіб, що найбільше потребують соціальної підтримки;
- здійснення матеріальної (фінансової, натуральної) допомоги у різних передбачених законом ситуаціях);
- профілактику бідності;
- надомні послуги сім'ям та одиноким, які потребують стороннього догляду;
- послуги стаціонарних установ;
- субсидії, тощо.

2) функцію консультування та інформування, яка передбачає консультації фахівців з різних питань, а також вивчення та прогнозування соціальних потреб населення.

3) функцію участі в реалізації заходів у надзвичайних ситуаціях по подоланні наслідків стихійних лих та соціальних конфліктів.

4) функцію соціальної реабілітації та адаптації, основним змістом якої є надання можливості людям краще пристосуватися до змінених умов життя та соціального середовища, знаходження свого місця в соціумі.

Таким чином, поняття соціальної допомоги є досить багатоаспектним, його можна розглядати, як 1) одну зі складових сучасних основ соціальної роботи (соціального захисту); 2) високоефективну соціальну технологію, яка дозволяє здійснювати результативну соціальну підтримку громадянам в умовах складної соціально-економічної ситуації, що об'єктивно порушує життєдіяльність людини чи групи; 3) принципово важливий сектор соціальної сфери. Зауважимо, що найбільшу питому вагу за кількістю призначень та розмірами займають наступні види соціальних допомог: державна соціальна допомога сім'ям з дітьми; житлові субсидії; державна соціальна допомога малозабезпеченим сім'ям, державна

соціальна допомога інвалідам з дитинства та дітям з інвалідністю та ін. Надання цих видів допомог регламентується відповідним законодавством.

З метою вдосконалити систему соціальної допомоги у червні 2003 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про соціальні послуги» [49], а у 2007 р. Урядом затверджено Концепцію реформування системи соціальних послуг. Ці документи регламентують основні організаційні та правові засади надання соціальних послуг особам, що перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги. Важливим також є усвідомлення необхідності в ході здійснення соціального захисту раціонального використання ресурсів (як державного, регіонального, так і особистісного рівня), а також вдосконалення організації роботи та соціально-психологічного забезпечення діяльності соціальних установ і соціальних працівників.

2.5.3. Соціальні послуги як складова соціального захисту населення

Слід відмітити, що поняття «соціальні послуги» має досить широкий спектр розуміння та використання. Наприклад, даним терміном користуються для позначення усіх видів послуг, що мають на меті задоволення будь-яких соціальних потреб суспільства. До їх переліку належать освітні, медичні, оздоровчі, туристичні послуги, послуги ЖКГ, готельного бізнесу тощо. Предметом нашої уваги будуть ті соціальні послуги, які надаються соціальними працівниками і пов'язані з вирішенням скрутної життєвої ситуації особи, її соціальним захистом, тобто ті, про які йдеться у згаданому вище Законі України «Про соціальні послуги».

Отже, соціальні послуги – це комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги (далі - особи, що потребують соціальних послуг), з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Деякі дослідники дають таке трактування «системи надання соціальних послуг», зазначаючи, що – це складна, відкрита соціально-економічна система, яка складається з сукупності державних органів і

недержавних організацій, діяльність яких спрямована на надання соціальних послуг особам, окремим соціальним групам, які перебувають у складних життєвих обставинах, не можуть самостійно їх подолати та потребують сторонньої допомоги».

Дослідник К. Дубич розробив власну схему системи надання соціальних послуг як об'єкту державного управління, у якій система надання соціальних послуг складається з таких секторів:

- державного, до якого входять суб'єкти, що надають соціальні послуги, які знаходяться у державній власності і підпорядковані ЦОВВ;

- комунального, який включає установи і заклади комунальної власності, які надають соціальні послуги та знаходяться в підпорядкуванні відповідних органів місцевого самоврядування, наділених повноваженнями створювати такі установи, заклади та управляти ними.

- недержавного, до якого відносяться громадські, благодійні, релігійні організації та фізичні особи, діяльність яких пов'язана з наданням соціальних послуг; управління недержавним сектором здійснюється в порядку, визначеному законодавством та відповідними статутами [8].

До державних і комунальних соціальних установ і закладів відносяться:

- територіальні центри соціального обслуговування пенсіонерів та одиноких непрацездатних громадян;

- центри соціальних служб для молоді;

- центри зайнятості;

- центри професійної, медичної та соціальної реабілітації інвалідів;

- притулки для неповнолітніх;

- центри соціально-психологічної реабілітації неповнолітніх;

- будинки нічного перебування бездомних громадян;

- центри обліку бездомних громадян;

- соціальні готелі;

- центри соціальної адаптації;

- інші заклади.

Так, у постанові Кабінету Міністрів України про «Перелік соціальних послуг, умови та порядок їх надання структурними підрозділами територіального центру соціального обслуговування

(надання соціальних послуг)» зазначено, що територіальний центр соціального обслуговування (надання соціальних послуг) (далі – територіальний центр) надає:

соціально-побутові послуги – забезпечення продуктами харчування, м'яким та твердим інвентарем, гарячим харчуванням, транспортними послугами, засобами малої механізації, здійснення соціально-побутового патронажу, виклик лікаря, придбання та доставка медикаментів, ремонт одягу та взуття, перукарські послуги тощо;

психологічні послуги – надання консультацій з питань психічного здоров'я та поліпшення відносин з оточуючим соціальним середовищем, психологічної корекції, методичних порад;

соціально-педагогічні послуги – виявлення та сприяння розвитку різнобічних інтересів і потреб громадян, яких обслуговує територіальний центр, організація їх дозвілля;

соціально-медичні послуги – консультації щодо запобігання виникненню та розвитку можливих органічних розладів, збереження, підтримка здоров'я, здійснення профілактичних, лікувально-оздоровчих заходів, працетерапія;

соціально-економічні послуги – надання натуральної чи грошової допомоги;

юридичні послуги – надання консультацій з питань чинного законодавства, захист прав та інтересів громадян, яких обслуговує територіальний центр;

інформаційні послуги – надання інформації, необхідної для вирішення складної життєвої ситуації (довідкові послуги), розповсюдження просвітницьких і культурно-освітніх знань (просвітницькі послуги), поширення об'єктивної інформації про споживчі властивості та види соціальних послуг;

інші соціальні послуги, перелік, умови та порядок надання яких визначають у разі потреби місцеві органи виконавчої влади або органи місцевого самоврядування, що утворили територіальний центр.

Також, право на отримання соціальних послуг мають громадяни України, а також іноземці та особи без громадянства, які проживають в Україні на законних підставах та перебувають у складних життєвих обставинах, у тому числі особи, на яких поширюється дія Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту» [49].

Невід’ємними компонентами системи надання соціальних послуг є суб’єкти, об’єкти та зв’язки між ними. Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» [49] суб’єктами, що надають соціальні послуги можуть бути державні, комунальні, недержавні заклади і організації, фізичні особи. Тобто, суб’єктами, що надають соціальні послуги є підприємства, установи, організації, заклади незалежно від форми власності та господарювання, фізичні особи – підприємці, які відповідають критеріям діяльності суб’єктів, що надають соціальні послуги, а також фізичні особи, які надають соціальні послуги.

Дослідник К. Дубич до суб’єктів системи надання соціальних послуг, крім зазначених вище, також відносить: державу, суспільство, людину, соціальні інститути, політичні партії, профспілки, осередки громадських і благодійних організацій, благодійні фонди, підприємців, ЗМІ, соціальних, інших професійних працівників, зацікавлені сторони (спонсори, меценати, роботодавці, науково-дослідні організації, фахівці, що розроблюють і реалізують політику у системі надання таких послуг) [8].

Держава є ключовим суб’єктом державного управління системою надання соціальних послуг, яка має виконувати координуючу та організуючу роль у врегулюванні суспільних відносин, процесів у цій системі. Держава порівняно з недержавними інститутами має значно ширші владні повноваження в цій сфері, які реалізуються відповідними органами державної влади шляхом державного управління. Держава з метою надання соціальних послуг, яке відноситься до її соціальної функції, використовує широкий спектр механізмів державного управління соціальними послугами. Держава має визначити умови функціонування ринку соціальних послуг та забезпечувати їх дотримання всіма суб’єктами, що надають соціальні послуги, оперативно та адекватно реагувати на внутрішні та зовнішні виклики, які кидає сьогодення. А відтак, їй належить вирішальна роль в процесі надання соціальних послуг [7].

Основними об’єктами системи соціальних послуг є отримувачі таких послуг – особи, окремі соціальні групи, які перебувають у складних життєвих обставинах і не можуть самотійно їх подолати. Соціальні послуги можуть надаватися таким особам, соціальним групам як за плату, так і безоплатно.

Отримувачами соціальних послуг на безоплатній основі є:

громадяни, які не здатні до самообслуговування у зв'язку з похилим віком, хворобою, інвалідністю і не мають рідних, які повинні забезпечити їм догляд і допомогу;

громадяни, які перебувають у складних життєвих обставинах у зв'язку з безробіттям і зареєстровані в державній службі зайнятості як такі, що шукають роботу, бездомністю, стихійним лихом, катастрофами, які є біженцями внаслідок збройних чи міжетнічних конфліктів, якщо середньомісячний дохід цих осіб нижчий, ніж встановлений прожитковий мінімум;

діти і молодь, які знаходяться у складній життєвій ситуації у зв'язку з інвалідністю, хворобою, сирітством, безпритульністю, малозабезпеченістю, конфліктами і жорстоким ставленням у сім'ї.

Для отримання соціальних послуг, що надаються:

- державними та комунальними суб'єктами, особа, яка їх потребує, має звернутися з письмовою заявою до місцевого органу виконавчої влади або органу місцевого самоврядування;

- недержавними суб'єктами, особа, яка їх потребує, звертається до відповідного суб'єкта, що їх надає [8].

Основними формами надання соціальних послуг є матеріальна допомога та соціальне обслуговування. Матеріальна допомога надається особам, що знаходяться у складній життєвій ситуації, у вигляді грошової або натуральної допомоги: продуктів харчування, засобів санітарії і особистої гігієни, засобів догляду за дітьми, одягу, взуття та інших предметів першої необхідності, палива, а також технічних і допоміжних засобів реабілітації.

Соціальне обслуговування здійснюється:

за місцем проживання особи (вдома);

у стаціонарних інтернатних установах та закладах;

у реабілітаційних установах та закладах;

в установах та закладах денного перебування;

в установах та закладах тимчасового або постійного перебування;

у територіальних центрах надання соціальних послуг;

в інших закладах соціальної підтримки (догляду) [65].

Соціальна допомога може здійснюватися у формі матеріальної допомоги та надання субсидій.

Субсидії є формами адресних безготівкових державних допомог, які надаються громадянам для відшкодування витрат на оплату користування житлом або його утримання та комунальних послуг, а

також на придбання скрапленого газу, твердого та рідкого пічного побутового палива.

Деякі дослідники (С. Попова, Л. Попова) вважають, що основними формами надання соціальних послуг, крім матеріальної допомоги та соціального обслуговування, можна виокремити соціальний супровід. Зокрема, «Надання соціальних послуг та соціальний супровід сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах, здійснюється районними, міськими, районними у містах центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді (далі центри) разом із суб'єктами, що надають соціальні послуги та суб'єктами соціальної роботи із сім'ями, дітьми та молоддю. Соціальний супровід включає в себе комплекс соціальних заходів, що передбачає сприяння, підтримку і послуги окремих осіб (сімей) для подолання або поліпшення життєвих труднощів, підтримки їх соціального статусу та повноцінної життєдіяльності» [39, с. 35].

Соціальні послуги за місцем їх надання можна згрупувати в [49]:

- стаціонарні – соціальні послуги, що надаються постійно, тимчасово (на термін, визначений договором про надання соціальних послуг) або протягом п'яти днів на тиждень в умовах цілодобового перебування (проживання) отримувачів у надавачів соціальних послуг; отримувачі стаціонарних соціальних послуг забезпечуються житловим приміщенням;

- напівстаціонарні – соціальні послуги, що надаються їх отримувачу в приміщенні у надавача соціальної послуги протягом визначеного часу доби: з умовами для нічного перебування (проживання) отримувачів у надавачів соціальних послуг; із місцем для прийому або денного перебування осіб протягом визначеного часу доби;

- у громаді – соціальні послуги, що надаються за місцем перебування отримувачів, у тому числі на вулиці;

- за місцем проживання – соціальні послуги, що надаються в домашніх умовах отримувачів.

Соціальні послуги за способом їх надання можна виокремити в:

- Базові – соціальні послуги, що не передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (інформування, консультування, посередництво, надання притулку, представництво інтересів тощо);

Комплексні – соціальні послуги, що передбачають надання постійної або систематичної комплексної допомоги (догляд, влаштування до сімейних форм виховання, соціальний супровід/патронаж, кризове втручання, підтримане проживання, реабілітація, соціальна адаптація, соціальна інтеграція та реінтеграція, соціальна реабілітація тощо);

технічні – соціальні послуги, що надаються отримувачу, який має необхідність отримання натуральної допомоги (продукти харчування, засоби санітарії і особистої гігієни, засоби догляду за дітьми, одяг, взуття та інші предмети першої необхідності, паливо, обробіток присадибних ділянок а також технічні та інші засоби реабілітації), транспортні послуги, сурдопереклад, тифлосурдопереклад тощо;

екстрені – соціальні послуги, що терміново (протягом доби) надаються отримувачам, що потрапили в ситуацію, яка загрожує їх життю, здоров'ю тощо.

Соціальні послуги залежно від терміну надання поділяються на: постійні – соціальні послуги, що надаються не менше 1 разу на місяць більше 1 року; тимчасові – соціальні послуги, що надаються не рідше 1 разу на місяць до 1 року; разові – соціальні послуги, що мають разовий характер.

Особи, що надають соціальні послуги, зобов'язані:

- сумлінно надавати соціальні послуги особам, які перебувають у складній життєвій ситуації;

- керуватися у своїй діяльності основними принципами надання соціальних послуг;

- поважати гідність громадян;

- не допускати негуманних і дискримінаційних дій щодо громадян, які одержують соціальні послуги;

- надавати особам, які обслуговуються, повну інформацію про зміст і види соціальних послуг;

- зберігати в таємниці інформацію, отриману в процесі виконання своїх обов'язків, а також інформацію, яка може бути використана проти особи, що обслуговується.

Непрацюючим фізичним особам, які постійно надають соціальні послуги громадянам похилого віку, інвалідам, дітям-інвалідам, хворим, які не здатні до самообслуговування і потребують постійної сторонньої допомоги (крім осіб, що обслуговуються соціальними службами), призначається щомісячна компенсація.

Особи, що надають соціальні послуги, мають право на:

- профілактичний огляд і обстеження при прийнятті на роботу та диспансерний нагляд за рахунок роботодавця;
- захист професійної честі, гідності та ділової репутації, у тому числі в судовому порядку;
- підвищення кваліфікації у встановленому порядку за рахунок роботодавця;
- забезпечення спеціальним одягом, взуттям та інвентарем, велосипедами та проїзними квитками або виплату грошової компенсації за їх придбання;
- при виконанні службових обов'язків на першочергове обслуговування на підприємствах, в установах, організаціях, зокрема підприємствах зв'язку, технічного обслуговування і ремонту транспортних засобів, служби побуту, торгівлі, громадського харчування, житлово-комунального господарства, міжміського транспорту [4].

Відповідно до Закону України «Про добровільне об'єднання територіальних громад» (2015), завдяки якому процес децентралізації сприятиме покращенню планування майбутнього попиту на послугу, дасть змогу розширити доступ осіб, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги та соціальних послуг, а також враховувати потреби в соціальних послугах і місцеві особливості їх надання тощо.

Отже, сучасна система соціального обслуговування та надання соціальних послуг особам, які перебувають у складних життєвих обставинах і потребують сторонньої допомоги, хоч і має розгалужену систему захисту, але за багатьма параметрами не відповідає вимогам сьогодення, міжнародним нормам і стандартам у сфері соціального захисту населення та не задовольняє потреби українського суспільства. Загалом існуюча система соціальних послуг залишилася доволі громіздкою та неефективною, яка потребує доопрацювання та її децентралізації.

2.5.4. Особливості соціального захисту дітей та підлітків в Україні

В Україні значна увага приділяється становищу дітей, їхньому соціальному та правовому захисту, а також створенню умов для фізичного, інтелектуального й духовного розвитку, майбутньої

повноцінної життєдіяльності. Для координації дій, пов'язаних із виконанням Конвенції ООН про права дитини і Всесвітньої декларації про виживання, захист і розвиток дітей, видано Указ Президента України «Про національну програму «Діти України». Основною метою цієї програми є забезпечення права кожної дитини народитися здоровою, вижити і мати умови для всебічного розвитку, бути надійно соціально і психологічно захищеною. Програма стала орієнтиром для регіональних дій стосовно поліпшення становища дітей і відповідних територіальних програм на підставі інтеграції діяльності державних установ із громадськими та іншими організаціями.

На виконання означеної програми з питань охорони дитинства в державі проводяться багатопланові заходи та акції. Зокрема, Міністерство юстиції України за участю Міністерства охорони здоров'я України, Міністерства освіти України та інших міністерств і відомств видало Збірник міжнародних правових документів законодавчих актів і нормативних документів України з питань соціально-правового захисту дітей.

Українське державне законодавство має бути приведене у відповідність до міжнародних вимог і стандартів прав людини. Перед фахівцями постає конкретне завдання - створити таке нормативно-правове поле захисту здоров'я, прав і свобод дитини, яке відповідало б міжнародним вимогам, гарантувало реалізацію прав кожної дитини і забезпечувало контроль за виконанням законодавства. Однак права не можна імпортувати; в кожній країні міжнародні стандарти мають національне, економічне та культурне забарвлення.

Про захист прав і здоров'я громадян України, в тому числі й дітей, йдеться насамперед у статтях 49 і 51 Конституції України. В Основах законодавства про охорону здоров'я низкою статей (57-66) встановлені гарантії охорони здоров'я матері та дитини. У розділі XIII Кодексу законів про працю зазначено, що особи віком до 18 років у трудових правовідносинах користуються певними пільгами стосовно збереження їхнього здоров'я.

У Законі України «Про державну допомогу сім'ям з дітьми» [58] від 21 листопада 1992 р. встановлено гарантований рівень державної підтримки сімей з дітьми з урахуванням складу сім'ї, її доходів, стану здоров'я та віку дітей. На виконання цього закону Кабінет Міністрів України прийняв такі Постанови: «Про поліпшення виховання, навчання, соціального захисту та матеріального забезпечення дітей-

сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків» (№ 226 від 05.04.94); «Про розмір державної допомоги дітям, інфікованим вірусом імунодефіциту людини або хворим на СНІД» (№ 365 від 23.05.95); «Про затвердження Положення про центр медико-соціальної реабілітації неповнолітніх» (№ 1072 від 06.09.96); «Про організаційне і фінансове забезпечення відпочинку та оздоровлення дітей в Україні» (№ 323 від 14.04.97) та ін.

Співробітники Українського інституту громадського здоров'я упорядкували та проаналізували нормативно-правові акти уряду України (постанови Кабінету Міністрів України та накази МОЗ України) з питань охорони здоров'я, соціального захисту дітей, підлітків і жінок-матерів. Так, Кабінетом Міністрів України було прийнято ряд постанов з питань охорони здоров'я, зокрема про охорону материнства й дитинства, організацію оздоровлення та літнього відпочинку, додаткові заходи щодо контролю якості харчування та безпеки життя дітей в умовах несприятливої екології, порядок направлення на лікування за кордон тощо.

Згідно з наказом МОЗ України № 283 від 12 грудня 94 р. «Про стан перегляду відомчих нормативних актів» і програмою роботи Комісії МОЗ України з удосконалення правового регулювання управління охороною здоров'я були відібрані відомчі нормативно-правові акти щодо забезпечення захисту здоров'я та деяких аспектів соціального захисту дітей, підлітків і жінок-матерів. До цієї групи документів ввійшли 120 наказів, із яких 60 наказів колишніх МОЗ УРСР і СРСР та 60, прийнятих після здобуття Україною незалежності. Вони здебільшого стосуються регламентації діяльності дитячих закладів охорони здоров'я, лікувально-діагностичних центрів, шкіл-санаторіїв тощо. З них головними спеціалістами МОЗ України відібрані ті нормативно-правові акти, що підлягають повній або частковій переробці. Це накази про: затвердження списку захворювань, що дають право особам з цими захворюваннями на першочергове одержання житла, затвердження положення про головного позаштатного спеціаліста з профілактичної роботи з дітьми, заходи щодо усунення серйозних недоліків у роботі родопомічних закладів та організації допомоги новонародженим дітям, удосконалення консультативної допомоги дітям і матерям в Україні тощо.

Частковій переробці підлягають накази про: подальше поліпшення кардіоревматологічної допомоги дитячому населенню,

затвердження міжвідомчої Інструкції про організацію роботи та комплектування дошкільних виховних закладів компенсуючого типу, затвердження Інструкції про медичне обстеження дітей і підлітків, які направляються до спеціальних загальноосвітніх шкіл і професійних училищ для дітей і підлітків, які потребують особливих умов виховання, тощо.

Накази МОЗ України, що не підлягають переробці, стосуються вдосконалення роботи дитячих лікувальних закладів, організації дитячих спеціалізованих лікувально-діагностичних центрів, поліпшення якості медичної допомоги дітям, удосконалення медико-соціальної допомоги дітям-інвалідам, дітям-сиротам, дітям з малозабезпечених сімей, направлення на лікування за кордон тощо.

Отже, в Україні відбуваються перманентні процеси нормотворчості. Замість колишніх нормативно-правових урядових і відомчих актів розробляються сучасні, що відповідають європейській політиці охорони здоров'я. Останнім часом у МОЗ України напрацьовані документи, що спрямовані на поліпшення стану здоров'я та демографічної ситуації, підтримку здорового способу життя, а саме: «Довгострокова програма поліпшення становища жінок, сім'ї, охорони материнства та дитинства», «Планування сім'ї», «Імунопрофілактика населення України», «Комплексна програма розв'язання проблем інвалідності».

Довгий час проблеми дітей з інвалідністю були вузькою прерогативою соціальних служб. До 1991 року статистика фактично не велася. Після введення нового порядку призначення соціальних пенсій кількість зареєстрованих дітей-інвалідів різко зростає. Так, в Україні на початку 90-х років ХХ ст. налічувалося понад 135,4 тис дітей з інвалідністю, або в середньому 120 з кожних 10 тисяч дітей. Перше місце серед причин інвалідності займають захворювання нервової системи та органів чуття (43%), друге - психічні розлади (24% у 1994 році), третє - вроджені вади розвитку (14%).

2.5.5. Проблеми та особливості охорони здоров'я в Україні

Охорона здоров'я неповнолітніх. Здоров'я – стан повного фізичного, духовного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних вад. Охорона здоров'я – система заходів, спрямованих на забезпечення, збереження, розвиток фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної

активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості життя.

Охорона материнства – сукупність правових норм, що передбачають гарантований державою рівень матеріальної підтримки батьків з дітьми шляхом надання допомоги з урахуванням складу сім'ї та її доходів, віку, стану здоров'я дітей.

Захист прав дітей і підлітків у сфері медицини визначається як міжнародним, так і національним законодавством. Зокрема, у 1991 році Україна, ратифікувавши Конвенцію ООН про права дитини, підписала Всесвітню декларацію про забезпечення виживання, захисту та розвитку дітей і молоді, а також План щодо її виконання.

Законодавча база охорони здоров'я в Україні містить більшість міжнародно визнаних прав людини. Відповідно до Конституції України: людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю (ст.3); кожна людина має невід'ємне право на життя і на захист свого життя та здоров'я (ст. 27); кожна людина без її вільної згоди не може бути піддана медичним, науковим чи іншим дослідженням (ст.28); кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу (ст. 49) [29].

Право на життя та охорону здоров'я встановлене ст.6 Закону України «Про охорону дитинства» [54]. Згідно викладеного в ній: «Кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я. Держава гарантує дитині право на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формуванню навичок здорового способу життя» [54].

Право на достатнє забезпечення їжею було встановлено в ст.25 Загальної Декларації прав людини, у якій проголошувалось, що кожний має право «на адекватний стандарт життя для себе та своєї сім'ї, включаючи адекватну їжу, одяг та житло».

Право на медичну допомогу дітям і підліткам забезпечується лікувально-профілактичними і оздоровчими закладами, дитячими поліклініками, відділеннями, диспансерами, лікарнями, санаторіями та іншими закладами охорони здоров'я відповідно до законодавчої і нормативної бази нашої країни. Неповнолітні перебувають під

диспансерним наглядом. Конвенція про права дитини ООН вказує, що кожний дорослий, державний службовець, установа чи організація зобов'язані встановити такі умови для дитини, щоб гарантувати їй нормальний розвиток (ст.2,5) [23].

Згідно зі ст.6 «Основ законодавства України про охорону здоров'я» від 19 листопада 1992 року кожний громадянин України, в тому числі кожна дитина, має право на охорону здоров'я, і це передбачає:

- життєвий рівень, що включає їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування і забезпечення, який є необхідним для підтримання здоров'я людини;

- безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;

- санітарно-епідемічне благополуччя території і населеного пункту, де він проживає;

- безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту і відпочинку;

- кваліфіковану медико-санітарну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря і закладу охорони здоров'я;

- достовірну і своєчасну інформацію про стан свого здоров'я і здоров'я населення, включаючи існуючі та можливі фактори ризику та їх ступінь;

- участь в обговоренні проектів законодавчих актів і внесення пропозицій щодо формування державної політики в галузі охорони здоров'я;

- участь в управлінні охороною здоров'я та проведенні громадської експертизи з цих питань у порядку, передбаченому законодавством;

- можливість об'єднання в громадські організації з метою сприяння охороні здоров'я;

- правовий захист будь-яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних із станом здоров'я;

- відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди;

- оскарження неправомірних рішень і дій працівників, закладів та органів охорони здоров'я;

- можливість проведення незалежної медичної експертизи у разі незгоди громадянина з висновками державної медичної експертизи, застосування до нього заходів примусового лікування та в інших

випадках, коли діями працівників охорони здоров'я можуть бути порушені загальновизнані права людини і громадянина.

У сфері охорони здоров'я цим же законом встановлено певні обов'язки для суспільства, держави й особистості:

- підтримання необхідного для здоров'я життєвого рівня населення;

- охорона навколишнього середовища як важливої передумови життя і здоров'я людини;

- забезпечення санітарного благополуччя територій та населених пунктів;

- створення сприятливих умов праці, навчання, побуту та відпочинку;

- запобігання інфекційним захворюванням;

- проведення обов'язкових профілактичних медичних оглядів неповнолітніх, вагітних жінок, працівників підприємств із шкідливими та небезпечними умовами праці, військовослужбовців та осіб, професійна чи інша діяльність яких пов'язана з обслуговуванням населення або підвищеною небезпекою для людей;

- сприяння здоровому способу життя населення.

Постановою Кабінету Міністрів України від 22 березня 2000 року затверджено Положення про Міжвідомчу координаційну раду при Міністерстві охорони здоров'я з питань міжгалузевої взаємодії закладів охорони здоров'я, діяльність якої спрямована передусім на захист прав неповнолітніх у цій сфері.

У системі охорони здоров'я неповнолітніх важливе місце займає профілактика вживання алкоголю, наркотичних речовин та тютюнокуріння. У ст. 53 Основ законодавства України про охорону здоров'я обумовлено, що з метою охорони здоров'я населення лікувальні заклади зобов'язані здійснювати соціальні заходи профілактики та лікування соціально небезпечних захворювань, серед яких хронічний алкоголізм, наркоманія.

ТЕМА 2.6. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ НЕПОВНОЛІТНІХ НОРМАМИ ЗАКОНОДАВСТВА ПРО ПРАЦЮ

Мета: розкрити студентам суть та зміст понять «охорона праці» та «умови праці»; ознайомити студентів із змістом нормативно-правових актів щодо захисту прав про працю неповнолітніх,

ознайомити студентів із Кодексом законів про працю; тлумачити їх на користь прав та інтересів громадян України; користуватися основними документами стосовно правового захисту неповнолітніх у системі соціального захисту; використовувати основну і додаткову літературу для аналізу та вирішення соціально-педагогічних проблем; виховувати у студентів правову культуру.

План

1. Суть понять «охорона праці» та «умови праці».
2. Кодекс законів про працю як гарант прав неповнолітніх.
3. Охорона праці неповнолітніх.

2.6.1. Суть понять «охорона праці» та «умови праці»

Кодексом законів про працю України передбачено ряд вимог, які забезпечують соціально-правовий захист осіб віком до 18 років.

Охорона праці – це система правових, соціально-економічних, організаційно-технічних, санітарно-гігієнічних і лікувально-профілактичних заходів і засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності.

Умови праці – стан безпеки, гігієни праці та виробничого середовища за основними видами економічної діяльності.

Конвенція ООН про права дитини визначає право дитини на захист від економічної експлуатації та від виконання роботи, яка може становити небезпеку для її здоров'я, перешкоджати її фізичному, розумовому, духовному, моральному та соціальному розвитку. Конвенція ООН про права дитини зобов'язує держави-учасниці захищати дітей від експлуатації у будь-якій формі, здатній завдавати їм моральної, фізичної, психічної чи іншої шкоди (ст. 6, 19, 24, 27, 31, 32, 35, 36) [23].

Регулювання трудових відносин на загальнодержавному рівні відбувається на основі положень міжнародного права у цій сфері. У ст. 43, ст. 52 Конституції України вказано, що використання праці неповнолітніх на небезпечних для їх здоров'я роботах забороняється, експлуатація дитини переслідується за законом.

2.6.2. Кодекс законів про працю як гарант прав неповнолітніх

У Кодексі Законів про Працю [22], прийнятому 10 грудня 1971 року, і чинному на сьогодні із змінами та доповненнями, Законах

України «Про зайнятість населення» від 1 березня 2001 року, «Про охорону праці» від 21 листопада 2002 року, «Про охорону дитинства» від 26 квітня 2001 року та інших нормативно-правових документах нашої держави визначено норми, що стосуються праці неповнолітніх.

У відповідності до Закону України «Про внесення змін до Закону України «Про охорону дитинства» від 3 лютого 2005 року до найгірших форм дитячої праці належать:

- усі форми рабства або практика, подібна до рабства, зокрема, продаж дітей та торгівля ними, боргова залежність, а також примусова чи обов'язкова праця, включаючи примусове чи обов'язкове вербування дітей для використання їх у збройних конфліктах;

- використання, вербування або пропонування дитини для зайняття проституцією, виробництва порнографічної продукції чи порнографічних вистав;

- використання, вербування або пропонування дитини для незаконної діяльності;

- робота, яка за своїм характером чи умовами, в яких вона виконується, може завдати шкоди фізичному або психічному здоров'ю дитини.

Злочини, змістом яких є експлуатація неповнолітніх шляхом використання їх праці, котра може зашкодити здоров'ю, фізичному розвитку або освітньому рівню дітей, передбачені ст. 150 Кримінального кодексу України від 5 квітня 2001 року. Зокрема, в ч. 2 ст.150 КК України обумовлено відповідальність за сексуальну експлуатацію неповнолітніх, використання їх у порнобізнесі.

Захист прав неповнолітніх у сфері трудових відносин гарантований нормами законодавства про працю. Зокрема, Кодексом законів про працю України передбачено ряд вимог, які забезпечують соціально-правовий захист осіб віком до 18 років [22].

Неповнолітні у трудових відносинах прирівнюються у правах до повнолітніх, а в галузі охорони праці, робочого часу, відпусток та деяких інших умов праці користуються пільгами, встановленими законодавством України (ст.187).

При прийнятті на роботу випробування особам до 18 років не встановлюється (ст.26).

Для неповнолітніх скорочено тривалість робочого часу на 1 годину. Особи віком від 16 до 18 років працюють 36 годин на тиждень, а від 15 до 16 років – 24 години (ст.56).

Заборонено залучення неповнолітніх до роботи в нічний час, до надурочних робіт, у вихідні дні (ст.55, 63, 71) [22].

Не допускається прийняття на роботу осіб, молодших за шістнадцять років. За згодою одного із батьків або особи, що його замінює, можуть, як виняток, прийматись на роботу особи, які досягли п'ятнадцяти років. Для підготовки молоді до продуктивної праці допускається прийняття на роботу учнів загальноосвітніх шкіл, професійно-технічних і середніх спеціальних навчальних закладів для виконання легкої праці, що не завдає шкоди здоров'ю і не порушує процесу навчання, у вільний від навчання час після досягнення ними чотирнадцятирічного віку за згодою одного з батьків або особи, що його замінює (ст.188) [22].

На кожному підприємстві, в установі й організації ведеться спеціальний облік працівників, які не досягли 18-річного віку (ст.189).

Забороняється праця неповнолітніх на важких роботах і з шкідливими або небезпечними умовами праці (ст. 190).

Наказом Міністерства охорони здоров'я України від 31 березня 1994 року затверджено Перелік важких робіт і робіт із шкідливими та небезпечними умовами праці, в якому заборонено застосування окремих видів праці для неповнолітніх, а наказом Міністерства охорони здоров'я від 22 березня 1996 року – «Граничні норми підіймання і переміщення важких речей неповнолітніми».

У ст. 11 Закону України «Про охорону праці» від 21 листопада 2002 року акцентується, що порядок трудового і професійного навчання неповнолітніх професій, пов'язаних з важкими роботами і роботами із шкідливими або небезпечними умовами праці визначається положенням, яке затверджується спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади з нагляду за охороною праці [55].

Наказом Державного комітету України по нагляду за охороною праці від 30 грудня 1994 року затверджено Положення про порядок трудового і професійного навчання неповнолітніх професіям, пов'язаним з роботами із шкідливими та важкими умовами праці, а також з роботами підвищеної безпеки.

Для осіб до 18 років передбачається щорічне проведення медичного огляду (ст. 191).

Виходячи також з вимог Закону «Основи законодавства України про охорону здоров'я», усі особи до 18 років приймаються на роботу лише після медичного огляду.

Заробітна плата працівникам до вісімнадцяти років при скороченій тривалості щоденної роботи виплачується у такому ж розмірі, як працівникам відповідних категорій при повній тривалості щоденної роботи (ст. 194).

Законодавством встановлено, що районні держадміністрації та міські ради повинні затверджувати квоти робочих місць для працевлаштування молоді (ст.196).

Згідно із Законом України «Про зайнятість населення» від 1 березня 2001 року квота для соціально незахищених категорій населення встановлена у розмірі 5%. У ст. 21 Закону України «Про охорону дитинства» наголошується, що участь у трудовій діяльності дітей з інвалідністю та дітей з вадами фізичного та розумового розвитку забезпечується шляхом створення відповідної мережі робочих місць.

Звільнення працівників молодших вісімнадцяти років з ініціативи власника або уповноваженого ним органу допускається, крім додержання загального порядку звільнення, тільки за згодою районної (міської) служби у справах неповнолітніх (ст. 198).

Батьки, усиновителі і піклувальники неповнолітнього, а також державні органи та службові особи, на яких покладено нагляд і контроль за додержанням законодавства про працю осіб віком до 18 років, мають право вимагати розірвання трудового договору з неповнолітнім, у тому числі й строкового, коли продовження його чинності загрожує здоров'ю неповнолітнього або порушує його законні інтереси (ст. 199).

Особливості праці неповнолітніх регулюються Кодексом законів про працю України, Законами України «Про відпустки», «Про охорону праці», «Про охорону дитинства», «Про зайнятість населення», нормативними актами Кабінету Міністрів України та профільних міністерств.

Особливості охорони праці неповнолітніх спрямовані на реальне здійснення права на працю, підвищення кваліфікації, поєднання роботи з навчанням тощо. Особлива охорона праці неповнолітніх – система спеціальних норм, які надають неповнолітнім трудові пільги.

2.6.3. Охорона праці неповнолітніх

Держава враховує певні фізичні, фізіологічні та інші особливості неповнолітніх і виявляє турботу про здоров'я молодого покоління. Законодавче це закріплено, зокрема, в ст. 43 Конституції України [45].

Законом України «Про охорону праці» (ст. 14) забороняється застосування праці неповнолітніх, тобто осіб віком до вісімнадцяти років, на важких роботах і на роботах із шкідливими або небезпечними умовами праці, а також на підземних роботах. Міністерством охорони здоров'я України видано наказ від 31 березня 1994 р. № 46, яким затверджено Перелік важких робіт та робіт із шкідливими і небезпечними умовами праці, на яких забороняється застосування праці неповнолітніх. Забороняється також залучати неповнолітніх до підіймання і переміщення речей, маса яких перевищує встановлені для них граничні норми. Граничні норми підіймання і переміщення [55].

Охорона праці неповнолітніх включає такі заходи:

-заборона (обмеження) застосування праці неповнолітніх (заборона застосування праці неповнолітніх на важких роботах і роботах зі шкідливими і небезпечними умовами праці та на підземних роботах, також інших роботах, які можуть заподіяти шкоду їхньому професійному розвитку; встановлені граничні норми підіймання і переміщення важких речей неповнолітніми; забороняється залучати неповнолітніх до робіт вахтовим методом);

-залучення неповнолітніх до праці з певними обмеженнями (встановлення віку прийняття на роботу; медичні огляди; надання першого робочого місця; броня для прийняття на роботу; квота робочих місць; професійне навчання на виробництві; надання пільг щодо умов праці; обмеження звільнення з ініціативи роботодавця);

-обмеження трудового навантаження неповнолітніх (скорочена тривалість робочого часу; подовжена щорічна основна оплачувана відпустка; заборона направлення в службові відрядження, притягнення до надурочної роботи, роботи в нічний час, у вихідні, святкові та неробочі дні; зниження норми виробітку; пільги для працівників, які поєднують роботу з навчанням; обмеження щодо укладання договору про повну індивідуальну матеріальну відповідальність) [55].

Усі особи, молодші вісімнадцяти років, приймаються на роботу лише після попереднього медичного огляду і надалі, до досягнення 21 року, щороку підлягають обов'язковому медичному оглядові.

Органи місцевого самоврядування затверджують програми влаштування на роботу випускників загальноосвітніх шкіл, квоти робочих місць для працевлаштування молоді та забезпечують їх виконання всіма підприємствами, установами, організаціями. Відмова у прийнятті на роботу і професійне навчання на виробництві зазначеним особам, направленим в рахунок броні, забороняється. Така відмова може бути оскаржена ними до суду.

Основною проблемою у використанні дитячої праці та здійснення контролю є нелегальне працевлаштування, через яке більшість неповнолітніх залишаються безправними, а отже, і соціально незахищеними. Таким чином, притягнути за порушення трудового законодавства до відповідальності несумлінних роботодавців можливо, як правило, за умови звернення батьків неповнолітніх або підлітків.

ТЕМА 2.7. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ЖИТЛОВИХ ПРАВ НАСЕЛЕННЯ

Мета: навчити студентів застосовувати засоби соціально-правової політики в сфері соціального захисту житлових прав, базові знання з юриспруденції та законодавства України в галузі соціального забезпечення; застосовувати нормативно-правову базу в соціальному захисті житлових прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування та дітей, які мають батьків, але потребують захисту держави. Виховувати у студентів здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

План

1. Соціальний захист житлових прав дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування.
2. Соціальний захист житлових прав дітей, які мають батьків, але потребують захисту держави.
3. Нормативно-правовий захист житлових прав громадян України.

2.7.1. Соціальний захист житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування

Захист житлових прав дітей – одне із важливих питань у діяльності служби у справах дітей. Роль служби у справах дітей з даного питання визначена Сімейним, Житловим, Цивільним кодексами України, Законами України «Про охорону дитинства», «Про основи соціального захисту бездомних громадян і безпритульних дітей», постановою Кабінету Міністрів України про «Питання діяльності органів опіки та піклування, пов'язаної із захистом прав дитини», «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування». Відповідно до цих законодавчих актів на службу справах дітей покладені функції здійснення контролю за дотриманням батьками та особами, які їх замінюють, житлових прав і охоронюваних законом інтересів дітей.

Працівниками служби у справах дітей проводиться цілеспрямована робота з даного питання: вживаються заходи щодо встановлення опіки над житлом, закріплення житлової площі за дітьми-сиротами, дітьми, позбавленими батьківського піклування, проводяться моніторинги результатів обстеження житлово-побутових умов дітей, здійснюється контроль за збереженням житла, майна, за місцем його знаходження, за діяльністю опікунів, піклувальників, які несуть відповідальність за належне виконання обов'язків. В результаті обстежень складаються акти.

З метою запобігання порушень житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, сформовано реєстр обліку житла (майна), яке на праві власності, користування належить дитині-сироті або дитині, позбавленій батьківського піклування.

Закон України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування» (далі – Закон) встановлює два напрями захисту житлових прав дітей зазначених категорій, а саме:

- збереження житла, яке вже належить їм на правах власності або на правах користування;

- надання нового житлового приміщення.

Відповідно до Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо захисту житлових прав дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а також осіб з їх числа», діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування, які досягли

16 років, а також особи з їх числа, за клопотанням служби у справах дітей про необхідність взяття на квартирний облік, беруться органами місцевого самоврядування за місцем їх походження на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов.

Відповідно до вимог чинного законодавства батьки, або особи, які їх замінюють, зобов'язані забезпечити дитині належні умови проживання, створити умови для її гармонійного фізичного, духовного, морального, психологічного розвитку.

Для здійснення прийому громадян розроблені взірці заяв, роз'яснення та перелік документів, які необхідні для розгляду питань, пов'язаних із наданням дозволів на вчинення правочинів від імені дітей, встановлення опіки над майном дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, закріплення житлової площі за ними. Батькам, опікунам, піклувальникам, дітям надаються кваліфіковані консультації, поради з даного питання.

Міністерство соціальної політики спільно з народними депутатами України працює над законопроектами щодо поліпшення соціального захисту осіб з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які мають інвалідність та над вдосконаленням механізмів захисту житлових прав дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа, незалежно від досягнення ними 23 років.

«Ситуація щодо забезпечення житлом дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа, залишається критичною і вона потребує негайного вирішення».

За словами Міністра, станом на 01.01.2019 кількість дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, осіб з їх числа у тому числі після досягнення ними 23 років, які мали право на позачергове отримання житла, становила 28 708 осіб, станом на 01.01.2020 їх кількість вже зросла до 30 684 особи.

Зокрема, у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу виховуються особи з числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування з інвалідністю, яким має виповнитись 18 років, а саме у 2020 році – 23 особи, 2021 – 29 осіб. Проте наразі, особи з інвалідністю із окресленої категорії, які не можуть через стан свого здоров'я навчатись, позбавлені підтримки від держави, продовжуючи перебувати у сімейних формах виховання (на відміну осіб, яким виповнилося 18 років і які продовжують навчання).

В продовження Міністр повідомила про те, що одним із розроблених законопроектів, гарантується право осіб з числа дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, незалежно від досягнення ними 23 років на:

- позачергове отримання жилого приміщення за умови їх перебування в установленому порядку на обліку громадян, які потребують поліпшення житлових умов, на момент досягнення такими особами 23-річного віку;

- отримання грошової компенсації за належне їм для отримання жиле приміщення, як альтернативний шлях реалізації права осіб окресленої категорії на гідні умови життя;

- позачергове отримання житла із житлового фонду соціального призначення та забезпечення їх соціальним житлом до надання впорядкованого жилого приміщення для постійного проживання за умови їх перебування в установленому порядку на соціальному квартирному обліку на момент досягнення такими особами 23-річного віку;

- врегулювання питання взяття на облік громадян, які потребують поліпшення житлових умов, та соціальний квартирний облік даної категорії, місцем походження яких є населені пункти тимчасово окупованих територій у Донецькій та Луганській областях, Автономній Республіці Крим і м. Севастополі, зокрема тих, хто виїхав з окупованої території до 2014 року та не є внутрішньо переміщеними особами [12].

Крім того, законопроектом пропонується не враховувати під час визначення середньомісячного сукупного доходу дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, та осіб з їх числа соціальну стипендію, пенсію у зв'язку з втратою годувальника та аліменти на утримання дитини, оскільки це є перешкодою для виникнення у таких дітей та осіб права бути взятими на соціальний квартирний облік.

Ще одним законопроектом, що розглядався на засіданні, буде надано можливість особам із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які мають інвалідність, проживати та виховуватись у прийомних сім'ях, дитячих будинках сімейного типу до 23-річного віку незалежно від того, чи навчаються вони у закладах професійної (професійно-технічної) освіти, закладах вищої освіти. У випадку прийняття відповідної законодавчої ініціативи місячний розмір державної соціальної допомоги на таких осіб становитиме три з половиною прожиткові мінімуми для дітей відповідного віку. На 2020

рік на виплату державної соціальної допомоги для 23 таких осіб потрібно 1 224 336 гривні, на 2021 рік для 29 таких осіб – 1 543 728 гривні.

Таким чином, реалізація актів позитивно вплине на інтереси, осіб із числа дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які мають інвалідність, в частині реалізації їхнього права на гідні умови життя.

2.7.2. Соціальний захист житлових прав дітей, які мають батьків, але потребують захисту держави

Особливу важливість для добробуту дітей становить елемент забезпеченості їх сімей належними умовами проживання, яке можна оцінити за результатами обстежень.

Разом з тим, важливою і відповідальною є ділянка роботи, пов'язана із наданням згоди батькам, опікунам, піклувальникам на вчинення правочинів від імені дітей на продаж, міну, дарування житла, розподіл спадщини, де діти є співвласниками, власниками, користувачами або набувачами. Відповідно до ст. 71 Цивільного кодексу України, договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та (або) державній реєстрації, в тому числі договори щодо поділу або обміну житлового будинку, квартири, вчиняються з дозволу органу опіки та піклування. Слід зазначити, що для здійснення будь-яких правочинів стосовно нерухомого майна, право власності на яке або право користування яким мають діти, потрібна згода органів опіки та піклування. Згідно із ч. 2 ст. 18 Закону України «Про охорону дитинства» діти, члени сім'ї наймача або власника житлового приміщення мають право користуватися займаним приміщенням на рівні з власником або наймачем, якщо вони постійно проживають спільно з власником житла та ведуть з ним спільне господарство (ч. 2 ст. 64 і ч. 1 ст. 156 ЖКУ). Згідно зі ст. 405 Цивільного кодексу України члени сім'ї власника житла, які проживають разом з ним, мають право на користування цим житлом відповідно до Закону [11].

Слід зазначити, що реєстрація за місцем проживання не тягне за собою виникнення у зареєстрованої особи майнових прав на житло, у якому вона зареєстрована, а лише посвідчує факт проживання особи в певному місті. Надання дозволів на вчинення правочинів від імені дітей, передуює система відслідкування необхідності здійснення продажу, обміну, дарування житла: проводиться співбесіда з членами

сім'ї, дітьми, батьками, з'ясовується мета відчуження житла, вивчається та перевіряється достовірність поданих документів, підстави для надання дозволу. Заяви про надання дозволів на продаж, міну, дарування житла, де діти є учасниками нотаріальних дій, розглядаються на засіданнях комісії з питань захисту прав дитини. Щорічно механізм дій надання дозволів на продаж та купівлю житла удосконалюється, заходи спрямовуються на посилення захисту прав дітей.

Дозвіл на вчинення правочинів щодо житла дитини надається у разі гарантування збереження її права на житло. Зобов'язання батькам зазначається у розпорядженні голови райдержадміністрації, де вказуються строк, умови придбання житла, норма забезпечення житловою площею з урахуванням інтересів дитини. За виконанням батьками зобов'язань здійснюється контроль, а у випадку його невиконання вживаються заходи щодо запобігання порушень.

У Законі України «Про охорону дитинства» (2002 р.), у статті 17. Право дитини на майно, зазначено, що кожна дитина, в тому числі й усиновлена, має право на одержання в установленому законом порядку в спадщину майна і грошових коштів батьків чи одного з них у разі їх смерті або визнання їх за рішенням суду померлими незалежно від місця проживання. Дитина, батьки якої позбавлені батьківських прав, не втрачає права на успадкування їх майна [54].

У разі визнання батьків або одного з них рішенням суду безвісно відсутніми дитина має право на утримання за рахунок їх коштів і майна.

Батьки або особи, які їх замінюють, не мають права без дозволу органів опіки і піклування, наданого відповідно до закону, укласти договори, які підлягають нотаріальному посвідченню та/або державній реєстрації, відмовлятися від належних дитині майнових прав, здійснювати поділ, обмін, відчуження житла, зобов'язуватися від імені дитини порукою, видавати письмові зобов'язання.

Суд у разі позбавлення батьків батьківських прав або відібрання дитини без позбавлення батьківських прав одночасно накладає заборону на відчуження майна та житла дітей, про що повідомляє нотаріуса за місцем знаходження майна та житла.

Інші майнові права дитини та порядок їх захисту встановлюються законами України.

Стаття 18. Право дитини на житло

Держава забезпечує право дитини на проживання в таких санітарно-гігієнічних та побутових умовах, що не завдають шкоди її фізичному та розумовому розвитку.

Діти – члени сім'ї наймача або власника жилого приміщення мають право користуватися займаним приміщенням нарівні з власником або наймачем.

Органи опіки та піклування зобов'язані здійснювати контроль за додержанням батьками або особами, які їх замінюють, майнових та житлових прав дітей при відчуженні жилих приміщень та купівлі нового житла.

Отже, при здійсненні операції із житлом, з метою гарантування дотримання житлових прав дітей, батькам, опікунам, піклувальникам, необхідно звертатися до служби у справах дітей, де можна отримати кваліфіковану консультацію та захистити права своїх дітей.

2.7.3. Нормативно-правовий захист житлових прав громадян України

Відповідно до статті 47 Конституції України *кожен має право на житло*. Держава створює умови, за яких кожний громадянин матиме змогу побудувати житло, придбати його у власність або взяти в оренду [29].

Громадянам, які потребують соціального захисту, житло надається державою та органами місцевого самоврядування безоплатно або за доступну для них плату відповідно до закону.

Ніхто не може бути примусово позбавлений житла інакше як на підставі закону за рішенням суду.

Порядок надання житла для постійного проживання з державого або комунального фонду, які інші питання житлового права, на теперішній час регламентуються Житловим кодексом Української РСР, який який є чинним на території України

Черговість надання громадянам жилих приміщень (Стаття 43 Житлового кодексу Української РСР).

Громадянам, які перебувають на обліку потребуючих поліпшення житлових умов, жилі приміщення надаються в порядку черговості.

Порядок визначення черговості надання громадянам жилих приміщень встановлюється законодавством Союзу РСР, Житловим кодексом Української РСР та іншими актами законодавства Української РСР [11].

З числа громадян, взятих на облік потребуючих поліпшення житлових умов, складаються списки осіб, які користуються правом першочергового одержання жилих приміщень.

Черговість надання жилих приміщень визначається за часом взяття на облік (включення до списків осіб, які користуються правом першочергового одержання жилих приміщень).

Законодавством Української РСР окремим категоріям громадян, які перебувають у загальній черзі, може бути надано перевагу в строках одержання жилих приміщень у межах календарного року взяття на облік.

У Житловому кодексі України, стаття 45, зазначено, що у першу чергу жилі приміщення надаються потребуючим поліпшення житлових умов:

- особам, реабілітованим відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», із числа тих, яких було піддано репресіям у формі (формах) позбавлення волі (ув'язнення) або обмеження волі чи примусового безпідставного поміщення здорової людини до психіатричного закладу за рішенням позасудового або іншого репресивного органу;
- особам, яким надано статус постраждалого учасника Революції Гідності відповідно до Закону України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту»;
- особам, які хворіють на тяжкі форми деяких хронічних захворювань, перелічених у списку захворювань, затвердженому в установленому законодавством порядку;
- особам, зараженим вірусом імунодефіциту людини внаслідок виконання медичних маніпуляцій;
- медичним працівникам, зараженим вірусом імунодефіциту людини внаслідок виконання службових обов'язків;
- особам, які перебували в складі діючої армії в період громадянської і Великої Вітчизняної воєн та під час інших бойових операцій по захисту України;
- особам з інвалідністю внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання I і II груп та особам з інвалідністю I і II груп з числа військовослужбовців та осіб рядового і начальницького складу Державної служби спеціального зв'язку та захисту інформації України;

- сім'ям осіб, які загинули при виконанні державних або громадських обов'язків;
- робітникам і службовцям, які тривалий час сумлінно пропрацювали у сфері виробництва;
- матерям, яким присвоєно звання «Мати-героїня», багатодітним сім'ям, сім'ям, що виховують дітей з інвалідністю, і самотнім матерям (батькам);
- сім'ям при народженні близнят;
- вчителям та іншим педагогічним працівникам загальноосвітніх шкіл і професійно-технічних навчальних закладів.

У статті 46 ЖКУ, зазначено, що поза чергою жила приміщення надається:

- особам з інвалідністю внаслідок Другої світової війни і порівняним до них у встановленому порядку особам протягом двох років з дати прийняття рішення про включення їх до списку на позачергове одержання жилого приміщення, а з них особам з інвалідністю першої групи з числа учасників бойових дій на території інших держав - протягом року з визначенням переважного права осіб з інвалідністю внаслідок Другої світової війни і порівняних до них у встановленому порядку осіб на одержання жилих приміщень перед всіма іншими категоріями позачерговиків;
- особам, реабілітованим відповідно до Закону України «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років», із числа тих, яких було піддано репресіям у формі (формах) позбавлення волі (ув'язнення) або обмеження волі чи примусового безпідставного поміщення здорової людини до психіатричного закладу за рішенням позасудового або іншого репресивного органу та яким встановлено інвалідність;
- громадянам, житло яких внаслідок стихійного лиха стало непридатним для проживання;
- особам, направленим у порядку розподілу на роботу в іншу місцевість;
- сім'ям, які мають п'ятьох і більше дітей, та у разі народження у однієї жінки одночасно трьох і більше дітей;
- особам, обраним на виборну посаду, коли це зв'язано з переїздом в іншу місцевість;

- членам сім'ї народного депутата України у разі його смерті в період виконання депутатських обов'язків у Верховній Раді України на постійній основі;

- працівникам протитуберкульозних закладів у разі виникнення професійного захворювання на туберкульоз [11].

У Законі України «Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту» (1993 р.), стаття 14. Пільги для учасників війни, встановлено, що учасникам війни (статті 8, 9 – це особи, які були залучені до складу формувань Цивільної оборони, які стали особами з інвалідністю внаслідок захворювань, пов'язаних з ліквідацією наслідків Чорнобильської катастрофи; стали особами з інвалідністю внаслідок загального захворювання або захворювання, отриманого під час проходження військової служби чи служби в органах внутрішніх справ, державної безпеки, інших військових формуваннях) надаються такі пільги:

13) першочергове забезпечення жилою площею осіб, які потребують поліпшення житлових умов, та першочергове відведення земельних ділянок для індивідуального житлового будівництва, садівництва і городництва, першочерговий ремонт жилих будинків і квартир цих осіб та забезпечення їх паливом;

У статті 16. Пільги для осіб, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною.

Особам, які мають особливі заслуги перед Батьківщиною (стаття 11) надаються такі пільги:

8) першочергове поліпшення житлових умов при наданні житла у будинках державного, у тому числі відомчого, і громадського житлового фонду з наданням при цьому додаткової жилої площі до 20 квадратних метрів;

9) звільнення від оплати послуг за оформлення документів на право власності на квартиру при її приватизації;

10) безплатний капітальний ремонт жилих будинків (квартир), що знаходяться у їх власності, відповідно до Положення про систему технічного обслуговування, ремонту та реконструкції жилих будинків [52].

Отже, нормативно-правовий захист житлових прав громадян України забезпечує держава, відповідно Житловим кодексом Української РСР, який який є чинним на території України та Конституцією України.

ТЕМА 2.8. СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ ПРАВ І ЗАКОННИХ ІНТЕРЕСІВ НЕПОВНОЛІТНІХ НОРМАМИ СІМЕЙНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Мета: ознайомити студентів із міжнародними документами, що надають соціальні гарантії захисту прав громадян; охарактеризувати документи правового поля України, призначені захищати інтереси дітей; виявити механізми формування правосвідомості дітей та учнівської молоді; сформувати у студентів уміння розкривати зміст законів та тлумачити їх на користь прав та інтересів дітей, молоді та їхніх батьків.

План

1. Міжнародні акти ООН з питань захисту прав дитини в сім'ї.
2. Соціально-правовий захист дітей через виплату аліментів.
3. Тимчасова виплата неповнолітнім дітям як умова соціального захисту.
4. Позбавлення та поновлення батьківських прав згідно законодавства України.

2.8.1. Міжнародні акти ООН з питань захисту прав дитини в сім'ї

22 грудня 2010 у Верховній Раді України відбулися парламентські слухання на тему: «Законодавче забезпечення та реальний стан дотримання прав дитини в Україні».

Результатом, яких в Україні було створено основні засади законодавчого забезпечення у сфері захисту прав дітей. Нормативно-правові акти, що регулюють діяльність центральних та місцевих органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування в цілому відповідають загальносвітовим гуманітарним підходам та положенням Конвенції ООН про права дитини, ратифікованої Україною в 1991 році.

З метою забезпечення права дітей на сімейне виховання системною стала практика національного усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, влаштування їх під опіку, піклування, в прийомні сім'ї та дитячі будинки сімейного типу.

Вдалося закріпити позитивну тенденцію до зменшення числа бездоглядних і безпритульних дітей. Удосконалено діяльність із

соціального супроводу сімей, які опинилися в складних життєвих обставинах, розширено мережу закладів соціального захисту та соціального обслуговування. Є позитивні напрацювання щодо підтримки багатодітних сімей.

В Україні функціонують такі міжнародні і державні документи щодо захисту прав дитини:

- Конвенція про права дитини (ратифіковано 27 лютого 1991 р.);
- Факультативний протокол до Конвенції про права дитини щодо торгівлі дітьми; дитячої проституції і дитячої порнографії (ратифіковано 3 квітня 2003 р.);
- Конвенція про заборону та негайні дії щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці № 182 Міжнародної організації праці (ратифіковано 5 жовтня 2000 р.);
- Конвенція Ради Європи про захист дітей від сексуальної експлуатації та сексуального насильства;
- Рекомендація СМ/Рес (2009) 10 про викорінення всіх форм насильства щодо дітей;
- Закон України від 26 квітня 2001 року № 2402-III «Про охорону дитинства»;
- Закон України від 5 березня 2009 року № 1065-VI «Про Загальнодержавну програму «Національний план дій щодо реалізації Конвенції ООН про права дитини» на період до 2021 року».

Так, у Конвенції про права дитини (20 листопада 1989 р.), стаття 9 зазначено, що: «Держави-учасниці забезпечують те, щоб дитина не розлучалася з батьками всупереч їх бажанню, за винятком випадків, коли компетентні органи згідно з судовим рішенням, визначають відповідно до застосовуваного закону і процедур, що таке розлучення необхідне в якнайкращих інтересах дитини. Таке визначення може бути необхідним у тому чи іншому випадку, наприклад, коли батьки жорстоко поведуться з дитиною або не піклуються про неї, або коли батьки проживають роздільно і необхідно прийняти рішення щодо місця проживання дитини» [23].

2. Під час будь-якого розгляду згідно з пунктом 1 цієї статті всім заінтересованим сторонам надається можливість брати участь у розгляді та викладати свою точку зору.

3. Держави-учасниці поважають право дитини, яка розлучається з одним чи обома батьками, підтримувати на регулярній основі особисті

відносини і прямі контакти з обома батьками, за винятком випадків, коли це суперечить найкращим інтересам дитини.

4. У тих випадках, коли таке розлучення впливає з якого-небудь рішення, прийнятого Державою-учасницею, наприклад, при арешті, тюремному ув'язненні, висилці, депортації чи смерті (включаючи смерть, що настала через будь-яку причину під час перебування даної особи у віданні держави) одного чи обох батьків або дитини, така Держава-учасниця надає батькам, дитині чи, якщо це необхідно, іншому члену сім'ї на їх прохання необхідну інформацію щодо місцеперебування відсутнього члена (членів) сім'ї, якщо надання цієї інформації не завдає шкоди добробуту дитини [23]. Держави-учасниці надалі забезпечують, щоб подання такого прохання само по собі не призводило до несприятливих наслідків для відповідної особи (осіб)».

2.8.2. Соціально-правовий захист дітей через виплату аліментів

Кожна дитина має право на рівень життя, достатній для її фізичного, інтелектуального, морального, культурного, духовного і соціального розвитку (стаття 8 Закону України «Про охорону дитинства») [54].

В Україні діє ґрунтовна нормативно-правова база щодо регулювання даного питання, зокрема, у статті 164 Сімейного кодексу України є вичерпний перелік підстав позбавлення батьківських прав. Зокрема, мати/батько можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона/він:

- не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я без поважної причини і протягом шести місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування;
- ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;
- жорстоко поводяться з дитиною;
- є хронічними алкоголіками або наркоманами;
- вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва;
- засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини.

Статтею 166 Сімейного Кодексу України визначено правові наслідки позбавлення батьківських прав, а саме:

- втрачає особисті немайнові права щодо дитини та звільняється від обов'язків щодо її виховання;
- перестає бути законним представником дитини;
- втрачає права на пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми;
- не може бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником;
- не може одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вона могла б мати у разі своєї неприцездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника, право на спадкування);
- втрачає інші права, засновані на спорідненості з дитиною [60].

Особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини. Відповідно до ч. ч. 1, 2 ст. 27 Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 року, держава визнає право кожної дитини на рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини. Батьки або інші особи, які виховують дитину, несуть основну відповідальність за забезпечення в межах своїх здібностей і фінансових можливостей умов життя, необхідних для розвитку дитини [23].

Конвенцією про права дитини визначено, що в усіх діях щодо дітей, незалежно від того, здійснюються вони державними чи приватними установами, що займаються питаннями соціального забезпечення, судами, адміністративними чи законодавчими органами, першочергова увага приділяється якнайкращому забезпеченню інтересів дитини. Держава зобов'язується забезпечити дитині такий захист і піклування, які необхідні для її благополуччя, беручи до уваги права й обов'язки її батьків, опікунів чи інших осіб, які відповідають за неї за законом, і з цією метою вживають всіх відповідних законодавчих і адміністративних заходів (ч. 1, 2 ст. 3) [23].

Відповідно до ч. 1 ст. 51 Конституції України, ст. 180 СК України батьки зобов'язані утримувати дітей до їх повноліття. Відповідно до ст. 247 Сімейного кодексу України – встановлення опіки та піклування не припиняє права дитини на отримання пенсії, аліментів, відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника та інших

соціальних виплат, призначених дитині відповідно до законів України, а також права власності дитини на ці виплати.

Згідно зі ст. 31 Закону України «Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування», батьки-вихователі є особами, які замінюють батьків, законними представниками своїх вихованців і захищають їхні права та інтереси в органах державної влади, у тому числі судових, як опікуни або піклувальники без спеціальних на те повноважень. Вони не можуть використовувати надані їм права всупереч інтересам дитини [45].

Згідно з ч.2 ст.182 Сімейного кодексу України, розмір аліментів має бути необхідним та достатнім для забезпечення гармонійного розвитку дитини. Мінімальний розмір аліментів на одну дитину не може бути меншим, ніж 50 відсотків прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку. Відповідно до Закону України Про Державний бюджет України на 2021 рік» прожитковий мінімум для дитини віком від 6 до 18 років становить: з 1 січня 2021 року - 2395 гривень, з 1 липня - 2510 гривень, з 1 грудня - 2618 гривень [60].

Відповідно до положення ч.1 ст.3 Конвенції про права дитини, ч.ч.7,8 ст.7 СК України при вирішенні будь - яких питань щодо дітей суд повинен керуватися максимальним забезпеченням інтересів дітей. При визначенні розміру аліментів суд згідно з п.17 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15.05.2006 року № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів» враховує думку сторін, стан здоров'я та матеріальне становище дитини. Таким чином, дитині, в усякому разі, повинен бути забезпечений належний рівень життя, необхідний для фізичного, розумового, духовного, морального і соціального розвитку дитини [23].

Порядок розгляду справ про стягнення аліментів з батьків, позбавлених батьківських прав

8 червня 2016 року набули чинності зміни, внесені до Сімейного кодексу України, які захищають права дитини. Відповідно до частини третьої ст. 166 Сімейного кодексу України, при задоволенні позову щодо позбавлення батьківських прав суд одночасно прийматиме рішення про стягнення аліментів на дитину. Навіть якщо ви відмовитеся отримувати аліменти, суд прийме рішення про перерахування аліментів на особистий рахунок дитини у відділенні

Державного ощадного банку України та зобов'яже вас відкрити особистий рахунок у місячний строк з дня набрання законної сили рішенням суду. Отже, справи про стягнення аліментів з батьків, позбавлених батьківських прав розглядаються в порядку позовного провадження районними, районними у містах, міськими та міськрайонними судами. За подання заяви про стягнення аліментів з батьків, позбавлених батьківських прав позивач звільняється від сплати судового збору, відповідно до Закону України «Про судовий збір» [60].

Таким чином, соціальний захист дітей, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме – це обов'язок держави гарантований Конституцією України. В даний час постійно триває робота щодо вдосконалення порядку призначення і виплати тимчасової державної допомоги таким дітям.

2.8.3. Тимчасова виплата неповнолітнім дітям як умова соціального захисту

Законодавча регламентація обов'язків батьків утримувати дитину не виключає наявність ситуацій, коли дитина не отримує аліментів.

Утримання дитини являється, насамперед, обов'язком її батьків. Держава несе субсидіарний (додатковий) обов'язок щодо надання дитині матеріального забезпечення, який може виконуватися різними способами.

Одним із таких способів є призначення тимчасової державної матеріальної допомоги дитині у випадках, коли місце проживання її батьків невідоме, або вони ухиляються від сплати аліментів, або не мають можливості утримувати дитину. Її виплата здійснюється за рахунок коштів Державного бюджету України.

Насамперед, метою призначення тимчасової державної допомоги є тимчасове утримання неповнолітньої дитини.

Постановою Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 р. №189 затверджено «Порядок призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідоме» (далі – тимчасова допомога) [40].

Відповідно до положень цієї постанови тимчасова допомога призначається у разі, коли:

- рішення суду про стягнення аліментів з одного з батьків не виконується у зв'язку з ухиленням від сплати аліментів або відсутністю у боржника коштів та іншого майна, на які за законом може бути звернено стягнення;

- один з батьків перебуває під арештом, слідством, на примусовому лікуванні, у місцях позбавлення волі, якого визнано в установленому порядку недієздатним, а також перебуває на строковій військовій службі;

- місце проживання (перебування) одного з батьків не встановлено.

При цьому слід зазначити, що така допомога призначається дитині віком до 18 років.

Проте, на дітей, які перебувають під опікою чи піклуванням або на повному державному утриманні тимчасова допомога не призначається [40].

Разом з цим, якщо дитина, яка перебуває у відповідній установі (закладі) на повному державному утриманні, під час літніх канікул перебуває вдома, зазначена допомога призначається за повні місяці такого перебування на підставі довідки установи (закладу) про те, що дитина в цей час не перебувала на повному державному утриманні.

Питання щодо призначення і виплати тимчасової допомоги слід вирішувати за місцем проживання (перебування) одного з батьків, який утримує дитину (далі - одержувач), в управлінні праці та соціального захисту населення районної, районної у м. Києві та Севастополі держадміністрації, структурному підрозділі з питань праці та соціального захисту населення виконавчого органу міської, районної у місті ради (далі - орган праці та соціального захисту населення).

При цьому слід зазначити, що у разі зміни місця проживання (перебування) одержувача виплата тимчасової допомоги продовжується органом праці та соціального захисту населення за новим місцем проживання (перебування) з місяця звернення одержувача.

Варто звернути увагу на перелік документів, які необхідні для призначення тимчасової допомоги.

Так, одержувач повинен подати до органу праці та соціального захисту населення за місцем проживання (перебування):

- заяву за формою, затвердженою Мінпраці;
- копію свідоцтва про народження дитини;

- довідку про реєстрацію місця проживання (перебування) дитини;
- довідку про реєстрацію місця проживання (перебування) одержувача.

Крім того, залежно від підстав, на яких призначається тимчасова допомога, додатково подаються такі документи:

- рішення суду (виконавчий лист) про стягнення з одного з батьків аліментів на дитину; довідка державної виконавчої служби, що підтверджує факт несплати аліментів одним з батьків протягом шести місяців, що передують місяцю звернення;
- довідка відповідної установи про перебування одного з батьків під арештом, слідством, на примусовому лікуванні, у місцях позбавлення волі, визнання його в установленому порядку недієздатним, а також перебування на строковій військовій службі;
- повідомлення органу внутрішніх справ про те, що місце проживання (перебування) одного з батьків дитини не встановлено.

Після надходження усіх необхідних документів органом праці та соціального захисту населення протягом десяти календарних днів приймається рішення про призначення або відмову в призначенні тимчасової допомоги.

Призначається така допомога кожні шість місяців починаючи з місяця, в якому подані усі необхідні документи. Для призначення допомоги на наступний шестимісячний строк одержувач повинен подати лише заяву, в якій повідомляє про обставини, що можуть бути підставою для продовження виплати допомоги.

Варто відмітити, що розмір тимчасова допомога становить 30 відсотків прожиткового мінімуму, встановленого законом для дитини відповідного віку.

Прожитковий мінімум на одну особу, а також окремо для тих, хто відноситься до основних соціальних і демографічних груп населення, щороку затверджується Верховною Радою України в законі про Державний бюджет України на відповідний рік.

2.8.4. Позбавлення та поновлення батьківських прав згідно законодавства України

Говорячи про дитину, варто пам'ятати, що сім'я залишається природним середовищем для фізичного, психічного, соціального і духовного розвитку дитини, її матеріального забезпечення і несе

відповідальність за створення належних умов для цього. Вона має виступати основним джерелом матеріальної та емоційної підтримки, психологічного захисту, засобом збереження і передачі національно-культурних і загальнолюдських цінностей прийдешнім поколінням. У першу чергу сім'я повинна залучати дітей до освіти, культури і прищеплювати загальнолюдські норми суспільного життя. Основними методами збереження та зміцнення здоров'я в умовах сім'ї має стати профілактика захворювань та дотримання певних гігієнічних правил у повсякденному житті, оптимальна фізична активність, загартування організму, повноцінне харчування, запобігання шкідливим явищам.

Усі державні та суспільні інституції мають підтримувати зусилля батьків або осіб, які їх замінюють, спрямовані на забезпечення відповідних умов для виховання, освіти, розвитку здорової дитини. Але існують випадки, коли позбавляють батьківських прав.

Позбавлення батьківських прав – санкція у сімейному праві, яка застосовується до батьків у разі невиконання ними своїх обов'язків щодо дітей. Може бути застосоване лише в судовому порядку і з підстав, визначених у Сімейному кодексі України.

Згідно з п. 15 постанови Пленуму Верховного Суду України «Про практику застосування судами законодавства при розгляді справ про усиновлення і про позбавлення та поновлення батьківських прав» від 30.03.2007 р. №3, позбавлення батьківських прав (тобто прав на виховання дитини, захист її інтересів, на відібрання дитини в інших осіб, які незаконно її утримують, та ін.), що надані батькам до досягнення дитиною повноліття та ґрунтуються на факті спорідненості з нею, є крайнім заходом впливу на осіб, які не виконують батьківських обов'язків, а тому питання про його застосування слід вирішувати лише після повного, всебічного, об'єктивного з'ясування обставин справи, зокрема ставлення батьків до дітей.

Виключний **перелік підстав позбавлення батьківських прав**, визначений ст. 164 Сімейного кодексу України. Мати (батько) можуть бути позбавлені судом батьківських прав, якщо вона (він):

1. не забрали дитину з пологового будинку або з іншого закладу охорони здоров'я і протягом 6 місяців не виявляли щодо неї батьківського піклування (без поважної причини);
2. ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини (тобто, свідомо та умисно не піклуються про фізичний і духовний розвиток дитини, її навчання, підготовку до самостійного

життя, не забезпечують необхідного харчування, медичного догляду, не спілкуються з дитиною в необхідному обсязі, не створюють умов для отримання нею освіти тощо);

3. жорстоко поводяться з дитиною (застосовують фізичне або психічне насильство, недопустимі методи виховання, принижують людську гідність дитини тощо);

4. є хронічними алкоголіками або наркоманами (ці факти мають бути підтверджені відповідними медичними висновками);

5. вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини (наприклад, залучають її до непосильної праці, заняття проституцією чи злочинною діяльністю), примушують її до жебракування та бродяжництва;

6. засуджені за вчинення умисного кримінального правопорушення щодо дитини [60].

Підстави для позбавлення батьківських прав відсутні при вчиненні злочину батьками з необережності (наприклад, випадкове заподіяння шкоди здоров'ю дитини у ході гри, при домашніх роботах і тощо).

Не може бути позбавлена батьківських прав особа, яка не виконує своїх батьківських обов'язків внаслідок душевної хвороби, недоумства, тривалого відрадження, утворення перешкод з боку іншого з батьків, з яким проживає дитина.

Позбавлення батьківських прав допускається тільки лише щодо дітей, які не досягли 18 років. Для позбавлення батьківських прав необхідно вчинити наступні дії:

1. встановити, що особа свідомо порушує батьківські обов'язки, злісно не виконує вимог та рекомендацій органів опіки і піклування, служб у справах неповнолітніх, навмисно ухиляється від лікування (хронічні алкоголіки, наркомани, токсикомани);

2. звернутись до органу опіки та піклування з тим, щоб отримати висновок щодо умов життя і виховання дитини, поведінку батьків, їх взаємини з дітьми та відношення до виконання своїх батьківських обов'язків;

3. звернутись до суду з позовною заявою про позбавлення батьківських прав.

Суд розглядає справи про позбавлення батьківських прав за позовною заявою:

1. одного із батьків, опікуна, піклувальника, особи в сім'ї якої проживає дитина;
 2. закладу охорони здоров'я, навчального або іншого дитячого закладу, в якому вона перебуває;
 3. органу опіки та піклування;
 4. прокурора;
 5. самої дитини, яка досягла чотирнадцяти років [60].
- При розгляді судом справи обов'язковою є участь органу опіки та піклування, який подає суду письмовий висновок щодо обставин справи. При цьому, такий висновок не є обов'язковим для суду і він може не погодитися з ним, якщо вважатиме, що він є недостатньо обґрунтованим чи суперечить інтересам дитини. Під час ухвалення рішення про позбавлення батьківських прав суд бере до уваги інформацію про здійснення соціального супроводу сім'ї (особи) у разі здійснення такого супроводу.

Відповідно до частини першої статті 170 СК України суд може постановити рішення про відібрання дитини від батьків або одного з них, не позбавляючи їх батьківських прав, у випадках, якщо батьки:

1. ухиляються від виконання своїх обов'язків по вихованню дитини;
2. жорстоко поведуться з дитиною;
3. є хронічними алкоголіками або наркоманами;
4. вдаються до будь-яких видів експлуатації дитини, примушують її до жебракування та бродяжництва [60].

А також в інших випадках, якщо залишення дитини у них є небезпечним для її життя, здоров'я і морального виховання. У цьому разі дитина передається другому з батьків, бабі, дідові, іншим родичам за їх бажанням або органів опіки та піклування.

Справи про позбавлення батьківських прав батька чи матері за загальним правилом розглядає місцевий суд за місцем реєстрації/проживання того з батьків, якого хочуть позбавити прав.

Якщо особа, яка подає позов до суду про позбавлення батьківських прав доповнить позовні вимоги стягненням чи зміною розміру аліментів, то заяву можна подавати до суду за місцем знаходження позивача.

За подання позову немайнового характеру особою сплачується судовий збір у розмірі 0,4 прожиткового мінімуму для працездатних

осіб відповідно до Закону України «Про судовий збір» (840,80 грн. у 2020 році).

До позовної заяви додаються, такі документи:

- свідоцтво про народження дитини;
- свідоцтво, що підтверджує укладення шлюбу (його розірвання);
- довіреність на представлення інтересів дитини (якщо позов подається опікунською радою або навчальною/медичною установою);
- акт обстеження побутових та житлових умов за адресою проживання дитини;
- висновок органу опіки та піклування про обґрунтованість подачі позову в суд;
- рішення суду про стягнення аліментів (якщо на відповідача були раніше покладені такі зобов'язання);
- відомості з виконавчої служби про наявність боргу за аліментними виплатами, порушення виконавчого провадження, кримінального провадження (в статті
- судовий вирок (якщо відповідач був засуджений за ухилення від сплати аліментів, нанесення побоїв дитині, неналежне виконання батьківських обов'язків і т. д.);
- відомості з органів поліції про факти жорстокого поводження з неповнолітнім або іншим членом сім'ї;
- довідка з наркологічного лікувального закладу про наявність у відповідача захворювань на алкоголізм, наркоманію;
- пояснення, свідчення;
- аудіо-, фото-, відеофайли;
- квитанція про сплату судового збору (документи, що дають право на звільнення від сплати судового збору).

Мати чи батько, яких було позбавлено батьківських прав, втрачають свої права щодо дитини, які за загальним правилом належать їм як батькам за фактом спорідненості з нею, а саме:

1. втрачають особисті немайнові права щодо дитини (наприклад, право вирішувати питання виховання дитини та навіть вільно спілкуватися з нею, право давати дозвіл на зміну дитиною свого прізвища чи імені, право визначати місце проживання дитини та дозволяти чи забороняти її виїзд закордон тощо), а також звільняються від обов'язків щодо її виховання;

2. перестають бути законним представником дитини (не можуть як раніше представляти без окремої довіреності її інтереси в судах чи інших органах і тощо);

3. втрачають права на будь-які пільги та державну допомогу, що надаються сім'ям з дітьми;

4. не можуть бути усиновлювачем, опікуном та піклувальником (тобто не зможуть усиновити іншу дитину);

5. не можуть одержати в майбутньому тих майнових прав, пов'язаних із батьківством, які вони могли б мати у разі своєї непрацездатності (право на утримання від дитини, право на пенсію та відшкодування шкоди у разі втрати годувальника тощо);

6. втрачають інші права, засновані на спорідненості з дитиною (наприклад, їх дитина може бути усиновлена без їх згоди, як батьків);

7. втрачають право на спадкування після дитини (крім випадків, коли їх спадкування передбачене заповітом дитини).

Особа, позбавлена батьківських прав, не звільняється від обов'язку щодо утримання дитини. Крім того, одночасно з позбавленням батьківських прав суд може вирішити питання про стягнення аліментів на дитину з боку такого батька (матері).

Наслідки позбавлення батьківських прав для дитини:

1. Позбавлення батьківських прав одного з батьків: дитина залишається жити з другим з батьків. Суд може прийняти рішення про виселення того з батьків, хто позбавлений батьківських прав, з житла, в якому він проживає з дитиною, якщо у нього є інше житло, або примусово поділити житло чи зобов'язати здійснити його примусовий обмін.

2. Позбавлення батьківських прав обох батьків: дитина передається під опіку органам опіки та піклування. Ці органи вирішують, яким особам або установам слід передати дитину на виховання: призначають опікуна (піклувальника) або, в залежності від віку та стану здоров'я, віддають дитину до дитячого будинку, сімейного дитячого будинку, школи-інтернату. Дитина може бути передана на виховання бабусі та дідусю, повнолітнім брату та сестри, іншим родичам дитини, мачусі, вітчиму, які виявили таке бажання та звернулися з відповідною заявою.

Мати та батько, позбавлені батьківських прав, мають право бачитися з дитиною з дозволу суду. З цією метою необхідно подати до суду відповідну заяву про надання їм права на побачення.

Розглядаючи заяву, суд перевіряє чи не завдасть шкоди життю, здоров'ю та моральному вихованню дитини такі побачення та може дозволити разові або періодичні побачення з дитиною за умови присутності іншої особи.

Позбавлення батьківських прав особи, що знаходиться на тимчасово окупованій території, відбувається у такому ж порядку, як і всіх інших.

Особливості такої справи пов'язані з тим, до якого суду необхідно звертатися для розгляду справи. Адже, за загальним правилом, позов про позбавлення батьківських прав подається до суду за зареєстрованим місцем проживання відповідача.

На окупованій території українські суди не працюють. Але для кожного населеного пункту, який залишився на цій території, визначений відповідний суд на підконтрольній території, до якого можна звернутися з позовом.

Незначна складність розгляду таких справ пов'язана із викликами відповідача у судові засідання. Для цього суд просто розміщує відповідне оголошення на своєму сайті. У такому випадку не має значення чи прибув відповідач у судові засідання, воно може відбутися і без нього. Якщо позивач також не може особисто бути присутнім у судовому засіданні, бо проживає в іншому місті, то можливо провести розгляд справи у режимі відеоконференції.

Добровільно відмовитися від дитини неможливо! Якщо чоловік не є біологічним батьком дитини – застосовується процедура оспорювання батьківства.

В останній час набуває поширення експертиза, що зветься «Генна дактилоскопія» (судово-генетична експертиза), висновок якої на 100% дає ствердну відповідь, чи є дана особа батьком (матір'ю) дитини, чи ні. Водночас, висновки судово-генетичної експертизи суд оцінює з урахуванням положень статті 89 Цивільного процесуального кодексу України, згідно з якою жодні докази не мають для суду заздальгідь встановленої сили, він суд оцінює належність, допустимість, достовірність кожного доказу окремо, а також достатність і взаємний зв'язок доказів у їх сукупності (пункт 9 постанови Пленуму Верховного Суду України від 15 травня 2006 року № 3 «Про застосування судами окремих норм Сімейного кодексу України при розгляді справ щодо батьківства, материнства та стягнення аліментів»).

Однак, при розгляді справ про позбавлення батьківських прав трапляються випадки, коли батько подає до суду заяву про те, що він не заперечує проти позбавлення батьківських прав. Суд оцінює таку заяву, разом з усіма іншими доказами, а тому навіть у такому випадку потрібно доводити наявність підстав для позбавлення батьківських прав.

Позбавленням батьківських прав держава захищає дітей від тих батьків, які своїми вчинками, способом життя та ставленням до життя і здоров'я несуть серйозну загрозу для здоров'я та навіть життя власних дітей. У той же час, недбайливим батькам закон надає шанс відновити втрачені батьківські права, якщо вони кардинально змінили свої життєві цінності та ставлення до власного батьківського обов'язку. Процес поновлення батьківських прав є можливим винятково в судовому порядку.

Позбавлення батьківських прав має безстроковий характер. Чинним законодавством визначена можливість поновлення батьківських прав. Оскільки позбавити батьківських прав може лише суд, тому поновлення батьківських прав можливо тільки в судовому порядку.

Так, відповідно до положень ч.1 ст. 169 СКУ: право на звернення до суду з позовом про поновлення батьківських прав мають мати, батько, що позбавлені батьківських прав особисто. Хотілося б зазначити, що такого права не надано ні органам опіки та піклування, ні представникам батьків, ні діду, ні бабі, ні закладам охорони здоров'я, ні дитячим закладам. При поданні таких заяв цих осіб суд відмовляє у прийнятті заяви (стаття 185 ЦПК) [60].

До матеріалів справи долучаються:

- рішення суду про позбавлення батьківських прав;
- акти обстеження умов проживання батьків;
- характеристики як за місцем роботи, так і за місцем проживання;
- довідка лікаря, що позивач пройшов курс лікування від алкогольної залежності, психічно здоровий, тощо;
- інші докази, що засвідчують виправлення позивача чи інші умови, за яких було позбавлено батьківських прав;
- висновок органу опіки та піклування щодо можливості поновлення позивачів у батьківських правах.

Підстави за яких поновлення батьківських прав неможливе:

- якщо дитина була усиновлена і усиновлення не скасоване або не визнане недійсним судом.

- якщо на час розгляду справи судом дитина досягла повноліття.

Порядок розгляду судом справи про поновлення батьківських прав:

- Заява про поновлення батьківських прав приймається судом до розгляду незалежно від часу постановлення рішення про позбавлення батьківських прав. Це може бути місяць, декілька місяців, рік тощо, бо законом конкретно не встановлено мінімального строку звернення до суду після позбавлення батьківських прав.

- Справи про поновлення батьківських прав розглядаються в порядку цивільного судочинства в загальному позовному порядку, з додержанням правил підсудності і правил пред'явлення позову та відкриття провадження у справі.

- Позивачем виступає особа, яка була позбавлена батьківських прав, відповідачем – другий із батьків, з яким проживає дитина, або орган опіки та піклування, якщо дитину виховує інша особа, третіми особами можуть бути залучені ті особи, з якими проживають діти, а також орган опіки та піклування для дачі висновку за справою.

- Орган опіки та піклування, повинен до початку розгляду справи надати письмовий висновок про можливість поновлення батьківських прав. Однак, суд може не погодитися з висновком органу опіки та піклування, якщо він є недостатньо обґрунтованим, суперечить інтересам дитини.

- Суд перевіряє, наскільки змінилася поведінка особи, позбавленої батьківських прав, та обставини, що були підставою для позбавлення батьківських прав, і постановляє рішення відповідно до інтересів дитини.

- При вирішенні справи про поновлення батьківських прав одного з батьків суд бере до уваги думку другого з батьків, інших осіб, з ким проживає дитина, а також думку дитини, якщо вона може її висловити.

- Рішення суду про поновлення батьківських прав після набрання ним законної сили суд надсилає органу державної реєстрації актів цивільного стану за місцем реєстрації народження дитини. У разі відмови в задоволенні позову про поновлення батьківських прав

повторно звернутися до суду з таким позовом можна лише через один рік із часу набрання відповідним рішенням суду законної сили.

- Батьки, поновлені у своїх правах, знову набувають батьківських прав і обов'язків у повному обсязі.

У разі відмови в позові про поновлення батьківських прав повторне звернення із позовом про поновлення батьківських прав можливе лише після спливу одного року з часу набрання чинності рішенням суду про таку відмову.

РОЗДІЛ ІІІ. ПРАКТИЧНІ ЗАНЯТТЯ

ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

Практичне заняття № 1

Тема 1. Основні законодавчі акти, що захищають права та інтереси людей. понятійний апарат соціального захисту особистості.

Мета: ознайомити студентів із міжнародними документами, що надають соціальні гарантії захисту прав громадян; охарактеризувати документи правового поля України, призначені захищати інтереси дітей; виявити механізми формування правосвідомості дітей та учнівської молоді; сформувати у студентів уміння розкривати зміст законів та тлумачити їх на користь прав та інтересів дітей, молоді та їхніх батьків.

План

1. Проаналізувати міжнародні правові документи, як основу соціального захисту прав дітей та молоді.
2. Виокремити вразливі групи людей та визначити їх особливості щодо соціально-правового захисту.
3. Охарактеризувати заклади соціального захисту дітей.
4. Розкрити суть понять «соціальний захист» та «система соціального захисту».
5. Проаналізувати сучасні уявлення про захист громадян.

Завдання для самостійної роботи:

1. Законспектувати Європейську Соціальну Хартію; Європейську Конвенцію про визнання та виконання рішень стосовно опіки над дітьми, Європейську Конвенцію про здійснення прав дітей.
2. Скласти таблицю уразливих груп дітей та їх прав і основних обов'язків життєдіяльності у сучасному середовищі.
3. Виписати заклади соціального захисту дітей та молоді в Україні.

4. Скласти план заходів у загальноосвітній школі щодо ознайомлення школярів з їхніми правами та обов'язками.

Основні поняття та категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів:

Законспектувати поняття

- ✓ «права дитини»
- ✓ «права людини
- ✓ «права сім'ї»
- ✓ «правова активність»
- ✓ «правова культура»
- ✓ «правова освіта», «правова поведінка»
- ✓ «правове виховання»
- ✓ «правосвідомість»
- ✓ «захист дитинства»
- ✓ «відповідальність»
- ✓ «закон»
- ✓ «соціальна відповідальність»
- ✓ «десоціалізація»
- ✓ «соціальний захист»

Практичне заняття № 2

Тема 2. Основні вимоги у діяльності соціального працівника щодо соціального захисту

Мета: ознайомити студентів з професійними вимогами, обов'язками працівника соціальної сфери; навчити студентів застосовувати засоби соціально-правової політики в сфері соціального захисту, базові знання з юриспруденції та законодавства України в галузі соціального забезпечення; розвивати у студентів вміння застосовувати нормативно-правову базу в захисті соціальних груп населення; формувати у студентів правову культуру.

План

1. Охарактеризувати професійні вимоги до соціальних працівників та його особистих якостей.
2. Визначити обов'язки працівника соціальної сфери.

3. Назвати професійні ролі соціальних працівників та головні функції спеціалістів із соціальної роботи.
4. Визначити соціальні завдання Закону України «Про охорону дитинства»
5. Вивчити стан реалізації прав дітей та молоді в Україні.
6. Визначити ступінь відповідальності органів внутрішніх справ як одного із суб'єктів соціального захисту неповнолітніх.

Завдання для самостійної роботи:

1. Запропонуйте власні професійні вимоги до соціального працівника-майбутнього.
2. Підготувати виступ щодо дотримання прав дітей в Україні згідно Конституції України, Закону України «Про охорону дитинства» та інформації із ЗМІ.
3. Підготувати виступ на одну із тем:
 - «Охорона дитинства: реалії та перспективи»,
 - «Соціальний працівник: права та обов'язки».

Основні поняття та категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів:

Законспектувати поняття

- ✓ «соціальний працівник»
- ✓ «ролі соціального працівника »
- ✓ «функції соціального працівника»
- ✓ «обов'язки соціального працівника»
- ✓ «дитина»
- ✓ «дитинство»
- ✓ «охорона дитинства»
- ✓ «правова освіта»
- ✓ «правовий захист»
- ✓ «девіантна поведінка»

Практичне заняття № 3-4

Тема 3. Соціальний захист законних інтересів дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.

Мета: формувати у студентів суть та зміст понять «соціальний захист» та «система соціального захисту»; ознайомити студентів із

змістом нормативно-правових актів щодо захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків; тлумачити їх на користь прав та інтересів громадян України; користуватися основними документами стосовно правового захисту людей у системі соціального захисту населення; використовувати основну і додаткову літературу для аналізу та вирішення соціально-педагогічних проблем.

План

1. Розкрити діяльність органів влади по виявленню дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.
2. Окреслити завдання органів опіки і піклування по соціальному захисту дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.
3. Розкрити права і обов'язки опікуна, піклувальника, прийомних батьків, усиновителів.
4. Визначити пільги встановленні державою для даної категорії дітей.
5. Окреслити соціально-правозахисні пільги, що встановлені державою для даної категорії дітей-випускників шкіл.

Завдання для самостійної роботи:

1. Законспектувати законодавчі документи, що стосуються соціального захисту дітей-сиріт.
2. Підготувати таблицю щодо прав та обов'язків опікунів, піклувальників, прийомних батьків, усиновителів.
3. Встановити вимоги до осіб, які хочуть бути опікунами, піклувальниками, усиновителями, прийомними батьками.
4. Підготувати есе на одну із тем:
 - «Проблема сирітства»,
 - «Я беру участь в програмі «Щастя кожному»».

Основні поняття та категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів:

Законспектувати поняття

- ✓ «дитина-сирота»
- ✓ «опіка»
- ✓ «піклування»
- ✓ «усиновлення»

- ✓ «прийомна сім'я»
- ✓ «дитячий будинок сімейного типу»
- ✓ «батьківство»
- ✓ «сирітство»
- ✓ «соціальне сирітство»

Практичне заняття № 5-6

Тема 4. Соціальний захист і державна допомога окремим категоріям населення

Мета: навчити студентів застосовувати засоби соціально-правової політики в сфері соціального захисту, базові знання з юриспруденції та законодавства України в галузі соціального забезпечення; застосовувати нормативно-правову базу в захисті соціальних груп населення. Виховувати у студентів здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

План

1. Документи (державні, міжнародні) про правовий захист осіб з інвалідністю.
2. Законодавче забезпечення багатодітних сімей.
3. Соціально-правова допомога біженцям та переселенцям.
4. Законодавче забезпечення обдарованих дітей.
5. Турбота про малолітніх матерів та їх дітей.
6. Соціально-правова допомога військовослужбовцям-учасникам військових дій та їх сім'ям.

Завдання для самостійної роботи:

1. Визначити документи, що захищають права осіб з інвалідністю.
2. Проаналізувати законодавче забезпечення багатодітних сімей.
3. Означити законодавче забезпечення біженців та переселенців.

4. Підготувати есе на одну із тем:

- «Ми турбуємось про...»,
- «Країна дбає про дітей».

Основні поняття та категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів:

Законспектувати поняття

- ✓ «об'єкт»
- ✓ «суб'єкт»
- ✓ «біженець»
- ✓ «обдарована дитина»
- ✓ «особа з інвалідністю»
- ✓ «дитина з девіантною поведінкою»
- ✓ «багатодітна сім'я»
- ✓ «тато»
- ✓ «мама»
- ✓ «допомога»
- ✓ «соціальна допомога»
- ✓ «правовий захист»

**ЗМІСТОВИЙ МОДУЛЬ 2. ХАРАКТЕРИСТИКА
ДІЯЛЬНОСТІ СОЦІАЛЬНОГО ПРАЦІВНИКА У СИСТЕМІ
СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ**

Практичне заняття № 7

Тема 5. Соціальний захист населення і охорона здоров'я

Мета: навчити студентів застосовувати засоби соціально-правової політики в сфері соціального захисту, базові знання з юриспруденції та законодавства України в галузі соціального забезпечення; застосовувати нормативно-правову базу в захисті соціальних груп населення. Виховувати у студентів здатність реалізувати свої права і обов'язки як члена суспільства, усвідомлювати цінності громадянського (вільного демократичного) суспільства та необхідність його сталого розвитку, верховенства права, прав і свобод людини і громадянина в Україні.

План

1. Особливості соціального страхування в Україні як один із аспектів соціального захисту.
2. Соціальна допомога як головна складова соціального захисту населення.
3. Соціальні послуги як складові соціального захисту населення.
4. Особливості соціального захисту дітей та підлітків в Україні.
5. Проблеми та особливості охорони здоров'я в Україні.

Завдання для самостійної роботи:

1. Законспектувати Закон України «Про соціальні послуги».
2. Законспектувати Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування».

Основні поняття та категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів:

Законспектувати поняття

- ✓ «соціально-педагогічна діяльність»
- ✓ «соціально-правовий захист»
- ✓ «об'єкт соціально-правового захисту»
- ✓ «суб'єкт соціально-правового захисту»

Практичне заняття № 8-9

Тема 6. Соціальний захист прав громадян та неповнолітніх нормами законодавства про працю

Мета: сформувати у студентів знання про суть та зміст понять «охорона праці» та «умови праці»; ознайомити студентів із змістом нормативно-правових актів щодо захисту прав про працю неповнолітніх, ознайомити студентів із Кодексом законів про працю; тлумачити їх на користь прав та інтересів громадян України; користуватися основними документами стосовно правового захисту неповнолітніх у системі соціального захисту; використовувати основну і додаткову літературу для аналізу та вирішення соціально-педагогічних проблем; виховувати у студентів правову культуру.

План

1. Охарактеризувати міжнародні акти ООН про працю.
2. Проаналізувати соціальне право молоді на перше робоче місце.
3. Охорона праці неповнолітніх.
4. Охарактеризувати положення законодавства України про тривалість робочого часу та норми виробітку неповнолітніх.
5. Проблеми та їх вирішення як основа соціального захисту про розірвання трудової угоди з неповнолітнім.
6. Роль і завдання державної служби зайнятості населення як соціального гаранта прав дітей та молоді в Україні.
7. Проаналізувати права, обов'язки та соціальні гарантії учнів, слухачів та випускників закладів професійно-технічної освіти.

Завдання для самостійної роботи:

1. Законспектувати статті Кодексу про працю, що мають відношення до соціального захисту прав дітей та молоді щодо праці.
2. Виявити механізм соціального захисту прав дітей та молоді щодо праці.
3. Скласти таблицю про права та обов'язки дітей та молоді щодо праці в Україні.
4. Порівняйте міжнародні документи про захист трудових прав дітей та підлітків з нормами українського законодавства. Складіть таблицю з відмінними і подібними статтями.
5. Назвіть та охарактеризуйте нормативно-правові акти щодо захисту трудових прав дітей.
6. Підготувати есе на одну із тем:
 - «Праці неповнолітніх: необхідність чи навички життя»,
 - «Я беру участь в бесіді «Людська праця очима дитини».

Основні поняття та категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів:

Законспектувати поняття

- ✓ «праця»
- ✓ «трудова діяльність»
- ✓ «робочий час»
- ✓ «норма виробітку»
- ✓ «відпустка»

- ✓ «робоче місце»
- ✓ «робочий час»
- ✓ «трудова угода»
- ✓ «соціальні гарантії»
- ✓ «умови праці»
- ✓ «охорона праці»
- ✓ «відпочинок»

Практичне заняття № 10

Тема 7. Соціальний захист житлових прав населення

Мета: формувати у студентів вміння застосовувати засоби соціально-правової політики в сфері соціального захисту, базові знання з юриспруденції та законодавства України в галузі соціального забезпечення; застосовувати нормативно-правову базу в захисті соціальних груп населення.

План

1. Особливості соціального захисту прав населення на користування та володіння житлом за Конституцією України.
2. Основні соціальні права дітей та молоді на користування та володіння житлом за міжнародними документами та Конституцією України.
3. Особисті немайнові права та обов'язки населення.
4. Майнові правовідносини батьків і дітей.
5. Права громадян при приватизації.
6. Житловий Кодекс України як інструмент захисту соціальних прав громадян на право користування житлом.
7. Управління праці та соціального захисту населення як гарант житлових прав.

Завдання для самостійної роботи:

1. Законспектувати норми Житлового Кодексу, що стосуються прав дітей та молоді.
2. Проаналізуйте роботу Управління праці та соціального захисту населення у Вашому регіоні щодо захисту майнових прав.
3. Виявити механізм соціального захисту прав громадян щодо майна.

4. Скласти таблицю житлових прав дітей та молоді та обов'язки батьків, опікунів та піклувальників щодо дотримання гарантій по забезпеченню житлом.

5. Розробити рольову гру (виявити права та обов'язки власників житла, наймачів та дітей) на тему:

- «Ми здаємо в оренду житло»,
- «Ми купуємо житло в кредит».

Основні поняття та категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів:

Законспектувати поняття

- ✓ «Житловий Кодекс України»
- ✓ «майнові правовідносини»
- ✓ «немайнові правовідносини»
- ✓ «житло»
- ✓ «приватизація»
- ✓ «право»
- ✓ «обов'язок»
- ✓ «правовідносини»
- ✓ «майно»
- ✓ «соціальне право»
- ✓ «захист»
- ✓ «батьківство»
- ✓ «сім'я»

Практичне заняття № 11

Тема 8. Соціальний захист прав і законних інтересів неповнолітніх нормами сімейного законодавства

Мета: ознайомити студентів із міжнародними документами, що надають соціальні гарантії захисту прав громадян; охарактеризувати документи правового поля України, призначені захищати інтереси дітей; виявити механізми формування правосвідомості дітей та учнівської молоді; сформувати у студентів уміння розкривати зміст законів та тлумачити їх на користь прав та інтересів дітей, молоді та їхніх батьків.

План

1. Міжнародні акти ООН з питань захисту прав дитини в сім'ї.

2. Шлюбні відносини неповнолітніх у соціально-правовому законодавстві.
3. Соціально-правовий захист дітей через виплату аліментів.
4. Тимчасова виплата неповнолітнім дітям як умова соціально-педагогічного захисту.
5. Порядок усиновлення дітей та молоді згідно законодавства України.
6. Опіка, піклування над дітьми.
7. Позбавлення та поновлення батьківських прав згідно законодавства України.
8. Охарактеризуйте роботу служби у справах сім'ї, дітей та молоді щодо соціального захисту неповнолітніх.

Завдання для самостійної роботи:

1. Законспектувати статті Сімейного Кодексу, що стосуються прав дітей та молоді.
2. Законспектувати Закон України «Про охорону дитинства».
3. Перерахувати пільги, що надаються державою дітям-сиротам, та дітям, позбавленим батьківського піклування.
4. Розробити тренінгові вправи за статтями Сімейного Кодексу (на окремому аркуші).

Основні поняття та категорії для самостійного опрацювання студентами у вигляді словника термінів:

Законспектувати поняття

- ✓ «соціальний захист»
- ✓ «шлюбні відносини»
- ✓ «усиновлення»
- ✓ «батьківство»
- ✓ «опіка»
- ✓ «піклування»
- ✓ «позбавлення батьківських прав»
- ✓ «поновлення батьківських прав»
- ✓ «право дитини»
- ✓ «пільги»
- ✓ «Сімейний Кодекс»
- ✓ «Конституція»
- ✓ «повноліття»

- ✓ «аліменти»
- ✓ «виплата аліментів»
- ✓ «сім'я»
- ✓ «дистанційна сім'я»

ПІДСУМКОВІ ЗАПИТАННЯ ДЛЯ САМОПЕРЕВІРКИ З НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ «СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ»

1. Що не належить до принципів надання соціальних послуг?
2. Які є форми надання соціальних послуг?
3. Які види соціальних послуг можуть надаватися відповідно до Закону України «Про соціальні послуги»?
4. Хто має право на отримання соціальних послуг?
5. Чого стосується соціальний захист у широкому розумінні?
6. Дайте визначення терміну «Соціальний працівник»?
7. Які є основні форми надання соціальних послуг згідно законодавства в Україні?
8. Коли було прийнято основи законодавства України про загальнообов'язкове державне соціальне страхування?
9. У якому нормативному документі закріплюється право на соціальний захист?
10. Коли було прийнято Закон України «Про соціальні послуги»?
11. Який основний центральний орган виконавчої влади здійснює соціальний захист в Україні?
12. Дайте визначення поняттю «Державні соціальні гарантії»?
13. Що не належить до принципів надання соціальних послуг?
14. Що належить до адресної матеріальної допомоги?
15. У якому вигляді надається матеріальна допомога?
16. Що належать до соціальних послуг медичного страхування?
17. Як можуть надаватися соціальні послуги?
18. Який державний орган виконавчої влади здійснює найбільший комплекс функцій у сфері соціальних послуг?
19. Що є соціальними послугами?
20. Дайте визначення терміну «Соціальне обслуговування»?
21. Що є складними життєвими обставинами у соціальній сфері?
22. Як здійснюється соціальне обслуговування?
23. Що є видами соціальних послуг?
24. На яких принципах ґрунтується надання соціальних послуг?
25. Які існують обмеження права на отримання соціальних послуг?

26. Хто надає соціальні послуги згідно чинного законодавства України?
27. Хто такий соціальний працівник?
28. Який є пріоритетний напрям у сфері соціального захисту осіб з інвалідністю?
29. Що є основою соціального захисту від безробіття та безробітних?
30. З яких секторів складається система надання соціальних послуг?
31. Скільки разів Україна зобов'язана звітувати перед Міжнародною спільнотою про виконання Україною Конвенції ООН про права дитини?
32. Що є характерними ознаками допомоги по соціальному забезпеченню?
33. Які складові частини має соціальний захист в Україні?
34. Які є основні функції соціального захисту в Україні?
35. Який буває стаж за чинним законодавством?
36. Який розмір та вид допомоги залежить від тривалості трудового стажу?
37. Кому призначаються пенсії за віком?
38. Які виплати здійснюються за рахунок прямих асигнувань з Державного бюджету України?
39. Які правові документи є міжнародними джерелами права соціального захисту?
40. Хто здійснює управління соціальним забезпеченням?
41. За яких умов надається державна соціальна допомога?
42. Який один із принципів права соціального захисту передбачає забезпечення пенсіями та допомогами на певному рівні?
43. Які поняття «соціальне забезпечення» і «соціальний захист» за суттю?
44. Якими законами регулюється пенсійне забезпечення в Україні?
45. У якому нормативному документі визначений порядок обчислення страхового стажу?
46. Які види пенсії визначені у Законі України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування»?
47. Хто має право на пенсійне забезпечення в Україні за Конституцією України?
48. Який закон України гарантує права та соціальний захист дітей та підлітків ?
49. Які є основні види надання соціальних послуг?
50. Яким є основне завдання соціального захисту в Україні?

ПИТАННЯ ДЛЯ ПОВТОРЕННЯ КУРСУ

1. Розкрийте сутність поняття «Соціальний захист».
2. Охарактеризуйте сучасні уявлення про захист громадян.
3. Опишіть основні принципи соціального захисту у міжнародних документах.
4. Опишіть особливості соціального страхування в Україні як один із аспектів соціального захисту.
5. Соціальні пільги та гарантії для людей з інвалідністю.
6. Проаналізуйте соціальну допомогу та соціальні послуги як складові соціального захисту населення.
7. Розкрийте завдання Конституції України із захисту прав особистості.
8. Державне управління у сфері соціального захисту населення.
9. Соціальні послуги як складові соціального захисту населення.
10. Назвіть функції системи соціального захисту.
11. Відмітити, за яким міжнародним документом визначається поняття «дитина».
12. Визначити аспекти соціально-правового захисту дитини, що передбачені законом України «Про освіту». Приклади.
13. Визначити пільги, які надає Міністерство охорони здоров'я дітям-сиротам. Приклади.
14. Окреслити визначення поняття «дитинство».
15. Визначити з якого віку видається паспорт громадянина України.
16. Дати визначення за Конвенцією ООН про права дитини поняття «дитина».
17. Вказати вік, з якого можна вступати до шлюбу жінкам.
18. Вказати, які обов'язки мають діти щодо батьків.
19. Означити, як карається ухилення від призову на строкову військову службу.
20. Означити, на який термін можна доставляти до органів внутрішніх справ неповнолітніх, які вчинили адміністративне правопорушення.
21. Розкрити, як Україна забезпечує дітей і підлітків медичною допомогою.

22. Визначити, які є навчально-виховні заклади для дітей-сиріт і дітей, які залишилися без піклування батьків.

23. Означити коли Україна ратифікувала Конвенцію з прав дитини.

24. Розкрити гарантії, які має дитина, яка, як вважається, порушила кримінальне законодавство чи обвинувачується в його порушенні.

25. Дати визначення поняття «права дитини».

26. Вказати права дитини, проголошені у Конвенції ООН.

27. Вказати, яку обов'язкову безоплатну освіту повинні отримати всі діти України.

28. Пояснити право дитини: «вільно висловлювати свої думки».

29. Визначити обов'язок держави перед дітьми.

30. Пояснити принципи, що містить Декларація прав дитини.

31. Дати визначення поняття «соціальний захист дітей».

32. Пояснити, за яких умов потрібна згода дитини при зміні її громадянства.

33. Вказати рік прийняття Декларації прав дитини.

34. Вказати, хто може бути засновником об'єднання громадян.

35. Вказати, які основні закони України забезпечують захист інтересів і прав дитини.

36. Розкрити структуру освіти, яку можуть здобути діти та молодь в Україні.

37. Визначити, як за законом України записується ім'я та по батькові дитини.

38. Відмітити, з якого віку можна вступати до шлюбу чоловікам.

39. Окреслити, які обов'язки батьків щодо утримання своїх дітей.

40. Визначити, з якого віку настає кримінальна відповідальність.

41. Розкрити, як карається втягнення неповнолітніх у злочинну діяльність.

42. Визначити права дітей, що народилися у недійсному шлюбі.

43. Вказати різницю у роках, яка повинна бути між усиновителем і усиновленою дитиною.

44. Пояснити, хто не може бути усиновителем.

45. Окреслити основні права дітей.

46. Розкрити у яких випадках проводиться усиновлення без згоди батьків.

47. Вказати кількість дітей, яка має бути у дитячому будинку сімейного типу.

48. Вказати хто може бути засновниками об'єднання громадян.

49. Перерахувати завдання правового виховання.

50. Вказати, коли було ратифіковано Конвенцію ООН про права дітей.

51. Вказати вік, з якого дитину доставляють у приймальник-розподільник.

52. Вказати, хто є об'єктом СПД по захисту прав дитини.

53. Вказати, хто є суб'єктом СПД по захисту прав дитини.

54. Охарактеризувати Закон України «Про охорону дитинства».

55. Розкрити суть і спрямованість Закону України «Про освіту».

56. Охарактеризувати Сімейний кодекс України.

57. Розкрити завдання Конституції України по захисту прав особистості.

58. Розкрити права дітей за Законом України «Про громадянство України».

59. Визначити основні напрямки Національної програми «Діти України».

60. Охарактеризувати «Основи законодавства України про охорону здоров'я».

ТЕРМІНОЛОГІЧНИЙ СЛОВНИК

Адаптація – пристосування людини або групи людей до нового соціального середовища, а частково і пристосування до них цього середовища з метою співіснування та взаємодії.

Активність особистості – здатність людини до свідомої діяльності, міра цілеспрямованого, планомірного перетворення нею навколишнього середовища й самої себе на основі засвоєння багатств матеріальної і духовної культури.

Асоціальна особистість – людина, соціальний індивід, поведінка якого не співпадає із загальноприйнятими в даному суспільстві соціальними нормами. А.О. порушує права та інтереси суспільства в цілому і його громадян, зокрема, але ці порушення не досягають протизаконних дій.

Батьківство – факт походження дитини від певного чоловіка; юридично засвідчується органами реєстрації громадянського стану про народження.

Батьківські права та обов'язки – особлива форма взаємовідносин батьків і дітей, зумовлена історичним розвитком, закріплена в моральних та юридичних нормах і правилах поведінки. Одне з головних – право на виховання дітей, їх соціальне забезпечення. Б.п.о. регламентовано у Сімейному кодексі України. Невиконання визначених суспільною мораллю та юридичними законами держави обов'язків призводить до втрати батьківських прав на дітей.

Бездоглядність дитяча – послаблення чи відсутність нагляду за поведінкою, заняттями дітей, підлітків з боку батьків та осіб, які їх замінюють.

Безпритульні діти – це особи до 18 років, які протягом довгого чи короткого часу живуть в середовищі вулиці. Вони не мають постійного місця проживання, бродяжать, мають свої угруповання, специфічні контакти на вулиці.

Бідність (злиденність) - показник критично низького рівня життя малозабезпечених громадян і категорій населення, недостатнього ступеня задоволення їхніх матеріальних і духовних потреб; соціальний індикатор необхідності здійснення адресної соціальної допомоги, введення законодавчо установлених додаткових соціальних гарантій для найбільш уразливих верств населення. Відображає грань

фізіологічного виживання людини й характеризується системою кількісних і якісних показників: співвідношенням реальних доходів на душу населення й прожиткового мінімуму, соціально-економічним потенціалом сім'ї та ін. Методологічно Б. може розглядатися як поєднання низької майнової забезпеченості, поганих житлових умов і низького прибутку на душу населення.

Будинок дитини – дитячий заклад для утримання та виховання дітей віком від 1 місяця до 3 років, від яких відмовилися батьки в пологовому будинку чи покинули їх напризволяще. Ці будинки знаходяться у відомстві Міністерства охорони здоров'я Найбільш поширеними причинами залишення дітей матерями є підлітковий вік матері; важкий матеріальний стан родини, безвідповідальне батьківство, небажана вагітність. Підставою для відмови від дитини є заява матері, завірена головним лікарем пологового будинку, з визначенням того, що вона не проти того, що дитина буде усиновлена. Дітям, батьки яких невідомі, присвоюють прізвище, ім'я, по батькові і реєструють в органах РАГСу на підставі акту про прийом в будинок. Діти, добровільно віддані у будинок дитини, у будь-який час можуть бути повернуті батькам. Якщо дитину не всиновили, то по досягненні нею трьох років її переводять у дитячий будинок.

Громадянство – правова приналежність особи до конкретної держави. Г. – необмежений у просторі й часі правовий зв'язок особи з конкретною державою, який зумовлює поширення на особу всіх конституційних прав та обов'язків.

Декларація прав дитини – документ, який прийнято Генеральною Асамблеєю ООН 20 листопада 1959 року. Ставить за мету забезпечити щасливе дитинство і користування на їх власне благо і благо суспільства правами і свободами; закликає світове товариство, державні й позадержавні установи, приватних осіб до того, щоб вони визнали ці права і намагалися додержуватися на основі законодавчих актів, які поступово приймаються, відповідно до принципів, викладених у Д.п.д.

Десоціалізація – втрата особистістю якостей, необхідних для нормальної життєдіяльності у суспільстві; або має якості, несумісні з вимогами суспільства; порушення нормального ходу соціалізації індивіда, втрата або деформація важливих соціальних функцій особистості.

Діти, позбавлені батьківського піклування – особи віком до 18 років, які залишилися без піклування одного або обох батьків у зв'язку з відсутністю батьків або позбавлення їх батьківських прав; обмеження їх в батьківських правах; визнання батьків безвісно відсутніми, недієздатними (обмежено дієздатними); перебування батьків у лікувальних закладах; відбуття покарання у вигляді позбавлення волі, перебування у місцях утримання під вартою підозрюваних та звинувачених у скоєні злочину; ухилення батьків від виховання дітей чи захисту їх прав та інтересів; відмова батьків забрати своїх дітей із виховних лікувальних закладів, закладів соціального захисту та ін.). Подальша доля дітей, які визначаються як позбавлені батьківського піклування, вирішується органами опіки та піклування, що функціонують при місцевих органах виконавчої влади.

Закон – нормативний акт вищого органу державної влади, прийнятий у встановленому Конституцією порядку.

Захист дитинства – комплекс державних заходів і зусиль громадських організацій щодо законодавчого закріплення прав дітей, що орієнтується на пріоритет дітей, необхідність першочергової уваги до їх фізичного і духовного розвитку, гарантування особистих прав дітей, прав у сім'ї та суспільстві.

Насильство - примусовість, яку суб'єкт здійснює для досягнення поставлених цілей.

Національне виховання – це історично зумовлена і створена самим народом сукупність ідеалів, поглядів, переконань, традицій, звичаїв та інших форм соціальної практики, спрямованих на організацію життєдіяльності підростаючих поколінь, у процесі якої засвоюється духовна єдність поколінь.

Недоторканість житла – передбачене Конституцією України право кожної людини на державну охорону її житла від незаконних втручань. Ніхто не має права без законних підстав увійти у житло проти волі осіб, що в ньому проживають.

Необхідний захист – у кримінальному праві насильницькі дії стосовно особи, що скоїла суспільно небезпечне посягання на правоохоронні інтереси, які були вжиті для припинення цього посягання.

Неповнолітня мати – мати, яка народила дитину до віку, з якого, згідно із законодавством України, встановлено шлюбний вік (тобто до 17 років).

Неповнолітні – особи, які не досягли віку, з якого закон визнає їх повністю дієздатними.

Одинокa мати – мати, яка народила дитину, не перебуваючи у шлюбі, і одна її виховує.

Опіка і піклування – встановлюються для виховання неповнолітніх дітей, які внаслідок смерті батьків, позбавлення батьківських прав, хвороби батьків чи з інших причин залишилися без батьківського піклування, а також для захисту особистих майнових прав та інтересів цих дітей.

Опіка й піклування (разом – опікунство) – це правові форми захисту особистих, майнових прав та інтересів громадян у випадках, передбачених законом. Опіка встановлюється: над дітьми, які не досягли певного віку (у більшості країн - це 14 років), що залишились без опікування батьків, з метою забезпечення їм потрібних умов утримання, виховання й освіти; над особами, визнаними судом недієздатними внаслідок психічного розладу. Піклування встановлюється: над неповнолітніми дітьми віком від 14 до 18 років, які внаслідок певних причин залишились без піклування батьків; над дієздатними повнолітніми громадянами, які за станом здоров'я не можуть самостійно захищати свої права й інтереси.

Організація Об'єднаних Націй (ООН) - міжнародна організація держав, створена з метою підтримки і зміцнення миру, безпеки й розвитку співробітництва між державами. Головні органи ООН: Генеральна Асамблея ООН, Рада Безпеки, Економічна й Соціальна Рада, Рада з опіки, Міжнародний суд і Секретаріат, Штаб-квартира в Нью-Йорку.

Освіта – духовне обличчя людини, яке складається під впливом моральних і духовних цінностей, що є надбанням її культурного кола, а також процес виховання, самовиховання, впливу, шліфування, тобто процес формування обличчя людини.

Особистість – стійка система соціально значимих рис, що характеризують індивіда, продукт індивідуального і суспільного розвитку.

Особа з інвалідністю – особа, яка має порушення здоров'я зі стійкими розладами функцій організму, обумовлене захворюванням, наслідками травми чи дефектами, що призводять до обмеженої життєдіяльності та викликають необхідність її соціального захисту.

Охорона дитинства – система міждисциплінарних та медичних інституцій, метою яких є захист життєдіяльності дітей.

Пільга – це повне або часткове звільнення певних категорій осіб від оплати за отримані послуги або надання додаткових послуг (преваг).

Права дитини – забезпечення дитині законом можливості мати і розпоряджатися матеріальними, культурними та іншими соціальними благами й цінностями, користуватися основними свободами у встановлених законом межах.

Права людини – соціальні можливості особистості в економічній, політичній, культурній та інших сферах, що їх зобов'язані гарантувати.

Правова активність – готовність особи до корисної діяльності у сфері правового регулювання.

Правова освіта – спеціально організований процес засвоєння знань про основи держави і права з метою виховання у громадян поваги до закону, прав людини, виховання у громадян поваги до закону, прав людини, небайдужого ставлення до порушень законності та правопорядку.

Правова поведінка – усвідомлена законослухняна діяльність людини у всіх сферах життя, звичка дотримуватися закону, співвідносити свої дії у будь-якій ситуації з законом.

Правове виховання – цілеспрямований та керований процес, який передбачає озброєння вихованця правовими знаннями, перетворення цих знань в особисті переконання людини та формування на цій основі відповідального ставлення до власних вчинків, до поведінки в цілому.

Правосвідомість – відбиття у свідомості людини поглядів, уявлень, переконань громадян відносно характеру, сутності, принципів права, законності.

Сирота – дитина, що тимчасово чи постійно перебуває поза сімейним оточенням внаслідок втрати батьків, а також дитина, яка не може з певних причин чи з власних інтересів залишитися в сімейному оточенні і потребує захисту та допомоги з боку держави.

Система соціального захисту – це інтегрована цілісність соціального страхування, соціальної допомоги та гарантій, що орієнтована на сталий людський розвиток.

Сім'я – динамічна мала група людей, котрі разом проживають, зв'язані родинними відносинами (шлюбу, кровної спорідненості, усиновлення, опіки), спільністю формування і задоволення соціально-економічних та інших потреб, взаємною моральною відповідальністю.

Соціалізація людини – процес перетворення людської істоти на суспільний індивід, утвердження її як особистості, включення її в суспільне життя як активної і дієвої сили.

Соціальна дезадаптація дітей і підлітків - це порушення процесу соціального розвитку, соціалізації індивіда, до основних ознак якої належать: порушення норм моралі та права, асоціальні форми поведінки й деформація системи ціннісних орієнтацій, утрата соціальних зв'язків із сім'єю і школою, різке погіршення нервово-психічного здоров'я, збільшення ранньої підліткової алкоголізації, схильність до суїциду.

Соціальна корекція - це діяльність соціального суб'єкта з виправлення тих особливостей психологічного, педагогічного, соціального плану, які не відповідають прийнятим у суспільстві моделям і стандартам.

Соціальна педагогіка — це наука і практика становлення особистості в соціумі з урахуванням конкретних соціально-педагогічних умов, особливостей середовища, їх впливу на якісний рівень педагогічного процесу, який оптимізує соціалізацію особистості.

Соціальна підтримка - надання грошових допомог, кредитів, інформації, можливості навчання (перенавчання) та інших пільг окремим групам працездатного населення, яке тимчасово опинилося у важкій життєвій ситуації.

Соціальна робота — професійна, цілеспрямована діяльність у суспільстві через уповноважені державні та недержавні соціальні інститути, яка спрямована на створення соціальних умов для повноцінної життєдіяльності та розвитку різних категорій населення (захист конституційних прав, свобод, інтересів, задоволення культурних та духовних потреб)

Соціальна робота – самостійна наука, об'єктом дослідження якої є процес зв'язків, взаємодій, способів і засобів регуляції поведінки соціальних груп і особистостей у суспільстві; предметом соціальної роботи виступають закономірності, що обумовлюють характер і спрямованість соціальних процесів.

Соціальне середовище – це сукупність соціальних умов життєдіяльності людини (сфери суспільного життя, соціальні інститути, соціальні групи), що впливають на її свідомість та поведінку.

Соціальна технологія - специфічний соціальний інститут інновацій і соціальної творчості, організації й самоорганізації різних видів соціальної діяльності й соціальної взаємодії, прогнозування й діагностики параметрів соціальних процесів, за допомогою якого феноменом соціальної реальності стають не окремі соціальні процеси, а соціальне життя в цілому.

Соціальна технологія – це сукупність способів професійного впливу на соціальний об'єкт з метою його покращення, забезпечення оптимізації функціонування при можливому тиражуванні цієї системи впливу.

Соціальне виховання – створення в суспільстві умов та заходів, спрямованих на оволодіння і засвоєння підростаючим поколінням загальнолюдських і спеціальних знань, соціального досвіду з метою формування в нього соціально-позитивних ціннісних орієнтацій.

Соціальне забезпечення – система заходів щодо матеріального забезпечення й обслуговування старих, непрацездатних громадян, сімей з дітьми, а також осіб, що потребують соціальної допомоги, яка дозволяє громадянам реалізовувати своє конституційне право на матеріальне забезпечення й соціальне обслуговування на старість, у випадку хвороби, повної чи часткової втрати працездатності, втрати годувальника та в інших випадках, установлених законом.

Соціальне консультування – це кваліфікована порада, допомога людям, що мають різні проблеми, з метою їхньої соціалізації, поновлення й оптимізації їх соціальних функцій, вироблення соціальних норм спілкування. у межах соціального консультування, поруч з іншими його видами (медико-соціальне, психолого-педагогічне, соціально-правове, соціально-управлінське та ін.), сьогодні виділяють і соціологічний напрямок.

Соціальний педагог – це спеціаліст, котрий здійснює соціально-педагогічну діяльність, об'єктом якої є діти та молодь, що потребують підтримки і допомоги у процесі соціалізації як основної умови самореалізації, самокорекції, самоствердження.

Соціальний захист – система заходів, здійснюваних державою та іншими інституціями суспільства по забезпеченню гарантованих

мінімально достатніх умов життя, підтриманню життєзабезпечення і діяльного існування людини, сім'ї тощо.

Соціальний працівник – це професійно підготовлений спеціаліст, який працює в державних (недержавних) соціальних інститутах і сприяє створенню соціальних умов для повноцінної життєдіяльності різних категорій населення, котрі потребують захисту і підтримки.

Соціальна допомога – система заходів, спрямованих на повернення особи до активного життя та праці, відновлення соціального статусу і формування в особи якостей, установок щодо пристосування до умов нормальної життєдіяльності шляхом правового і матеріального захисту її існування, підготовки до самообслуговування з формуванням здатності до пересування і спілкування, повсякденних життєвих потреб тощо.

Соціальні послуги – комплекс правових, економічних, психологічних, освітніх, медичних, реабілітаційних та інших заходів, спрямованих на окремі соціальні групи чи індивідів, які перебувають у складних життєвих обставинах та потребують сторонньої допомоги, з метою поліпшення або відтворення їх життєдіяльності, соціальної адаптації та повернення до повноцінного життя.

Соціальні права і свободи – це можливості людини і громадянина із забезпеченням належних соціальних умов життя. Цим і пояснюється їх призначення.

Соціум – тип соціальності, що існує як стійка спільність людей, котра характеризується єдністю природних, суспільно-виробничих, духовних та інших умов життєдіяльності, генетичним зв'язком поколінь, стабільністю соціальної організації, певною культурою.

Спілкування – специфічний процес взаємодії людей чи соціальних груп, в якому відбувається взаємний обмін інформацією, навичками, емоціями і який заснований на відображенні соц. реальності суб'єктами спілкування, один з універсальних способів вияву групової форми буття людей.

Спосіб життя – соціологічна категорія, що охоплює сукупність видів життєдіяльності людини, типових для конкретно-історичних соціально-економічних відносин.

Стереотипи – односторонній, перекручений і, як правило, упереджений погляд, властивий представникам соц., етнічних груп чи класів.

Технологія – особливого роду програма діяльності соціального працівника, його співробітництва з індивідом або соціальною групою в певних умовах.

Цивілізація – вживається для позначення рівня розвитку культури; одним із ступенів у розвитку суспільства.

Ціннісні орієнтації – вибіркова, відносно стійка система спрямованості інтересів і потреб особистості, націлена на певний аспект соціальних цінностей.

Якість життя – соціальний показник, який характеризує стан людини в різноманітних соціальних системах і ступінь її соціальної свободи. Найбільш повно розкривається в зіставленні з кількісними показниками (рівня життя, життєвого укладу, соціальних норм, стандарту тощо).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Алексеєнко Т.Ф. Теоретико-методологічні передумови та професійні вимоги до формування іміджу працівника соціальної сфери / Т.Ф. Алексеєнко // Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький : ХІСТ Університету «Україна», 2011. – С. 12–16.
2. Биби́к Д. Д. Компетентність фахівця соціальної сфери як умова його ефективної професійної діяльності / Д.Д. Биби́к // Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький : ХІСТ Університету «Україна», 2012. – С. 23–26.
3. Болотіна Н.Б. Право соціального захисту: становлення і розвиток в Україні. – К.: Знання, 2005. – 381 с.
4. Види соціальних послуг та форми їх надання // Закарпатська обласна державна адміністрація. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.carpathia.gov.ua> .
5. Вступ до соціальної роботи : навчальний посібник / [Семигіна Т.В., Мигович І.І., Грига І.М. та ін.]; за ред. Т.В. Семигіної, І.І. Миговича. – К. : Академвидав, 2005. – 304 с.
6. Дітковська Л. А. Формування ІКТ-компетентності майбутніх соціальних працівників / Л. А. Дітковська // Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький : ХІСТ Університету «Україна», 2013. – С. 49–51.
7. Длугопольський О. В. Державна політика у сфері соціального захисту населення: аспекти відповідальності суспільного сектора / О. В. Длугопольський // Наука й економіка. – 2009. – № 4 (16). – Т. 2. – С. 148–156.
8. Дубич К.В. Сучасна система надання соціальних послуг України / К.В. Дубич // Державне управління: удосконалення та розвиток, 2015. – №3. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dy.nauka.com.ua/?op=1&z=821>.
9. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / За заг. ред. проф. І.Д. Зверєвої. – Київ, Сімферополь: Універсум, 2012. – 536 с.

10. Европейская социальная хартия (пересмотренная) от 3 мая 1996 г. № 163 // Международные акты о правах человека: сб. документов. – М.: Изд. Группа «Норма-Инфа». – 2000. – С. 570–586.

11. Житловий кодекс України від 30 червня 1983 № 5465-Х [Електронний ресурс] / Верховна Рада УРСР. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5464-10#Text> (дата звернення: 11.02.2021).

12. Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей. ЮНІСЕФ, 2003. – 412 с.

13. Зозуляк-Случик Р. Основні моральні категорії соціальної роботи / Роксоляна Зозуляк-Случик // Теоретичні, методичні і практичні проблеми соціальної роботи: матеріали II всеукраїнської науково-практичної конференції (Івано-Франківськ, 6 квітня 2017 р.). – Івано-Франківськ : НАІР, 2017. – С. 10–13.

14. Zozulyak-Sluchyk, R. (2018). Формування професійної етики майбутніх соціальних працівників в університетах: методичний аспект, *Social Work and Education*, Vol. 5, No. 1., pp. 57-66.

15. Кабаченко Н.В. Підходи до визначення кваліфікації соціальних працівників у практиці соціальної роботи / Н.В. Кабаченко// Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький : ХІСТ Університету «Україна», 2012. – С. 109–110.

16. Карпенко О.Г. Вступ до спеціальності «Соціальна робота» : навчально-методичний посібник. – К. : Видавничий дім «Слово», 2011. – 248 с.

17. Карпенко О.Г. Професійна підготовка майбутніх соціальних працівників в умовах університетської освіти: автореф. дис....док. пед. наук. – К., 2008. – 32 с.

18. Карпенко О.Г. Теорія і практика професійного становлення соціального працівника : навчальний посібник / О.Г. Карпенко. – К. : Видавничий дім «Слово», 2014. – 192 с.

19. Кисельова О.І., Андрійченко Н.С. Становлення та тенденції розвитку соціального страхування в Україні [Текст] / О.І. Кисельова, Н.С. Андрійченко // Право і суспільство. – № 2. – 2015. – С.109–116.

20. Клименюк Н. Формування інклюзивної компетентності в майбутніх соціальних працівників в умовах професійної підготовки / Н. Клименюк // Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології, 2017. – № 1 (65). – С. 72–86.

21. Клос Л. Є. Професійний портрет соціального працівника готового до здоров'язбережувальної діяльності / Л. Є. Клос // Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький : ХІСТ Університету «Україна», 2013. – С. 61–64.

22. Кодекс Законів про Працю від 10 грудня 1971 року. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/322-08#Text>.

23. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 р., ратифікована Постановою ВР від 27.02.1991 р. № 789-ХІІ. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text.

24. Конвенція ООН про права осіб з інвалідністю від 13 грудня 2006 р., ратифікована Законом України від 16.12.2009 р. № 1767-VI. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_g71#Text.

25. Кривоконь Н.І. Проблеми соціальної роботи та соціальної політики в Україні : навчальний посібник / Н.І. Кривоконь. – Чернігів : Чернігівський державний технологічний університет, 2012. – 320 с.

26. Коваленко О. Структура професійної компетентності сучасних фахівців // Актуальні проблеми сучасної соціології, соціальної роботи та професійної підготовки фахівців: матеріали доповідей та повідомлень Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 16 вересня 2016 р.) / за ред. Проф. І.В. Козубовської, проф. Ф.Ф. Шандора. – Ужгород, 2016. – С. 80–82.

27. Ковальчук О.В. Практична підготовка соціальних працівників як ефективна умова формування гуманного ставлення до клієнтів / О.В. Ковальчук // Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький : ХІСТ Університету «Україна», 2012. – С. 131–133.

28. Ковчина І.М. Підготовка студентів до соціально-правового захисту особистості. Навч.-метод. посіб. / За заг. ред. А.Й. Капської. – К.: НПУ, 2005. – 196 с.

29. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/254>.

30. Конюк О. Професійні вимоги до майбутніх соціальних працівників / О. Конюк // Актуальні питання гуманітарних наук. Серія «Педагогіка». – 2015. – Випуск 11 – С. 253–259.

31. Лукашевич М. П., Семигіна Т. В. Соціальна робота (теорія і практика): навч. посібн. / Лукашевич М. П., Мигович І. І. – К.: ППК, 2007. – 341 с.

32. Лукашевич М. П., Мигович І. Теорія і методи соціальної роботи: навч. посібн. / Лукашевич М. П., Мигович І. І. – 2-ге вид., доп. і випр. – К.: МАУП, 2003. – 168 с.

33. Матвійчук Т.В. Особистісне зростання майбутнього соціального працівника як основа професіоналізму / Т.В. Матвійчук // Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький : ХІСТ Університету «Україна», 2011. – С. 205–207.

34. Михайлова Л.І. Наукові підходи до визначення професійних якостей соціального працівника / Л.І. Михайлова // Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький : ХІСТ Університету «Україна», 2013. – С. 99–102.

35. Надточій Б. Соціальне страхування у контексті історії [Електронний ресурс] / Надточій Б. – Режим доступу: <http://www.ukraine.usaid.gov/ukr/>.

36. Овод Ю. В. Особливості професійної діяльності соціального працівника в системі соціального забезпечення / Ю. В. Овод // Збірник наукових праць Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна». – Хмельницький, – 2013. – №1(7). – С. 167–170.

37. Підлипна Р.П. Основні засади та історичні етапи становлення і розвитку соціального страхування / Р.П. Підлипна // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Економічні науки». – 2015. – Випуск 11. – Ч. 1. – С. 15–18.

38. Понятійно-термінологічний білінгвальний словник: соціальна сфера / автори-укладачі: І.В. Літяга, С.М. Ситняківська; за заг. ред. Н.А. Сейко.– Вид. 3-тє, перероб. і доп.– Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2016.– 224 с.

39. Попова С.М., Попова Л.М. Особливості надання соціальних послуг в Україні / С.М. Попова, Л. М. Попова // Європейські перспективи – 2014. – №10. – С. 29–36.

40. Порядок призначення та виплати тимчасової державної допомоги дітям, батьки яких ухиляються від сплати аліментів, не мають можливості утримувати дитину або місце проживання їх невідом : постанова Кабінету Міністрів України від 22 лютого 2006 № 189 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/npras/29779859> (дата звернення: 10.12.2020).

41. Про порядок провадження органами опіки та піклування діяльності, пов'язаної із захистом прав дитини : постанова Кабінету Міністрів України від 24 вересня 2008 № 866 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/npras/162001537> (дата звернення: 10.02.2021).

42. Права дитини: від витоків до сьогодення: Метод. видання / Авт.-упор. Г.М. Лактіонова (кер.), Л.В. Пироженко, О.В. Сухомлинська та ін. – К.: Либідь, 2002. – 280 с.

43. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування : Закон України. Із змінами, внесеними згідно із Законами № 922-VIII від 25.12.2015, ВВР, 2016, № 9, ст.89, № 1774-VIII від 06.12.2016, ВВР, 2017, № 2, ст.25, № 2148-VIII від 03.10.2017, ВВР, 2017, № 40-41, ст.383, № 2249-VIII від 19.12.2017}. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1105-14/page3> (дата звернення: 10.11.2020).

44. Про державні соціальні стандарти та державні соціальні гарантії : Закон України від 5 жовтня 2000 р. № 2017-III. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2017-14> (дата звернення: 14.10.2020).

45. Про забезпечення організаційно-правових умов соціального захисту дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : Закон України від 2005 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-15> (дата звернення: 27.10.2020).

46. Про Державний бюджет України на 2020 рік : Закон України від 14.09.2020 р. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/294-20#Text> (дата звернення: 20.02.2021).

47. Про державну соціальну допомогу особам з інвалідністю з дитинства та дітям з інвалідністю : Закон України від 20 грудня 2001 р. №2905-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2109-14> (дата звернення: 20.02.2021).

48. Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 21 березня 1991 р. № 875-ХП [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/875-12> (дата звернення: 20.02.2021).

49. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 №2671-VIII [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/243237379> (дата звернення: 21.12.2020).

50. Про основні засади соціального захисту ветеранів праці та інших громадян похилого віку в Україні : Закон України від 16 грудня 1993 № 3721-ХП [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3721-12> (дата звернення: 21.12.2020).

51. Про соціальний і правовий захист військовослужбовців і членів їх сімей : Закон України від 20 грудня 1991 № 2011-ХП. [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2011-12> (дата звернення: 21.02.2021).

52. Про статус ветеранів війни, гарантії їх соціального захисту : Закон України від 22 жовтня 1993 № 3551-ХП [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3551-12> (дата звернення: 22.02.2021).

53. Про повну загальну середню освіту : Закон України від 16 січня 2020 № 463-IX [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/463-20> (дата звернення: 10.02.2021).

54. Про охорону дитинства : Закон України від 26 квітня 2001 № 2402-III [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14> (дата звернення: 10.02.2021).

55. Про охорону праці : Закон України від 21 листопада 2002 № 2695-ХІІ [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2694-12#Text> (дата звернення: 18.01.2021).

56. Про реабілітацію осіб з інвалідністю в Україні : Закон України від 06.10.2005 №2961-IV [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <https://zakon.help/law/2961-IV/edition07.08.2017/page3> (дата звернення: 19.01.2021).

57. Про Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини : Закон України від 23.12.1997 №776/97-ВР [Електронний ресурс] // Відомості Верховної Ради (ВВР). – 1998. – № 20. – 99 с. (Із змінами, внесеними згідно із Законами).

58. Про державну допомогу сім'ям з дітьми : Закон України від 21 листопада 1992 № 2811-ХІІ [Електронний ресурс] / Верховна Рада України. – Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2811-12> (дата звернення: 19.01.2021).

59. Руженський М.М. Трансформація інститутів соціального захисту населення в транзитивній економіці. : дис. на здобуття наук. ступеня док. екон. наук : 08.00.01 / Руженський Микола Мусійович. – Київ, 2016. – 411 с.

60. Сімейний кодекс України від 2002 р. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/en/2947-14>.

61. Скуратівський В. А. Основи соціальної політики : навч. посібник / В.А. Скуратівський, О.М. Палій. – К.: МАУП, 2002. – 200 с.

62. Слозанська Г.І. Ролі фахівця із соціальної роботи в територіальній громаді / Г.І. Слозанська // Науковий вісник Ужгородського університету. Серія «Педагогіка. Соціальна робота». – 2017. – Випуск 1 (40). – С. 265–268.

63. Соціальна педагогіка. Навчальний посібник / За ред. А. Й. Капської - К., 2000. – 264 с.

64. Соціальна педагогіка: Підручник / За ред. А. Й. Капської - Київ: Центр навчальної літератури, 2003. – 256 с.

65. Соціальна робота в Україні: перші кроки / Під редакцією В. Полтавця. – К.: Видавничий дім «КМ Academia», 2000. – 236 с.

66. Соціальна робота в Україні: теорія та практика: посібник для підвищення кваліфікації працівників центрів соціальних служб для молоді. – У 2-х ч. / За заг. ред. Ходорчук А.Я. – К.:УД ЦССМ, 2001. – С. 164–177.

67. Сташків Б.І. Право соціального забезпечення. Загальна частина : навчальний посібник / Б.І. Сташків. – Чернігів : ПАТ «ЛВК «Десна», 2016. – 692 с.

68. Столяренко О. В. Професія «соціальний працівник» як гарант захисту прав і ціннісного ставлення до людини / О. В. Столяренко // Актуальні проблеми підготовки фахівців соціальної сфери : тези доповідей Міжнародної науково-практичної конференції. – Хмельницький : ХІСТ Університету «Україна», 2013. – С. 140–142.

69. Фещук В. В. Історичні засади правового забезпечення пенсійного та соціального страхування / В. В. Фещук // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право». – 2013. – Випуск 22. – Ч. 1. – С. 246–249.

70. Халецька А. А. Формування державної політики соціального захисту населення в умовах макроекономічної нерівноваги: автореф. дисертації док.наук з держ. управління: 25.00.02 / Національна академія державного управління при Президентові України. – К.: 2010. – 42 с.

71. Халецька А.А. Державне управління у сфері соціального захисту населення: теоретичні аспекти / А.А. Халецька // Механізми публічного управління – 2015. – № 1-2 (15-16) січень-лютий. – С. 66–72. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <file:///C:/Users/Admin/Downloads/14096-140-1-10-20160416.pdf>.

Навчально-методичне видання

СИСТЕМА СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ В УКРАЇНІ

Навчальний посібник